

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Edgars Plētiens. Livonijas mazpilsētas: kas tās bija un kāda bija to ietekme? ● *Małgorzata Gmurczyk-Wrońska.* Latvia in the Plans and Actions of Polish Diplomacy towards the Soviet Union in 1920–1932 ● *Raimonds Cerūzis.* Latvieši un vācbaltieši starpkaru periodā: no kopīgas kultūras identitātes līdz “pieminekļu kariem” ● *Daina Bleiere.* Sievietes un vara Padomju Latvijā: sievietes LKP CK sastāvā (1940–1990) ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ● Personālijas ● In memoriam

2015

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar



VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” indeksēts EBSCO datubāzē

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors *Prof., Dr. hist.* GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONS, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAĶE, Rovana Universitāte, ASV

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktors:

Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2015

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS • 2015 Nr. 3 (96)

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Edgars Plētiens. Livonijas mazpilsētas: kas tās bija un kāda bija to ietekme?/

Edgars Plētiens. Towns of Livonia: What Were They and What Was Their Influence? 5

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska. Latvia in the Plans and Actions of Polish Diplomacy towards the Soviet Union in 1920–1932/

Małgožata Gmurčika-Vronska. Latvija Polijas diplomātijas plānos un rīcībā attiecībā uz Padomju Savienību (1920–1932) 45

Raimonds Cerūzis. Latvieši un vācbaltieši starpkaru periodā: no kopīgas kultūras identitātes līdz “pieminekļu kariem”/

Raimonds Cerūzis. Latvians and Baltic Germans in the Interwar Period: from Common Identity up to the “War of Monuments” 64

Daina Bleiere. Sievietes un vara Padomju Latvijā: sievietes LKP CK sastāvā (1940–1990)/

Daina Bleiere. Women and Power in Soviet Latvia: Women in the CC CPL (1940–1990) 100

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera oficiālā vizīte Padomju Savienībā 1937. gada jūnijā: sūtņa Friča Kociņa ziņojums/

Ēriks Jēkabsons. Official Visit of the Latvian Foreign Minister Vilhelms Munters to the Soviet Union in June 1937: the Report of Envoy Fricis Kociņš 146

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE. 167

RECENZIJAS/REVIEWS

Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Koostaja ja toimetaja
Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia
instituut, 2012 (aut. *Daina Jūristo*). 177

Revolution in Nordosteuropa. Hrsg. von Detlef Henning.
Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011 (aut. *Līga Lapa*) 183

Nikolai S. Cherushev. *Vatsietis – Glavkom Respubliki.*
Moskva: Veche, 2015 (aut. *Ēriks Žagars*). 196

PERSONĀLIJAS/NOMINA. 202

IN MEMORIAM 206

AUTORI/AUTHORS 208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

LIVONIJAS MAZPILSĒTAS: KAS TĀS BIJA UN KĀDA BIJA TO IETEKME?

Edgars Plētiens

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants, Raunas muzeja veidotājs, programmas *Iespējamā misija* kurators.

Zinātniskās intereses: viduslaiku un agro jauno laiku Livonijas urbānā vēsture (13.–16. gs.), Raunas pils, apdzīvotās vietas un novada vēsture.

E-pasts: edgars.pletiens@gmail.com; Raunas muzejs, Rīgas iela 2, Rauna, LV-4131

Rakstā analizētas vairākas Livonijas mazpilsētu nozīmes un to izpausmes. Politiskā nozīme skatīta, raksturojot mazpilsētu dalību pilsētu sanāksmēs un politisko patstāvību. Ekonomiskā nozīme raksturota, analizējot mazpilsētu iesaisti tirdzniecības sistēmā. Savukārt militārā nozīme skatīta, izmantojot atsevišķu pilsētu rīcībā esošos resursus, kā arī analizējot pilsētu attiecības ar senjoriem. Kopumā nozīme skatīta ar mērķi noskaidrot, kā tā izpaudās un cik liela bija tās ietekme. Tāpat skatīta mazpilsētu saturiskā koncepcija, īpašu uzmanību pievēršot terminoloģijas jautājumam. Mazpilsētu nozīme un skaidrojums raksturots, lai veidotos plašāks skatījums uz to, kas bija mazpilsētas, un labāk izprastu mazpilsētu lomu Livonijas ekonomiskajā, politiskajā un militārajā sistēmā.

Atslēgas vārdi: Livonija, mazpilsēta, terminoloģija, senjors, tirdzniecība, privilēģija.

*“Lai miers dvēselē laikos un mūžīgi ar visiem
kristīgiem ļaudīm [...], kuri šo rakstu lasīs!
Lai top zināms tagadējām un nākamajām paaudzēm,
ka pilsoņu tiesības [...] arī mēs [...] esam
lēmuši stingri ievērot. Jo vēlamies [...] vienas tiesības
ir kā svežzemniekiem, tā pilsētniekiem.”¹*

Viduslaikos Livonijas teritorijā bija vairāki desmiti lielu un mazu apdzīvotu vietu. Pētnieki vairāk ir pievērsuši uzmanību lielāko pilsētu izpētei, jo par tajās notiekošajiem procesiem ir

saglabājies daudz vairāk rakstīto vēstures avotu, kā arī veikti plašāki arheoloģiskie pētījumi. Mazpilsētas aktuālo pētniecības tēmu lokā nav ne tikai Latvijā vai Igaunijā, bet arī daudzviet citur Eiropā. Taču neaplūkot mazpilsētu lomu Livonijas kopējā urbānajā vidē nozīmētu attēlot šo vidi nepilnīgi vai neobjektīvi. Vispārējs pārskats par pilsētām nevar veidoties, ja netiek ņemtas vērā mazpilsētas un to loma Livonijas politiskajā, reliģiskajā un ekonomiskajā vidē. Mazpilsētu pētniecību sarežģī apstākļi, ka uzmanība jāpievērš pēc iespējas lielākam skaitam vēstures avotu, tos skrupulozi pārskatot un meklējot norādes uz mazpilsētu raksturlielumiem, un tas bieži vien atgādina “adatas meklēšanu siena kaudzē”. Taču norādes ir atrodamas, turklāt, ja tās rūpīgi savāc, no tām var mēģināt izveidot kopējo skatu uz mazpilsētas dzīvi viduslaiku Livonijā.

Mazpilsētu pētniecības virzieni un jomas ir atkarīgas no pieejamajiem vēstures avotiem. Piemēram, ja vēstures avoti mums neļauj uzzināt neko daudz par mazpilsētu plānojumu, lai gan topogrāfiska rakstura ziņas ir atrodamas, tomēr tie sniedz plašākas norādes uz mazpilsētu lomu ekonomikā. Tāpat nereti tiek pieminēta ar mazpilsētu politisko un reliģisko dzīvi saistīta informācija. Savukārt mazpilsētu plānojumu var mēģināt aptvert, izmantojot arheoloģisko pētījumu rezultātus. Savietojot dažāda rakstura avotus, ir iespējams ieskatīties konkrētās mazpilsētas sadzīvē.

Tāpat daļai mazpilsētu rakstītajos avotos ir saglabājušās privilēģijas, kā arī norādes uz mazpilsētā darbojošajiem pilsoņiem, rātskungiem un birģermeistariem. Privilēģijas ir būtisks avots, ņemot vērā, ka tās sastādītas kā kāzusi, kas atklāj norādes uz pilsētas sociālo² sastāvu, tirdzniecības norisēm, topogrāfiskiem elementiem (piemēram, mūra esamību, kas viduslaiku pilsētai bija svarīgs elements), pilsētas un senjora attiecībām, kā arī pilsētas pilsoņu pienākumiem un tiesībām. Par vairākiem minētajiem lielumiem ziņas atrodamas arī citos rakstītajos vēstures avotos.

Šī nelielā pētījuma mērķis ir raksturot pilsētas koncepciju, to tālāk analizējot Livonijas mazpilsētu kontekstā un mēģinot noskaidrot mazpilsētu lomu Livonijas politiskajā un ekonomiskajā sistēmā. Pētījums balstīts uz rakstīto vēstures avotu analīzi, jo ar-

heoloģisko pētījumu datus vēl nepieciešams apkopot, lai tos veiksmīgāk varētu pretstatīt iepriekš minētajai avotu grupai. Mazpilsētas iespēju robežās tiks salīdzinātas, kas ļaus izteikt vispārīgus novērojumus par Livonijas mazpilsētu kā vienu no Livonijas politiskās, ekonomiskās, reliģiskās un militārās vides elementiem, kā arī konstatēt Livonijas mazpilsētu raksturīgās iezīmes 13.–16. gadsimtā. Pētījumā netiks aplūkots mazpilsētu plānojums, iedzīvotāju kopums un reliģiskais faktors, kā arī tās netiks salīdzinātas ar mazākām apdzīvotām vietām, kas ir atsevišķi pētāms jautājums. Tāpat netiks detalizēti analizēta katra mazpilsēta, bet meklētas to kopīgās iezīmes.

KAS IR PILSĒTA?

Pilsēta kā veidojums nebūt neradās viduslaikos. Tādā vai citādā formā tā bija zināma kopš antikajiem laikiem (piemēram, grieķu *polis*,³ romiešu *civita*⁴). Taču viduslaiku izpratne par pilsētu atšķīrās gan formā, gan būtībā.⁵ Parasti viduslaiku pilsētas rašanos saista ar laiku no 10./11. līdz 13. gs., taču šīs hronoloģiskās robežas ir “kustīgas kā svārsts”⁶ un pilsētvides izveidošanās procesā saistītas ar reģionālām atšķirībām.

Tradicionāli viduslaiku avotos apdzīvotas vietas apzīmēšanai izmantoja dažādus jēdzienus, piemēram, *urbs*, *vicus*, *locus*, *portu*, *civita*, *villa*, *oppidum* u.c. Taču tie raksturo Rietumeiropas izpratni par apdzīvotu vietu. Tur, kur Rietumeiropas izpratne tika pārnesta, arī jēdzieni un to saturs tika pārņemti. Tāpat ar laiku bija nepieciešams stingrāk nodalīt laukus no apdzīvotām vietām, kas atšķīrās no tiem. Lai arī kopumā urbanizētu vidi var nosacīti iedalīt pilsētās (*civita*), pilsētciemās (*oppido*) un ciemos (*villa*), tomēr reģionos nozīme kļuva neskaidra atšķirīgā konkrētās vietas formāta dēļ. Piemēram, Dānijas teritorijā apdzīvotai vietai tika lietots apzīmējums *villa*, bet Zviedrijas teritorijā – *villa forensis*.⁷ Zviedrijas teritorijā pastāvēja arī apzīmējums *stad*, kas tika pārņemts no vācu valodas. Pilsētas apzīmēšanai Dānijas un Norvēģijas teritorijā lietoja vārdu *by*, taču Zviedrijas teritorijā tas nozīmēja tikai ciemu. Dānijas teritorijā ciemu apzīmēja ar vārdu

landsby. Uz ziemeļiem no Elbas visas pilsētas, kur bieži uzturējās bīskaps vai bija izvietota liela baznīca, sauca par *civitas*. Krievu valodā bieži lietoja apzīmējumu *gorod*, *grad* vai *gorode*, kas būtībā nozīmēja nocietinātu vietu. Latviešu valodā vārds *pilsēta*, iespējams, veidojies no vācu valodā sastādītajos tekstos lietota vārda *pylsatēn*,⁸ kura izcelsme un nozīme ir neskaidra un kas varēja apzīmēt apdzīvotu vietu pils priekšā jeb priekšpili (*vorwerk*, *vorburg*, *vorstadt*).⁹ Kā redzams, reģionāli pastāv apzīmējumu atšķirības, līdz ar to reģionāli katrs apzīmējums jāvērtē individuāli un jāskata kopumā. Šo uzdevumu, protams, grūtāku padara acīmredzamā jēdzienu neskaidrība un to pārklāšanās.

Taču nereti konkrētas vietas pētniecībā nevar izmantot rakstītos avotus, jo to vienkārši nav vai tie saglabājušies tikai par relatīvi vēlāku laika posmu. Tāpēc rodas nepieciešamība pēc konkrētām pazīmēm vai kritērijiem, pēc kuriem būtu iespējams noteikt apdzīvotās vietas veidu vai statusu. Līdz ar to pilsētu pētniecībā pastāv daudz viduslaiku pilsētas raksturojumu, definīciju un aprakstu, tādā veidā mēģinot skaidrot vienu no sarežģītākajiem viduslaiku izpētes jautājumiem. Tomēr lielas daļas autoru uzskatu atšķirības būtībā vērojamas tikai divos aspektos: juridiskajā/sociālajā un ekonomiskajā/sociālajā. Respektīvi, vieni uzskata, ka būtiskākā pilsētas raksturojošā puse bija juridiskā, bet otri – ekonomiskā. Jāatzīmē, ka sociālo (demogrāfisko) aspektu pašos pamatos akceptē visi, ar to saprotot apdzīvotības blīvuma un apjoma līmeņa atšķirību pilsētā. Tāpat rodas jautājums, vai iespējams atrast konkrētus un vienotus kritērijus pilsētu raksturošanai.

Atsevišķi autori uzskata, ka pilsēta no laukiem vai ciema atšķirama un saucama par pilsētu tikai tad, kad tai izveidojies vai piešķirts tiesību kopums, ko pētnieki sauc par pilsētas tiesībām. Pilsētas tiesības bija tiesību kopums, kas bija izveidojies nereti uz zemes, satiksmes un tirgus, kā arī pilsētas vadošo dzimtu privilēģiju un tiesību bāzes. Tās līdztekus pilsētu veidošanās procesam tika nemitīgi papildinātas un pilnīgi izveidojās tikai līdz ar rakstītiem pilsētas statūtiem. Tādējādi šī autoru grupa priekšplānā izvirza pilsētas tiesību un pilsoņu tiesību nozīmību apdzīvotas vietas statusā. Piemēram, vācu tiesību vēsturnieks Karls Rots fon

Šrekenšteins (*Carl Heinrich Leopold Eusebius, Freiherr Roth von Schreckenstein*, 1823–1894) darbā “Dižciltīgie (patriciāts) vācu pilsētās, īpaši impērijas pilsētās” rakstīja: “Ne sienas, ne grāvji, ne iedzīvotāju skaits, ne nozaru attīstība un turība nevar nozīmīgi raksturot pilsētu. Brīvu pilsoņu (*bürger*) ievēlēja un attiecīgo iestāžu apstiprināta pilsētas rāte ir stiprākais kritērijs pilsētas izveidē. Rātes zīmogs un pilsētas mūri simbolizē juridiski atzītu pilsētu, kura ar to atšķiras no laukiem.”¹⁰ Vēlāk vācu sociologs Makss Vēbers (*Maximilian Carl Emil Weber*, 1864–1920) norādīja, ka pilsēta ir apdzīvota vieta, kur relatīvi dominē tirdzniecība un amatniecība. Lai apdzīvota vieta varētu saukties par pilsētu, tai ir jābūt nocietinājumiem, tirgus laukumam, tiesību aktiem un savam tiesāšanas orgānam. Tāpat jābūt pilsoņu kopumam, kurus vieno šie tiesību akti, un tai jābūt relatīvi neatkarīgai un autonomai no laukiem.¹¹ Kaut arī Vēbers šeit uzsver arī sociālos un ekonomiskos apstākļus, viņa raksturojumā ir izteikta apdzīvotas vietas juridiskās puses nozīmība, minot tiesību aktus un pilsētas pilsoņus, kas tiem pakļaujas. Arī vācu vēsturniece un arhiviste Edīte Ennena (*Edith Ennen*) par svarīgu uzskata juridisko aspektu. Viņa atzīst, ka liela loma pilsētas juridiskajā pamatojumā bija pilsētas mūrim, jo tas bija gan drošības garants, gan pilsētas kvalitātes zīme, kas simbolizēja un dažkārt noteica pilsētas tiesību esamību.¹² Vēl virkne citu vēsturnieku pilsētas raksturošanā būtisku vai pat būtiskāko lomu piešķir tieši juridiskajam aspektam, bez kura nav iespējams runāt par pilsētu Rietumeiropas viduslaiku pilsētas izpratnē.

Citi vēsturnieki uzskata, ka apdzīvotas vietas statusa noteikšana var notikt caur ekonomiskiem parametriem. Respektīvi, pilsēta atšķiras no laukiem tikai tad, ja tajā lielākoties vai nepārtraukti nodarbojas ar amatniecību un tirdzniecību. Piemēram, vācu vēsturnieks Tomass Hils (*Thomas Hill*) atzīst, ka apdzīvotā vieta ir pilsēta tikai tad, kad ir vērojama divu vietu diferenciācija. Respektīvi, jebkura pilsēta bija ekonomiskais centrs tai teritorijai, kuras agrāro pārpalikumu tā spēja realizēt un kura piegādāja pilsētai produktus un pakalpojumus, kurus varēja realizēt iekšpus mūra.¹³ Līdz ar to viņš aicina vietas vērtēt pēc to attiecību

mijiedarbības. Savukārt iru vēsturnieks Kīts Lilejs (*Keith D. Lilley*) uzskata, ka pilsēta faktiski ir vieta, kur dzīvojošais cilvēku kopums lielā mērā nenodarbojas ar lauksaimniecību un savu pastāvēšanu balsta uz citu peļņas avotu. Viņš tikai piezīmē, ka šim cilvēku kopumam skaitliskajā ziņā jābūt lielākam par pilī vai klosteri dzīvojošo kopumu.¹⁴ Tāpat angļu vēsturnieks Stīvens Epstains (*Steven Epstein*) apgalvo, ka pilsētu var raksturot ar nodarbošanos, ar to saprotot, ka lielākā daļa pilsētas iedzīvotāju nav lauksaimnieki. Viņš atzīst, ka pilsētu var raksturot arī pēc tā, ka tai ir centrālais tirgus laukums.¹⁵

Mazliet plašāk uz pilsētas raksturošanu mēģina paraudzīties vācu vēsturnieki Gerhards Fukē (*Gerhard Fouquet*) un Gabriels Ceilingers (*Gabriel Zeilinger*), piedāvājot pilsētu vērtēt pēc tādiem kritērijiem kā satiksmes nodrošinājums (vai atrodas pie sauszemes ceļu krustpunktiem vai jūras), amatniecības un tirdzniecības specializācija, populācijas lielums un blīvums (visticamāk, atšķirsies pa reģioniem, tāpēc jāvērtē reģiona ietvaros), atšķirības no apkārtējām zemēm (pilsēta parasti ar kaut ko izceļas salīdzinājumā ar, piemēram, lauku rajoniem), kā arī kopīga būvju, infrastruktūras un reliģiskas kulta celtnes esamība.¹⁶

Nevar noliegt, ka daļa autoru aplūko pilsētas raksturojošos lielumus kompleksi, iekļaujot raksturojumā gan juridiskos, gan ekonomiskos, gan sociālos aspektus. Piemēram, zviedru vēsturnieks Nilss Blumkvists (*Nils Blomkvist*) atzīst, ka pilsēta ir sarežģīta struktūra, kas saistīta ar konkrēto vietējo kultūru, līdz ar to nav iespējams sniegt tās universālu skaidrojumu. Taču tajā pašā laikā mēģina skaidrot, ka pilsēta varēja būt apdzīvota vieta, kur pastāvēja cilvēku sociālā vienotība, kas jāsaprot gan ekonomiskā, gan juridiskā nozīmē. Turklāt šī vienotība balstījās uz tirdznieciska rakstura interesēm. Katrā ziņā apdzīvota vieta nevarēja būt pilsēta, ja tai nebija tirgus laukuma. Blumkvists izvirza trīs lielumumu grupas, ar kurām visaptveroši ir iespējams nosegt pilsētas aprakstu. Pirmā ir funkcionālie kritēriji jeb dažādu aspektu vietas centralitāte un tās funkcijas. Otra – vietas apdzīvotības blīvums un aktivitātes dinamika jeb topogrāfiskie kritēriji. Trešā grupa raksturo apdzīvotas vietas tiesiski administratīvos kritērijus jeb

vietas juridisko statusu. Viņaprāt, funkcionālie un topogrāfiskie kritēriji ir mainīgie lielumi, piemēram, ir skaidrs, ka cilvēku skaits nevar būt aprakstošs lielums konkrētās vietas statusa noteikšanai un ka vietas saturs var mainīties arī funkcionāli. Blumkvists izdala arī piecus priekšnoteikumus tam, lai vieta būtu piemērota pilsētas izveidei. Pirmkārt, ir nepieciešams kustamais neto jeb konkrēto vietu apdzīvojošajiem cilvēkiem ir jāražo vairāk, nekā viņi spēj izlietot. Otrkārt, nepieciešama tirdzniecība, tādā veidā raksturojot vietas sadarbību vai kontaktus ar citām vietām. Treškārt, nepieciešama vietas centralitāte, kas nozīmē, ka vieta ir topogrāfiski un ģeogrāfiski izdevīgā situācijā attiecībā pret citām vietām. Respektīvi, vietas atrašanās nedrīkst sagādāt tehniskas problēmas cilvēkiem, kas uz to dodas. Ceturtkārt, nepieciešama darba specializācija vai dalīšana, kas nosaka profesionālu un specializētu cilvēku esamību. Un, piektkārt, ir jānodrošina vietas aizsardzība brīvai komunikācijai un darījumiem. Kopumā kompleksi pilsētu var skaidrot kā telpiski saskaņotu, loģisku, funkcionāli integrētu, pastāvīgi apdzīvotu vietu ar diferencētu un profesionālu cilvēku kopumu, kuriem pieder īpašums un kuriem visiem nepieciešams transports, aizsardzība un lokālie resursi, kas ir nodrošināti ar optimālu varu un likumisko pamatu.¹⁷ Šī ir komplicēta definīcija, kas pamatā uzsver trīs lietas: telpas apdzīvotības intensitāti, iedzīvotāju struktūru un tiesiskumu. Taču lielā mērā tiek aizmirsts par ekonomiku, kas bija pilsētas būtiskākā attīstību noteicošā nozare. Līdz ar to šī pētījuma kontekstā, balstoties uz avotos pieejamo informāciju, pilsētas statuss tiks pamatots ar tiesisko pilsētas tiesību principu, kas ir skaidrākais kritērijs, runājot par pilsētu, kā arī pilsēta tiks aplūkota kā būtiska neagrārās saimniecības centrālā vieta, papildus skatot arī pilsētas politisko nozīmi.

Tikpat būtisks jautājums – kas viduslaikos ir pilsētnieks? Jādomā, ka pilsētnieks kontekstā ar pilsētas skaidrojumu ir tas, kuram galvenā iztikšana neveidojas no lauksaimniecības, līdz ar to pilsētniekam var būt zeme ārpus pilsētas, taču galvenais iztikšanas avots ir tas, ko viņš dara pilsētā. Piemēram, krodziniekam var piederēt zeme ārpus pilsētas, taču viņa galvenie iztikas līdzekļi, visticamāk, ir tirgošanās un citi pakalpojumi, ko var

piedāvāt krogs. Līdzīgi ir ar kalēju vai stiklinieku. Šādu cilvēku klātbūtne ir svarīgs kritērijs, lai izdarītu kādus secinājumus par apdzīvoto vietu, par kuru ir zināms maz vai nav zināms nekas. Pilsētnieku ir vieglāk skaidrot, ja apdzīvotajai vietai ir juridisks statuss un elementi. Ja ir zināmi šie lielumi, tad pilsētnieks raksturojams kā indivīds, kas piederēja noteiktai juridiskai kopienai, kuru vienoja vienādas juridiskas normas.

PILSĒTA LIVONIJĀ¹⁸

11.–13. gadsimtā pilsētu veidošanās process aptvēra plašu reģionu no Alpiem līdz Skandināvijai, un šai laikā izveidojās simtiem mazāku un lielāku tirgotāju un amatnieku apmetņu un pilsētu. Livonija bija šī reģiona neatņemama daļa.

Pilsēta, gluži kā citi Rietumeiropas viduslaikiem raksturīgie elementi (mūra pils, lēņu sistēma u.c.), Livonijā tika transformēta gatavā formā. Respektīvi, cilvēki,¹⁹ kas devās uz Livoniju, pārnesa gan pilsētas ideju, gan izpratni par to un tās struktūrām. Jaunākajos pētījumos tiek runāts par Baltijas reģiona eiropeizācijas procesu, kad tas gan ekonomiski, gan politiski, gan tiesiski, gan reliģiski tika integrēts Rietumeiropā.²⁰ Tās raksturīga iezīme bija baznīcas un tirgotāju (*ecclesia et mercatura*) kopīgā rīcība. Līdz ar to Baltijas reģionā tika ieviesta rakstītā tradīcija un rakstītprasme. Ņemot vērā šos apstākļus, var apgalvot, ka Rietumeiropas izpratnē līdz 13. gs. sākumam Livonijas teritorijā nebija pilsētu, jo šādas liecības nesniedz ne rakstītie, ne lietiskie avoti. Taču apdzīvotas vietas ar pilsētas iezīmēm, piemēram, aktīvu tirdzniecību un neagrāru ekonomiku, pastāvēja, un tām bija sava loma lokālajā un tāltirdzniecībā.

Jādomā, ka uz Skandināvijas un Baltijas reģioniem varētu tikt attiecināta cita veida izpratne par pilsētām, tādējādi šajos reģionos atrisinot diskusiju par pilsētas ģenēzes jautājumiem. Taču attiecībā uz šiem reģioniem izpratnei par pilsētu nav ne kritēriju kopuma, ne teorētiskā pamata. Nav iespējams kādu apdzīvotu vietu saukt par pilsētu, ja nav skaidra attiecīgā reģiona pilsētas izpratne un jēdziena būtība. Tā latīņu un vācu valodā ir zināmi

vairāki apzīmējumi²¹ apdzīvotai vietai, kas ir pilsēta, tādā veidā pamatojot šī elementa svarīgo un būtisko lomu, turpretī Baltijas reģionā šādu apzīmējumu nav, un tie ienākuši, tikai sākot ar 12./13. gs. miju. Turklāt, kā minēts, zināmie avoti neliecina, ka Baltijas valstu teritorijās pirms 13. gs. būtu pastāvējusi jebkāda rakstība. Līdz ar to cita izpratne pētniekiem nemaz nevar būt pieejama, jo nevar izprast to, kā nav. Šajā gadījumā tas ir morfoloģisko instrumentu trūkums. Jāatceras gan, ka dāņu, norvēģu un zviedru valodā apdzīvotai vietai eksistē apzīmējums *köping* vai *by*, kas, jāatzīst, nav pavisam drošs pilsētvides esamības apliecinājums. Šajā jautājumā Nilss Blumkvists norāda, ka vairākums šādu pilsētu nebija lielas. Tajās varēja būt no 50 līdz 150 zemes īpašniekiem jeb namniekiem. Kopumā pilsētā varēja uzturēties 200–500 iedzīvotāji. Turklāt pilsētu izskats būtībā bija lauksaimniecisks, jo ēkas bija līdzīgas kā lauku ciematos un pilsētas ielās uzturējās dažādi mājdzīvnieki. Pilsētās bija kopīgs tirgus laukums un tirdzniecība tika regulēta ar juridiskām normām. Pie tirgus laukuma atradās mūra baznīca. Dažās lielākajās pilsētās, piemēram, Kalmārā (*Kalmar*, *Calmar*), varēja būt arī osta vai klosteris. 16. gs. Skandināvijā pilsētās dzīvoja ne vairāk kā 3–4% no reģiona iedzīvotāju kopskaita. Tāpat Blumkvists atzīst, kas gan nav viennozīmīgi pierādāms, ka vairākums Livonijas pilsētu nebija lielākas kā šīs Skandināvijas mazās pilsētas.²²

Lai arī Baltijas un Skandināvijas, kā arī Baltijas un Krievzemes reģionu starpā līdz 12. gs. beigām pastāvēja cieša sadarbība, izpratne par iespējamo pilsētu no Skandināvijas netika ienesta. Iespējams, šie kontakti nebija tik intensīvi, jo skandināvi, tāpat kā krievi, šeit neuzturējās ilgi un pastāvīgi. Tie bija īslaicīgi tirdznieciski, ekonomiski vai militāri kontakti. Kopumā jāatzīst, ka jebkurš cits mēģinājums runāt par pilsētas ģenēzes jautājumiem Baltijas reģionā nonāks pie tā, ka tiks izmantota Rietumeiropas pilsētas izpratne un kritēriji, cenšoties pamatot agrāku pilsētu pastāvēšanu vai to attīstību. Taču to nebūtu korekti darīt. Ir iespējams vērtēt savstarpējo attīstības dinamiku tagadējo Baltijas valstu teritoriju kontekstā, kā arī vērtēt sociālo un politisko apstākļu maiņu,²³ taču rezultātā nevar izdarīt secinājumus par pilsētvides

esamību vai neesamību pirms 13. gs., ja pilsētu uztveram tikai Rietumeiropas izpratnē. Cits jautājums ir par vietas topogrāfisko attīstību un vietas nozīmību, jo Rietumeiropas tipa pilsētas lielākoties veidojās agrāko centrālo vietu (tirdzniecības vietu vai pilskalnu) tuvumā. Arī Livonijā agrāko centrālo vietu tuvumā vai netī tajās krusta karotāji izvietoja savus nocietinājumus. Par vietas topogrāfisko ģenēzi var runāt Tartu (agrāk Tērbata, vāciski – *Dorpat*), Tallinas (*Reval*), Rakveres (*Wesenberg*), Pērnavas (*Pernau*), Narvas (*Narva*) un Vilandes (*Fellin*) gadījumā tagadējās Igaunijas teritorijā, kā arī Kuldīgas (*Goldingen*), Aizputes (*Hasenpoth*), Limbažu (*Lemsal*), Kokneses (*Kokenhusen*), Valmieras (*Wolmar*) un Cēsu (*Wenden*) gadījumā tagadējās Latvijas teritorijā.

Ap 12./13. gs. miju Baltijas reģiona tirdzniecības sistēma mainījās. Izteikti reģionālā vai lokālā tirdzniecība, kur darbojās dažādu tautību pārstāvji, tika aizstāta ar kontinentālo jeb tāltirdzniecību, kas Baltijas reģionā būtībā bija viendabīga. Tāpat panīka vai mazinājās loma tādām izteiktām tirdzniecības vietām kā Ikšķilei (vēlāk, veidojoties citai pārvaldes sistēmai, nosaukta par *Yxkull*), Salaspilij (*Kirchholm*), Mārtiņsalai (*Holme*), Rumbulai (*Rummel*), Dolei (*Dahlen*), Daugmalei, Mežotnei (*Mesothen*), Tērvetei (*Thervetene*), Aizkrauklei (*Ascheraden*) un Jersikai (*Gericke*). Jaunajā tāltirdzniecības sistēmā dominēja vāciskais faktors. Acīmredzot minētās vietējās tirdzniecības vietas nespēja pielāgoties tāda apjoma un rakstura tirdzniecībai. Uz to 12. gs. norāda arī skandināvu faktora ietekmes samazināšanās. Ar Rīgas pilsētas veidošanās²⁴ procesu mainījās vairāki apstākļi. Pirmkārt, Livonijā veidojās pilsēta, kas kļuva gan par juridisko, gan telpisko pamatu turpmākā pilsētu veidošanās procesā. Otrkārt, Rīga kļuva par vietu, kas eksistēja kā “maiņas punkts” starp Rietumeiropu un Krievzemi. Tas mainīja gan krusta karu, gan tirdzniecības dinamiku. Treškārt, Livonijā tā izveidojās spēcīga ekonomiski centrālā vieta, kas bija līdzvērtīga tādiem Baltijas jūras reģiona centriem kā Lībeka (*Lübeck*) un Visbija (*Wisby*). Turklāt vērts atcerēties, ka Rīga bija īpaša ar to, ka tā atsevišķos periodos pakļāvās diviem senjoriem, tādējādi šajā vietā pārklājās divas varas telpas. Tas noceica Rīgas un visas Livonijas statusa veidošanos.

Izpratne, kā minēts, par pilsētu Livonijā izplatījās ar krusta karotājiem un tirgotājiem, kas bija Livonijas telpas radītāji. Lai gan vācu tirgotāji no Gotlandes pa Daugavu uz Krievzemi bija kuģojuši jau pirms 12. gs. beigām, tomēr tad nebija radīts telpiskais pamats ilgtspējīgai vietas attīstības perspektīvai. Krusta karotājiem “pārklājot” teritoriju ar nocietinātām vietām – pilīm un tādā veidā nodrošinot relatīvi drošu pārvietošanos,²⁵ radās priekšnoteikumi, lai veidotos citas apdzīvotās vietas Livonijas telpā, kas agrāk šādam procesam principā nebija pieejama. Ņemot vērā šos apstākļus, ir loģiski saprotams, kāpēc apdzīvotas vietas, kas vēlāk nereti ieguva pilsētas tiesības, veidojās pie pilīm garīgo zemes pārvaldnieku (Rīgas bīskapa, vēlāk arhibīskapa, Kristus bruņinieku ordeņa jeb Zobenbrāļu ordeņa, vēlāk Vācu ordeņa Livonijas atzara) teritorijā. Turklāt tās ar pili lielākoties veidoja vienotu kompleksu, atgādinot paplašinātu priekšpili. Līdz ar to apdzīvotajām vietām sākotnēji nereti bija izteikta pils galvenā – militārā – funkcija. Pamatojoties uz agrāko un vēlāko administratīvo teritoriju robežu nesakritību, var pieņemt, ka pēc krusta karotāju ienākšanas Livonijas teritorija telpiski izmainījās. Paliekot principā tam pašam etniskajam zemes pamatam, tika ieviesti citi pārvaldes un saimniekošanas principi. Iespējams, dažas teritoriālās struktūras nepārstāja eksistēt (piemēram, tirdzniecības ceļi), tomēr 13. gs. Livonijā izveidojās jauna administratīvā sistēma, kurā būtiska loma bija gan pilīm, gan apdzīvotajām vietām, no kurām daļa ieguva privilēģiju un brīvību kopumu, ko sauc par pilsētas tiesībām. Pils priekšā izveidojās principā jauna struktūra, kas bija specifiski orientēta uz tirdzniecību un pakalpojumu sniegšanu.

KAS IR MAZPILSĒTA?

Lielumam un daudzumam visos laikos bijis subjektīvs vērtējums. Kas vienam ir liels, tas citam – mazs. Taču, lai lietas un parādības labāk uztvertu un saprastu, mēs visās ikdienas sfērās šo dalījumu tomēr lietojam, turklāt visai bieži.

Izpratne par mazām un lielām pilsētām Rietumeiropas un Austrumeiropas reģionos atšķirās, jo apdzīvotības blīvums abos

reģions bija krietni citādāks. Vācu vēsturnieks Heincs Štobs (*Heinz Stob*) Eiropas pilsētas iedala pēc iedzīvotāju skaita un apdzīvotības platības. Viduslaiku Eiropā liela pilsēta bija apdzīvota vieta, kurā bija vairāk nekā 10 tūkstoši iedzīvotāju un kura aizņēma vismaz 100 ha lielu platību. Apdzīvota vieta, kurā mitinājās no 2 līdz 10 tūkstošiem iedzīvotāju un kura aizņēma no 20 līdz 100 ha lielu teritoriju, bija vidēja pilsēta (*Mittelstadt*). Savukārt pie mazajām pilsētām tiek pieskaitītas vietas ar 800–2000 iedzīvotājiem un 15 ha lielu platību. Visas pilsētas, kuru platība un iedzīvotāju skaits bija mazāks, tiek pieskaitītas t.s. pundurpilsētām.²⁶ Prūsijas teritorijā ir nedaudz citādāk. Poļu vēsturnieks Marians Biskups (*Marian Biskup*) pie Prūsijas lielajām pilsētām pieskaita Dancigu, Toruņu, Kulmu, Elbingu, Braunsbergu un Kēnigsbergu, kurās bija 5–10 tūkstoši iedzīvotāju, un tās visas bija upju vai jūras ostas pilsētas. Viņš uzsver to dalību ārējā tirdzniecībā, kur būtiska loma bija arī tranzīta tirdzniecībai. Tāpat Prūsijas pilsētas ir mēģinājis iedalīt Heincs Štobs. Viņaprāt, lielās pilsētas aizņēma 40 un vairāk hektārus, vidējās pilsētas – 15–40 ha, mazās pilsētas – 5–15 ha un pundurpilsētas – līdz 5 hektāriem.²⁷ Šie centieni tā vai citādi sastrukturēt pilsētas pēc lieluma vai iedzīvotāju skaita ir labs mēģinājums ieviest skaidrību pilsētu dalījumā, tomēr tas parāda tikai pilsētas formatīvos lielumus. Taču lielpilsēta nebija un arī mūsdienās nav lielpilsēta tikai tāpēc, ka tā ir teritoriāli liela. Būtiski ir pievērst uzmanību konkrētās pilsētas lomai konkrētās zemes vai reģiona politiskajā, administratīvajā un ekonomiskajā sistēmā. Mazpilsēta, visticamāk, bija mazpilsēta tāpēc, ka tās ietekme bija neliela vai, iespējams, tai nebija nekādas ietekmes. Šie ir būtiski un grūti pētāmi jautājumi.

To, kas ir mazpilsēta Livonijā, savā ziņā izskaidro Rīgas pilsētas rāte 1427. gadā,²⁸ kad notika pilsētu sūtņu tikšanās saistībā ar Hanzas kara un tirdzniecības lietām. Rīgas rātes sekretariāta rakstvedis raksta, ka “6 mārkas un viens vērdiņš par vīnu, auzām, alu un ķimenēm sūtņiem un tēriņiem viesībām tāpēc, ka šeit bija Tērbatas rātes sūtņi un sūtņi no citām, mazajām pilsētām”. Tas nozīmē, ka Livonijā bija izpratne par to, kas nosacīti ir lielās un kas – mazās pilsētas. Šajā dokumentā tiek pateikts, ka mazās pil-

sētas ir visas citas bez Rīgas, Tērbatas un Rēveles, tātad visas citas Livonijas pilsētas bez iepriekš minētajām bija mazpilsētas un tā tās tika uztvertas. Taču kāpēc tās ir mazpilsētas? Lai atbildētu uz šo jautājumu, īsi jāaplūko attiecībā uz apdzīvotajām vietām lietotā terminoloģija, mazo pilsētu izvietojums, to ekonomiskā, militārā un politiskā nozīme.

APDZĪVOTO VIETU TERMINOLOĢIJA

Uzmanība jāpievērš terminoloģijai, kāda lietota rakstītajos vēstures avotos attiecībā uz Livonijas apdzīvotajām vietām, īpaši mazpilsētām. Iespējams, šis ir visgrūtāk risināmais jautājums, kas reizē ir viens no būtiskākajiem vai pat pats būtiskākais apdzīvoto vietu izpētē. Lai par kaut ko runātu, ir jābūt skaidriem vārdiem un vispār valodai, kuru izmantojam konkrētu lietu vai parādību raksturošanā konkrētā telpā. Turklāt valodai ir jābūt pietiekami atvērta gan tam laikam, kas tiek pētīts, gan šim laikam, kurā darbojas pētnieks. Turklāt terminiem jābūt vienotiem. Ar lielu daļu no mazpilsētām tas rada grūtības.

Vispirms mēģināsim jēdzienus sadalīt. Lai apzīmētu apdzīvoto vietu, Livonijā latīņu valodā tika lietoti tādi vārdi kā *vicus*, *villa*, *villa forensis*, *locus*, *suburbio*, *oppido* un *civita*. Savukārt viduslejasvācu valodā tie bija *dorp*, *palte*, *fleck*, *hakelwerk*, *vyksbilde*, *stedeken*, *städtlein* un *stad (stat)*. Šo vārdu lietojums bieži tiek jaukts vai tiek uzskatīts, ka vairāki vārdi apzīmē vienu un to pašu. Taču ir skaidrs, ka šie apzīmējumi atšķiras gan statusa, gan saimnieciskās pārticības, gan apdzīvotās vietas teritoriālā lieluma ziņā, jo dokumentos tie tiek izdalīti atsevišķi²⁹ un nez vai atsevišķi jēdzieni lietoti tāpat vien. Dažkārt uzskata, ka *stad* tika domāta kā pilntiesīga pilsēta, savukārt par *fleck*, *hakelwerk* un *vyksbilde* tika dēvētas nevis pilsētas, bet nelielas apdzīvotas vietas jeb miesti.³⁰ Šim skatījumam nav pamatojuma, ņemot vērā, ka pētījumos nav skaidrota šo jēdzienu saturiskā nozīme un tas, vai šie jēdzieni ietver vai neietver tiesiskuma jēdzienu. Turklāt vārds “miests” ir citas valodas termins, kas bez tā analīzes pārņests latviešu valodā.

Nelielu ieskatu apdzīvoto vietu sadalījumā dod 1555. gada Livonijas piļu saraksts, kas sastādīts latīņu valodā. Šajā dokumentā apdzīvotās vietas sadalītas šādi: pilsētas ar mūri (*muratae Civitates*), pilsētas bez mūra (*non muratis oppidis*) un ciemati vai apmetnes (*vicis*).³¹ 1690. gadā šo sarakstu vācu valodā pārtulkojis Kaspariss fon Keumerns (*Casparis von Ceumern*), un tajā apdzīvotās vietas sadalītas šādi: pilsētas ar mūri (*gemaurten Städten*), pilsētas bez mūra (*ohne – die offenen Städtlein*) un ciemati vai apmetnes (*Flecken*).³² Liela daļa mazpilsētu minētajā sarakstā latīņu valodā dēvētas par *oppidum* un vācu valodā par *städtlein*, kur atšķirīgs ir tikai komentārs, vai pilsētai ir mūris vai nav. Izņemot pēdējo minēto lielumu – mūri, nekas vairāk par pilsētu izskatu nav zināms, turklāt nav zināms, vai tā bija apdzīvota vieta ar privilēģijām vai apdzīvota vieta bez tām.

Būtiski ir skatīt nevis atsevišķus apdzīvotās vietas lielumus, piemēram, rāti vai mūri, kas dažkārt varētu norādīt uz privilēģiju esamību, bet gan pievērsties apzīmējumu saturiskajai analīzei. Apzīmējumi *stad* un *civita* tradicionāli norāda uz apdzīvoto vietu, kurai bija tiesību un brīvību kopums, kuru vēsturnieki dēvē par pilsētas tiesībām vai privilēģijām. Jēdziens *hakelwerk* savukārt norāda uz vietu, kas apjozta ar palisādi,³³ un vārda pirmā daļa *hakel* norāda, ka vietai varēja būt lauksaimnieciskais raksturs. Šis vārds nereti tiek pielīdzināts vārdam *vyksbilde*, kas ir nekorekti, jo šis jēdziens atšķirībā no iepriekšējā apzīmē apdzīvotu vietu, kurai ir sava atpazīstamības zīme. Vārds veidojies no divām daļām: *vyks* (*vicus*³⁴), kas bija tirdznieciska rakstura apmetne, kura parasti bija izveidojusies pie upēm vai ceļu krustpunktiem vai arī vietās, kur ceļš krustoja upi, un *bild*, kas nozīmēja zīmi. Tā savukārt norādīja uz šo apdzīvoto vietu un varēja būt, piemēram, kāds simbols, kas iecirsts akmenī vai kokā. Iespējams, tas attiecināms arī uz Ventspils pilsētu, kurai robežas apzīmētas “ar vienu krustu un ar ragu”.³⁵ Šie divi jēdzieni būtībā ietvēra sevī vairāk ārējās pazīmes, jo statuss tiem bija mainīgs un neviennozīmīgs, turklāt tos varētu dēvēt, izmantojot salikteni “pilsētciems”. Vārds *fleck* savukārt nozīmēja vietu, taču ne parastu pļavu, bet noteiktu vietu ar robežām. Nav iespējams no-

skaidrot, vai, nosaucot kādu apdzīvotu vietu šādi, tika domāts, ka tā ierobežota ar kādu nocietinājumu sistēmu, taču ir skaidrs, ka šis vārds ietvēra sevī norobežotības jēdzienu. Kas attiecas uz formulējumiem *städtlein* vai *stedeken*, tie apzīmēja apdzīvotu vietu ar pilsētas pamazināmo formu – pilsētiņa. Šādu apzīmējumu nav korekti lietot, jo nav skaidrs jēdzieniskais saturs, piemēram, ar ko pilsēta (*stad*) atšķirās no pilsētiņas (*stedeken*). Piemēram, runājot par Straupes pilsētu, lietoti abi šie apzīmējumi. Vai pamazināmā forma ir lietota, norādot pilsētas fizisko lielumu? Un šo jautājumu atbildes vēl nav. Iespējams, visvienkāršāk ir izšķirt vārdus *dorp* un *villa*, kas nozīmē ciemu, kas savukārt ir vairāku viensētu grupa,³⁶ kurai ir noteiktas robežas, kas nereti apzīmētas ar konkrētām norādēm, piemēram, ogļu bedrēm, krustiem kokos vai akmeņos u.c. Vārds *palte* būtībā ir neiztulkojams, jo tā ir apdzīvotā vieta, kas nav ciems, bet nav arī pilsētciems. Nav iespējams arī no rakstītajiem avotiem identificēt šī jēdziena saturu, līdz ar to varētu to dēvēt par “palti”, kas būtu tiešs pārnese no viduslejasvācu valodas. Piemēram, Raunas apdzīvotā vieta tiek dēvēta par “*ville seu palte Rouwneborch*”, kas rāda, ka rakstītājs šaubās un saka “Raunas ciemā vai paltē”. Tas liecina, ka šie vārdi savā izpratnes saturā neatrodas tālu viens no otra. Savukārt latīņu vārds *oppido* apzīmēja dažādas vietas. Ar to apzīmēja noteikti nocietinātas vietas, piemēram, 1432. gadā ir teikts, ka Sv. Georga baznīca atrodas “*extra muros opidi Wenden*” jeb “ārpus Cēsu apdzīvotās vietas mūriem”.³⁷ Šajā laikā Cēsis bija gan juridiski noformēta pilsēta, gan tai bija mūris. To, kāpēc Cēsis dokumentā netiek dēvētas par *civita*, nav zināms. Kopumā šī jēdziena saturs riskās niansas nav konstatējamas.

Ja raugāties uz būtību, tad viduslaikos bija tikai divu veidu apdzīvotas vietas: vietas ar privilēģijām un brīvībām un vietas bez tām. Arī vārdu kopums “pilsētas tiesības” ir mākslīgs veidojums, lai apzīmētu to, piemēram, naudas kalšanas vai pašpārvaldes brīvību un privilēģiju kopumu, kas piemita vietām, kurām tās bija. Būtiski ir saprast, ka juridiskais kritērijs pašlaik ir visobjektīvākais, lai vietas varētu dēvēt par pilsētām, jo pilsēta Rietumeiropas izpratnē būs juridiska konstrukcija. Mēs nevaram tās salīdzināt

pēc ekonomiskās, militārās vai politikās nozīmības, jo, kā redzams, šie raksturlielumi dažādām vietām atšķirās, turklāt vietu apzīmēšanā tika lietoti ļoti dažādi jēdzieni. Piemēram, vai tas, ka kāda vieta ir ekonomiski mazāk spēcīga, uzreiz noteiks to, ka tā nav pilsēta. Droši vien, ka ne. Ar juridisko faktoru ir lielāka skaidrība, taču tajā pašā laikā privilēģiju kopums ir saglabājies tikai par nedaudzām vietām.

No terminoloģijas jautājumu loka vislielākās grūtības sagādā tas, ka viena apdzīvotā vieta konkrētā laika posmā ļoti bieži tiek dēvēta dažādi, piemēram, Narva 14. gs. 30. gados latīniski saukta par *civita*, taču 14. gs. 70. gados viduslejasvācu valodā – par *vikbelde*. Savukārt Straupe no 14. gs. līdz 16. gs. ieskaitot apzīmēta ar septiņiem dažādiem vārdiem gan latīņu, gan viduslejasvācu valodā. Līdzīgi ir ar Piltenes pilsētu, kas 14. gs. 30. gados dēvēta par *oppido*,³⁸ savukārt 14. gs. 40. gados par *stadt*,³⁹ bet 16. gs. 40. gados par *wieckbilde* un *flecke*.⁴⁰ Vēl divaināk ir tas, ka 1545. gada dokumentā⁴¹ Piltene saukta gan par *wieckbilde*, gan *flecke*. Pēc satura, pamatojoties uz iepriekš skatīto, tie ir dažādi jēdzieni. Iespējams, tas norāda, ka šie jēdzieni viens otru neizslēdza, kas šajā lietā ievieš nelielu skaidrību, un tad Pilteni varētu raksturot kā teritoriāli noteiktu apdzīvotu vietu ar zīmi pie tās robežām. Iespējams, ar šādu izpratni lietoti visi iepriekš aplūkoti apzīmējumi. Šādos gadījumos līdz ar to neko nevar pateikt par apdzīvotās vietas juridisko statusu. Taču, ja kāds apzīmējums lietojts kontekstā ar vārdu *stad* vai *stedeken*, kā, piemēram, Straupes gadījumā, tad pastāv iespēja, ka tas tomēr apzīmē vietu ar brīvībām un privilēģijām. Tomēr tas katras apdzīvotās vietas kontekstā vērtējams individuāli.

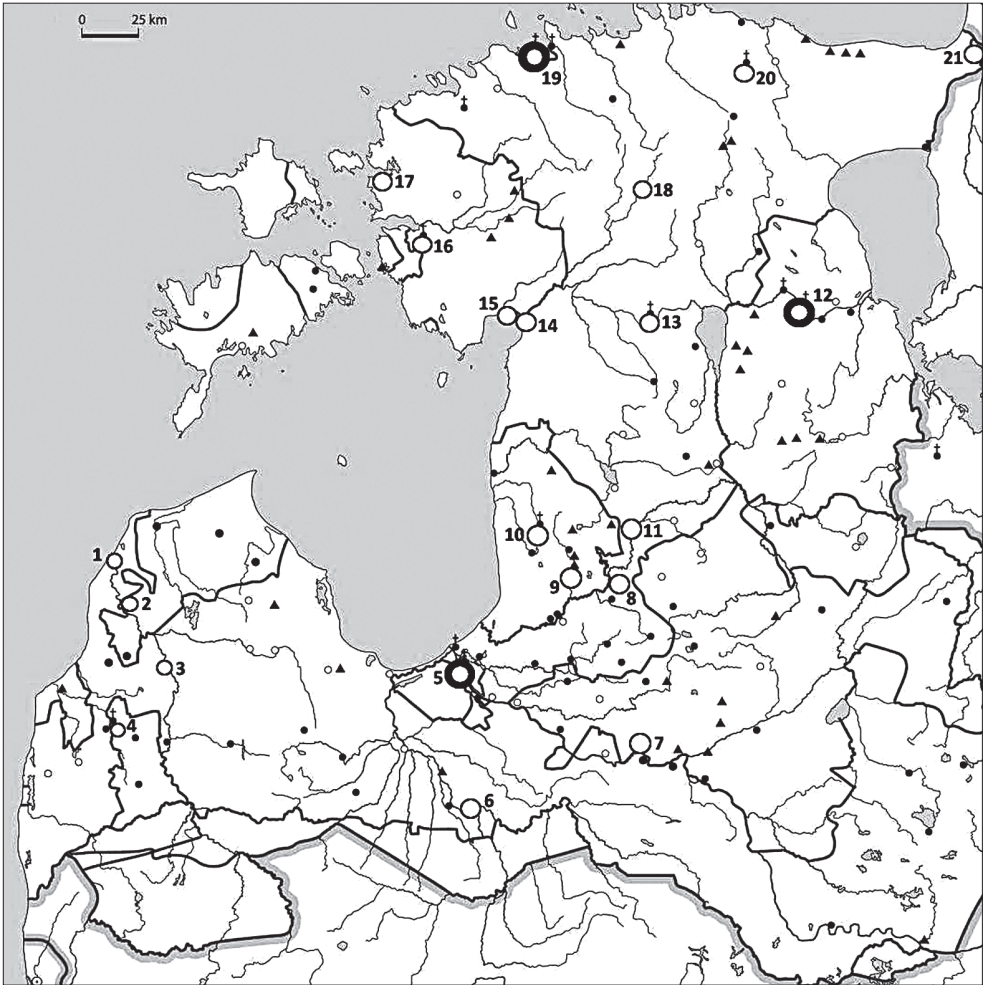
MAZPILSĒTU IZVIETOJUMS

Būtiska nozīme pilsētu veidošanās procesā bija ceļiem, kas nodrošināja apdzīvoto vietu sakarus un veidoja savdabīgu sakaru tīklu. Tas attiecas gan uz lielajām, gan mazajām Livonijas pilsētām. Nav zināms, ka izolētā vietā Livonijā būtu izveidojusies kāda pilsēta. Visas tā vai citādi bija piesaistītas sakaru tīklam, kas no-

drošināja pilsētas galveno iztikas avotu – tirgošanos. Tāpat pils uzcelšana kādā vietā bija svarīgs nosacījums, lai tur veidotos plašāka apdzīvotība. Pils, pirmkārt, nozīmēja drošu vidi, kas bija būtiski tiem, kuriem bija neagrāra nodarbošanās – galvenokārt tirgotājiem un amatniekiem. Drošība bija būtisks priekšnoteikums, lai šeit ierastos tirgotāji un varētu darboties amatnieki. Otrkārt, pils bija patērējoša struktūra, jo pilī dzīvojošajiem bija nepieciešams uzturs, kā arī vienkārši amatniecības izstrādājumi. Šie infrastruktūras elementi – ceļi un pils – pamatā noteica apdzīvotības izveidošanos.

Neskaitot trīs lielās Livonijas pilsētas, privilēģiju un brīvību kopums jeb pilsētas tiesības bija piešķirtas vēl 18 mazpilsētām: Rakverei (*Wesenberg*), Narvai (*Narva*), Paidei (*Weissenstein*), Vilandai (*Fellin*), Hāpsalu (*Hapsal*), Lihulai (*Leal*), Vecpērnavai (*Alt-Pernau*), Jaunpērnavai (*Neu-Pernau*), Valmierai (*Wolmar*), Straupei (*Roop*), Limbažiem (*Lemsal*), Cēsīm (*Wenden*), Koknesei (*Kokenhusen*), Bauskai (*Bauske*), Kuldīgai (*Goldingen*), Aizputei (*Hasenpot*),⁴² Piltenei (*Pilten*) un Ventspilij (*Windau*). Jāuzsver, ka minētās vietas neizveidojās vienlaicīgi un to veidošanās notika vairāk nekā 300 gadus – no 13. līdz 16. gadsimtam. Tikai daļai šo vietu ir saglabājušās pilsētas tiesības vai to fragmenti, arī par dažām mazpilsētām to, ka tām bijis pilsētas juridiskais statuss, var uzzināt tikai no rakstītajos vēstures avotos minēto faktu konteksta. Taču bez šīm vietām bija vairāki desmiti apdzīvotu vietu, kurām nebija pilsētas tiesību. To nozīme Livonijas administratīvajā un ekonomiskajā sistēmā vēl nav izvērtēta, lai gan šīs mazās apdzīvotās vietas iekļāvās savstarpējā apdzīvoto vietu un nocietinājumu sakaru sistēmā un, iespējams, dažām no tām bija mazpilsētām līdzvērtīgs ekonomiskais potenciāls. Tas ir atsevišķa pētījuma vērts jautājums.

Kopumā visas mazpilsētas (sk. karti) bija izvietotas pie zemes vai ūdens satiksmes ceļiem, kā arī pie nocietinājumiem. Minētie apstākļi būtiski ietekmēja mazpilsētu izaugsmes iespējas.



LIVONIJAS PILSĒTAS

Nr. kartē	Nosaukums (vācu val.)	Nosaukums (latviski)	Ir/nav saglabājušās pilsētas tiesības, privilēģijas, pilsoņu runas	Pilsētas nocietinājumi
1	Windau	Ventspils	Ir privilēģija un pilsoņu runas	Mūris
2	Pilten	Piltene	Nav saglabājušās, ir netiešas norādes	Nav zināms
3	Goldingen	Kuldīga	Ir privilēģija	Nav zināms
4	Hasenpot	Aizpute	Ir privilēģija	Grāvis ar valni
5	Riga	Rīga	Ir privilēģija, tiesības un pilsoņu runas	Mūris
6	Bauske	Bauska	Nav saglabājušās	Nav zināms
7	Kokenhusen	Koknese	Ir privilēģijas fragments	Mūris
8	Wenden	Cēsis	Nav saglabājušās	Mūris
9	Roop	Straupe	Nav saglabājušās, ir netiešas norādes	Grāvis ar valni
10	Lemsal	Limbaži	Ir tiesības	Mūris
11	Wolmar	Valmiera	Nav saglabājušās	Mūris
12	Dorpat	Tartu	Ir tiesības un privilēģija	Mūris
13	Fellin	Vilande	Ir privilēģija	Mūris
14	Neu-Pernau	Jaunpērnavā	Ir privilēģija	Mūris
15	Alt-Pernau	Vecpērnavā	Ir privilēģija	Nav zināms
16	Leal	Lihula	Nav saglabājušās	Nav zināms
17	Hapsal	Hāpsalu	Ir privilēģija un tiesību fragments	Nav zināms
18	Weissenstein	Paide	Ir privilēģija	Nav zināms
19	Reval	Tallina	Ir privilēģija, tiesības un pilsoņu runas	Mūris
20	Wesenberg	Rakvere	Ir privilēģija	Nav zināms
21	Narva	Narva	Ir privilēģija	Mūris

MAZPILSĒTU NOZĪME

Ir daudz rakstīts par Livonijas lielo pilsētu – Rīgas, Rēveles un Tērbatas – nozīmi Eiropas tirdzniecības sistēmā, taču tikpat kā nekas nav zināms par mazo pilsētu saistību ar tāltirdzniecību. Tāpat nav skaidrs, kāda loma Livonijas pilsētu sanāksmēs, kurās risināja aktuālos tirdzniecības politikas jautājumus, bija mazajām pilsētām. Nav skaidrības arī jautājumā par mazpilsētām un to militāro patstāvību – vai un cik nozīmīga tā bija? Šie ir jautājumi, kas līdz šim netieši ir skatīti tikai par atsevišķām Livonijas mazpilsētām, piemēram, Cēsīm vai Pērnavu. Aplūkosim tos nedaudz plašāk.

POLITISKĀ IETEKME

Mazpilsētu politisko ietekmi un nozīmi var skatīt, analizējot pilsētu dalības iespējas pilsētu sanāksmēs, kā arī skatot to politisko patstāvību. Mēģināsim īsi izvērtēt abus lielumus.

Pilsētu sanāksmju protokoli jeb recesi 14.–16. gs. atklāj būtisku parādību: visbiežāk pilsētu sanāksmēs piedalās tās Livonijas mazpilsētas, kas atrodas tagadējā Vidzemes teritorijā. Visas mazpilsētas bija saistītas ar tranzītceļiem, piemēram, pie Rīgas–Tērbatas ceļa, kas netālu no Rīgas sazarojās, atradās Limbaži, Straupe, Cēsis un Valmiera. Tajā pašā laikā Kurzemes apdzīvotās vietas sanāksmēs piedalījās ļoti reti, turklāt dažkārt no Kurzemes reģiona ieradās tikai vienas pilsētas pārstāvji, piemēram, ar tiesībām pilsētu sanāksmē pārstāvēt citu reģiona pilsētu. Tā tas bija 1440. gadā, kad uz pilsētas sanākumi Valmierā bija ieradies Ventspils delegāts ar pilnām tiesībām pārstāvēt Kuldīgas pilsētu,⁴³ vai 1437. gadā, kad pilsētu sanāksmē Pērnavā Vilandes pilsētu ar pilnām tiesībām pārstāvēja Tērbatas pilsētas sūtņi. Iespējams, tas saistīts ar ceļošanas izmaksām, jo, piemēram, Rēveles rāte braucienam uz Narvu 1494. gadā iztērēja vairāk nekā 430 Rīgas mārku. Delegācijā gan bija 22 personas,⁴⁴ taču arī uz vienu cilvēku izmaksas bija samērā lielas. Tajā pašā laikā divu cilvēku delegācija no Rīgas ceļā uz Cēsīm iztērēja tikai 14 Rīgas mārkas.⁴⁵ Iespējams, šī pārstāvniecība bija saistīta ar pilsētu sfēru sadali, kas

nozīmētu, ka Kurzemes mazpilsētas apvienojās, jo Kurzemes reģionā pastāvēja īpašs pilsētu sfēru sadalījums, līdzīgi kā tas bija ar lielpilsētu, piemēram, Rīgas sfēru jeb trešdaļu sadalījumu, par ko runāsim nedaudz vēlāk. Šeit būtu nepieciešams atsevišķs pētījums par Kurzemes reģiona pilsētu savstarpējo komunikāciju un to attiecībām. Pilsētu sanāksmes parasti notika Valmierā vai Valkā, un maz ticams, ka Vilandes pilsēta, kas atradās relatīvi mazā attālumā no šīm vietām, nevarēja atrast līdzekļus delegātu tēriņiem, līdz ar to tas būtu skaidrojams ar mazpilsētu piesaisti reģionam vai lielajām pilsētām. Pilsētu sanāksmēs tika lemti lielākoties tirdznieciska rakstura jautājumi, jo būtiski iekšpolitiskie jautājumi tika skatīti landtāgos vai Hanzas sanāksmēs. Abās pēdējās sanāksmēs piedalījās tikai Livonijas lielās pilsētas, mazpilsētas uz tām neaicināja. Turklāt došanās uz Hanzas sanāksmēm bija dārgs process, kura izmaksas lielās pilsētas lūdza segt arī mazpilsētām, jo Livonijas lielās pilsētas, kā tas būs redzams tālāk, bija sava veida starpnieks – tās piedalījās visas Hanzas sanāksmēs un informāciju tālāk nodeva Livonijas mazpilsētām, kurām nebija līdzekļu, lai individuāli spētu nosegt ceļa izdevumus, kas radās, dodoties uz sanāksmēm, piemēram, Lībekā.⁴⁶ Līdz ar to mazpilsētu loma pilsētu sanāksmēs bija niecīga un kalpoja lielākoties kā atbalsts lielākajām pilsētām.

Būtisks jautājums ir par mazpilsētu politisko patstāvību. Vairākām Livonijas mazpilsētām ir saglabājušās tām izsniegtās privilēģijas. Visas privilēģijas mazpilsētām izsniedza to senjors, piemēram, Koknesei⁴⁷ un Limbažiem⁴⁸ privilēģiju izsniedza Rīgas arhibīskaps, Aizputei – Kurzemes bīskapijas domkapituls,⁴⁹ Kuldīgai,⁵⁰ Ventspilij,⁵¹ Vilandai⁵² un Narvai⁵³ – Vācu ordeņa mestrs Livonijā, Pērnavai⁵⁴ un Hāpsalu⁵⁵ – Sāmsalas bīskaps, Piltenei⁵⁶ – Kurzemes bīskaps. Svarīgi atzīmēt, ka privilēģijas vairākām mazpilsētām bija pārņemtas no lielajām pilsētām, piemēram, Narvai bija Lībekas tiesības, savukārt Limbažiem vai Hāpsalu – Rīgas tiesības. Tāpat bija tiesības, kas vairākām mazpilsētām bija identiskas. Piemēram, Ventspils privilēģijā minēts, ka tās pilsoņi tiesības “aizņēmušies” no Kuldīgas, savukārt Aizputes mazpilsētai bija tādas pašas tiesības, kādas 1378. gadā jau lietoja Ventspils un

Kuldīgas mazpilsētas. Tas nozīmē, ka Kuldīgas pilsētu varētu uzskatīt par Kurzemes reģiona mazpilsētu, kurai visagrāk piešķirtas Rīgas tiesības. Šajā aspektā nebija svarīgi, kuros teritoriāli administratīvajos valdījumos konkrētās mazpilsētas atradās. Tiesībām bija savā ziņā reģionāls un vienojošs aspekts.

Atsevišķās privilēģijās ir norādīts uz senjora tiesībām mazpilsētā, piemēram, Limbažu privilēģijā teikts, ka, “kad jauns kungs, viens Rīgas arhibīskaps, ir izvēlēts un no pareiza pāvesta apstiprināts, vajag pilsētai, viņam ierodoties, to svinīgi saņemt un izjāt pretī, kad tas zemē ir un uz Limbažiem doties vēlas, un vajag rātei tam pasniegt pilsētas atslēgas no visiem vārtiem par appliecinājumu, kad kungi vai viņu vikāri prasa, kuriem viņš savu spēku un vēlēšanos devis, un tai pašai rātei un visiem pilsoņiem būs pret kungiem vai kungu vikāriem jābūt uzticīgiem un padevīgiem, un visās lietās turēties pēc viņu privilēģijas noteikumiem, un vajadzēs īpašu vienu dokumentu, ka tie pie Rīgas baznīcas pieder un tās varai pieder ar visām tiesībām un citādi nē”.⁵⁷ Tāpat Ventspils mazpilsētas pilsoņu runās teikts, ka “ikvienam vajag labi cienīt mūsu vadītāju, citādi, ja tiek kaitēts kungam vai aprunāts komturs,⁵⁸ vajag 5 mārkas priekšā atstāt [maksāt]”.⁵⁹ Arī Aizputes privilēģijā minēts, ka “mūsu mantiniekiem, iepriekšminētajiem kanoniķiem un Kuršu baznīcas kapitulam, vietu, no grāvja Aizputes pils priekšpils mūra priekšā, labajā pusē, kad iet pa ielu uz Sv. Jāņa Evaņģēlista baznīcu nepārtraukti līdz pat iepriekšminētās baznīcas kapsētai, priekš mūsu priekšrocībām un privilēģijām došanu ierobežot, kas mums un mūsu mantiniekiem, kanoniķiem un Kuršu baznīcas kapitulam, brīvai palikt vajag”.⁶⁰ Mazpilsētu privilēģijās ir uzsvērtā pilsētas pilsoņu kopiena un appliecināta tās nozīmība un ietekme pilsētas dzīvē, taču privilēģijas ir piešķirušī senjori ar savu gribu un reizē noteikuši savas varas robežas pilsētā. Savukārt atsevišķās privilēģijās tās nav noteiktas, kas skaidrojams ar to saglabātību. Piemēram, Kokneses mazpilsētai saglabājusies maza daļa no privilēģijas, savukārt Ventspils un Kuldīgas gadījumā privilēģija pārizdota, konkretizējot tikai pilsētas robežas. Privilēģijas savā ziņā ir dokuments, kur tiešā veidā noteikta senjora ietekme pilsētā, kas, kā redzams, bija iz-

teikta virsvara pār pilsētā notiekošajiem procesiem. Varētu teikt, ka mazpilsētas būtiskākos lēmumus, visticamāk, nepieņēma bez senjoru ziņas un atļaujas.

Par tām pilsētām, kurām nav saglabājušās privilēģijas, var spriest netieši. Piemēram, Straupes pilsētu un zemes pārvaldīja Rozenu dzimta, kam piederēja arī pārvaldes vara pilsētā.⁶¹ Līdz ar to, lai viduslaiku pilsēta sekmīgi attīstītos, tai bija nepieciešams atbrīvoties no senjora virsvaras, taču Straupes gadījumā tas nebija šīs pilsētas un iedzīvotāju iespējās, jo šai pilsētā pilsoņa statuss negarantēja neatkarīga īpašuma iegūšanu. Visi, kas par Straupes pilsoņiem vai iedzīvotājiem⁶² kļuva 14. gs. otrajā pusē, zemi nomāja no konkrētā Rozenu dzimtas pārstāvja. Tās bija ļoti izteiktas senjora un vasaļa attiecības. Senjors jeb Rozenu dzimta, kurai piederēja daļa no Straupes pilsētas īpašumiem un vara pilsētā,⁶³ ar nosacījumiem izlēņoja gruntsgabalus pilsētā vai zemi ārpus tās tiem, kas to vēlējās iegūt, tādā veidā kļūstot par Rozenu vasaļiem. Vienošanās parasti tika slēgtas starp attiecīgo Rozenu dzimtas pārstāvi un konkrēto Straupes iedzīvotāju. Liekas, ka Straupes rāte vairāk bija klātesoša liecību došanas⁶⁴ un mantojuma dalīšanas⁶⁵ lietās. Lēmumus parasti apstiprināja rāte ar pilsētas zīmogu (*stades segell*)⁶⁶ un attiecīgais Rozenu dzimtas pārstāvis ar savu zīmogu. Jādomā, ka rātei nebija reālas lemsšanas varas un tā, visticamāk, darbojās kā vienkārša izpildvara. Līdz ar to Straupe līdz 16. gs. bija neliela Livonijas mazpilsēta ar izteiktu senjora varu pār to.

Varētu domāt, ka pilsētu veidošanās gaitu ietekmēja arī konkrētajā vietā notiekošie politiskie procesi. Taču tas, ka kādā vietā vairākkārt notika plaši apmeklētas landtāgu, mantāgu vai pilsētu sanāksmes, negarantēja vietas izaugsmi un to, ka tā sasniegs pilsētas kvalitāti, piemēram, Valka, kur bieži notika landtāgi, vai Rauna, kur bieži notika mantāgi, tā arī nekad nekļuva par tiesiskām pilsētām. Turpretī Limbaži, kur notika mantāgu sēdes, vai Valmiera, kur notika landtāgu un pilsētu sanāksmes, kļuva par pilsētām. Jādomā, ka politiskais aspekts nebija noteicošais konkrētās vietas izaugsmē, jo bija salīdzinoši īslaicīga un fragmentāra parādība apdzīvoto vietu ikdienā. Taču tajā pašā laikā tas deva

izaugsmes iespējas tām apdzīvotajām vietām, kam bija vēl cits, piemēram, tirdzniecības sistēmas potenciāls.

Savā ziņā īpašs stāsts ir par jau pieminēto Straupes pilsētu. Šajā vietā 13.–16. gs. nenotika neviena no lielajām politiskajām aktivitātēm, tomēr tā ieguva pilsētas statusu un neilgu laiku bija piesaistīta Hanzas tirdzniecības telpai. Tas nozīmēja, ka pilsētu apmeklēja un tajā veica darījumus tirgotāji, kas paši devās ārzemju braucienos vai tirgojās ar citu Hanzas pilsētu lieltirgotājiem. Iespējams, Straupes pilsētas izaugsme un attīstība norāda uz citu politisko faktoru – zemes pārvaldnieka gribu. Respektīvi, tas ir jautājums par zemes pārvaldnieka vēlmi un ambīcijām, kas saistītas ar apdzīvoto vietu, jo tikai zemes pārvaldnieks varēja apdzīvotai vietai piešķirt privilēģijas un brīvības. Straupes gadījumā tā bija Rīgas arhibīskapa vasaļu dzimtas iniciatīva, lai gan Straupē fiksējama arīdzan aktīva pilsoņu kopiena.⁶⁷ Taču, ņemot vērā, ka Rozenu dzimta kā Straupes senjori⁶⁸ bija ietekmīga, kā arī tai piederēja plaši īpašumi Rīgas arhibīskapijas teritorijā, var apgalvot, ka apdzīvotas vietas izveidošanās notika ar viņu akceptu un gribu.

MILITĀRĀ NOZĪME

Mazpilsētām veidojoties un attīstoties lielākoties pie militārajiem nocietinājumiem, tās ar laiku sāka atgādināt nocietinātas piļu priekšpilis, jo nereti pilsētas nocietinājumi veidoja vienotu sistēmu ar pils nocietinājumiem. Tas bija raksturīgs Narvai, Paidēi, Hāpsalu, Vilandai, Valmierai, Cēsīm, Limbažiem, Straupei, Koknesei, Bauskai, Kuldīgai, Aizputei, Piltenei un Ventspilij. Bauskas gadījumā lietots apzīmējums “*stede up deme schilde tom Bawske*”,⁶⁹ kas ir “pilsēta uz vairoga Bauskā”. Skan visnotaļ tēlaini, taču šis apzīmējums ir precīzs ar to, ka pilsētas patiesi atradās pie pilīm un atgādināja sava veida vairogu, jo parasti bija izvietotas pie pils tajā pusē, kas bija mazāk nocietināta. Bauskas gadījumā gan tas bija citādāk, jo apdzīvotā vieta atradās teritorijā, kas bija divu upju – Mēmeles un Mūsas – satekā.⁷⁰ Apdraudējuma gadījumā vispirms uzbrukumam bija pakļautas tieši pilsētas, kādēļ tās, iespējams, bija labāk apgādātas ar munīciju. Un to varētu norādīt kāds gadījums saistībā ar Cēsu pili.

1538. gadā vienā no Cēsu pils torņiem iespēris zibens, izcēlies ugunsgrēks un aizdedzies arī šaujampulveris un citas ar artilēriju saistītās lietas. Ugunsgrēka radītie postījumi, kā liecina 1538. gada 12. maija ziņojums, bija lieli. Pēc šiem postījumiem Livonijas mestrs Hermanis fon Brigenejs (*Hermann von Brüggenei Hasenkamp*) prasīja Cēsu pilsētai aizdot pilij šaujampulveri, kuru arī apsolīja kaut kad atdot. Tā paša gada 30. maijā mestra kalpotājs Johans Nigehofs (*Johann Nigehof*) nosūtīja mestram ziņu,⁷¹ ka Cēsu pilsēta pils vajadzībām piešķirusi vienu lastu (!)⁷² šaujampulvera. Netiešu, iespējams, uz šiem vai citiem notikumiem attiecināmu informāciju sniedz Cēsu pils komtura 1546. gada ziņojums mestram, kurā skaidrota situācija gan par daļu no konventa ēkām, kas pirms gada iebrukušas, gan to, kā noris pārbūves vai celtniecības darbi. Tātad pils bija piedzīvojusi vēl kādu nelaimi. Kopumā redzams, ka Cēsu pilsēta lielā mērā bija vieta, kurai ordenis droši varēja prasīt sev nepieciešamās lietas un palīdzību. Domājams, ka pilsēta bija ieinteresēta palīdzēt pilij, jo aizsardzības sistēma pilij un pilsētai bija kopīga un uzbrukuma gadījumā pils bija svarīgākais aizsardzības sistēmas elements.

Starp senjoru un pilsētu pastāvēja dažāda rakstura attiecības, kas tā vai citādi bija balstītas uz sava veida nosacījumiem. Piemēram, blakus ekonomiskajām attiecībām pastāvēja arī militāra rakstura nosacījumi. Tā Straupes gadījumā senjori Rozeni spēja uzturēt arī savu neliela apjoma lokālo karadienestu. Straupes pilsētā un apkārtnē dzīvoja vairāki Rozenu vasaļi.⁷³ Turklāt Straupes pilsoņiem un iedzīvotājiem, kam piederēja īpašums, bija jākalpo Rozenu militārajā dienestā. Viņiem pirmkārt bija jānodrošina visas izmaksas, kas bija saistošas vasalim, lai šo dienestu veiktu, piemēram, atbilstoša apģērba vai ieroču iegāde. Tāpat katram vasalim papildus bija jānodrošina zirgs un bruņas,⁷⁴ kas veidoja būtiskas izmaksas no vasaļa līdzekļiem. To, cik bieži vasaļiem šis dienests bija jāisteno dzīvē, nav zināms. Tas pats sakāms arī par piemēram, Bauskas apdzīvotās vietas iedzīvotājiem.⁷⁵

SAIMNIECISKĀ NOZĪME

Vidzemes reģions un Igaunijas teritorijas austrumu daļa bija ģeopolitiski izdevīgā situācijā, jo šajos reģionos atradās ceļi, kas veda uz Hanzas telpai svarīgajām Novgorodas un Pleskavas pilsētām. Ņemot vērā, ka Livonijas politikā liela loma bija tirdzniecībai, nepārsteidz, ka tirdzniecībai bija būtiska loma arī minēto apdzīvoto vietu veidošanās procesā. To rāda arī kāds notikums. 1464. gada 21. februārī Valmierā notikušajā apspriedē Livonijas lielpilsētas un mazpilsētas vērsās pret kādu Rīgas arhibīskapa Silvestra (*Silvester Stodewescher*, amatā 1448–1479) vasali Hermenu Blomi no Smiltenes (*Hermen Blome tor Smylten*), kurš pilsētu tirdzniecībai kaitēja ar savu negodīgo tirgošanās paražu. Protokolā norādīts, ka vasalis pretēji pilsētu brīvībām un senām tradīcijām lietojot svarus un mērus.⁷⁶ Lielais uztraukums šāda, šķiet, nenozīmīga notikuma dēļ norāda uz tirdzniecības lomu pilsētas dzīvē. Šo papildina mazpilsētu satraukums par to, ka Valmieras un Cēsu apkārtnē ar tirdzniecību nodarbojās holandiešu⁷⁷ tirgotāji. Par to liecina Rīgas pilsētas sūdzība 1487. gada 28. maija–15. jūnija Hanzas sanāksmē Lībekā. Tajā Rīgas pilsēta apliecināja, ka Hanzai nepiederošu tirgotāju darbošanās paplašinās un tie zeļļus ar zirgiem, kājām vai laivām sūta pēc zemnieku ražojumiem – graudiem, medus, apiņiem⁷⁸ – pat līdz Valmierai un Cēsīm.⁷⁹ Šeit redzamas neviltotas Rīgas pilsētas raizes par iekšējās tirdzniecības⁸⁰ un tirdzniecības partneru apdraudējumu.

Mazpilsētu ekonomiskā rīcība ļāva netieši piedalīties arī Hanzas tirdzniecības reģiona nozīmīgākajos notikumos. Viens no tādiem bija Hanzas⁸¹ reti īstenotais *ultima ratio*,⁸² kas ar pārtraukumiem no 1362. līdz 1370. gadam attiecās uz Dānijas Karalisti un tās karali Valdemāru IV (*Waldemar, Valdemar Atterdag*, 1320–1375, tronī 1340–1375) un kura rezultātā ar Štrālzundes miera līgumu⁸³ Hanza ieguva brīvu tirdzniecību un monopoltiesības tirdzniecībai Baltijas jūrā. 1369. gada 2. februārī Pērnāvā notikušās pilsētu sanāksmes protokolā atzīmētas naudas summas, kas bija jāmaksā minēto militāro instrumentu jeb kara vajadzībām: “Tāpat aprēķināts no Rīgas, ko nepieciešams ieņemt no tās sīktirgotāju trešdaļas: vispirms no viņu pilsētas 304,5 mārkas, no

Kokneses 7,5 mārkas, no Limbažiem 8 mārkas un $\frac{1}{2}$ vērduš, no Valmieras 36 mārkas, no Cēsīm 72 mārkas (mīnus 2 šiliņi). Tāpat tulka nauda 72 mārkas. Tāpat par zirgiem, kas pārdoti par 11 mārkām un vienu vērdušu. Summa, kas no trešdaļas ir jāieņem, ir 520 mārkas un 16 ores [...]” Tālāk minēts, ka no Rēveles aprēķinātas 265 mārkas un 6 ores, no Tērbatas – 450 mārkas, no Pērnavas – 73,5 mārkas, no Vilandes – 43 mārkas.⁸⁴ Redzams, ka mazpilsētu ieguldījums ir ļoti dažāds, kas, iespējams, norāda uz mazpilsētu pārticību.

Minētais pilsētu sanāksmes protokols arī parāda saimniecisko sfēru sadalījumu un piesaisti tām. Respektīvi, Koknese, Limbaži, Valmiera un Cēsis piederēja pie Rīgas teritoriālās trešdaļas. Tas ir loģiski, jo šīm mazpilsētām Rīgas pilsēta bija svarīgs tirdzniecības partneris un atradās salīdzinoši nelielā attālumā. Piemēram, Cēsu pilsētai Rīga bija svarīga kā viens no tirdzniecības ceļu Rīga–Novgoroda un Rīga–Pleskava galapunktiem. Rīgai savukārt mazpilsētas bija nozīmīgs šo tirdzniecības ceļu starpposms. Tērbatai piesaistītas, spriežot pēc protokolā minētā, bija Pērnavas un Vilande. Mazpilsētu dalība Hanzā vērtējama vairāk kā ekonomisks, nevis politisks faktors, jo mazpilsētu tieša iesaiste politisko lēmumu izlemšanā nenotika, šīs lietas kārtoja Livonijas lielāko pilsētu pārstāvji.⁸⁵ Arī piesaiste pie Rīgas bija vairāk ekonomiska nekā politiska, jo politiski mazpilsētas bija pakļautas saviem senioriem. Tajā pašā laikā Kurzemes reģiona mazpilsētas veidoja savu noslēgtu reģionu, jo to dalība pilsētu sanāksmēs, kā minēts, bija īslaicīga un reta parādība, turklāt šī reģiona mazpilsētas nebija ierautas dažādos Hanzas telpas notikumos. Šāda noslēgtība, iespējams, skaidrojama ar Kurzemes atrautību no galvenajiem tirdzniecības ceļiem. Kurzemei cauri veda tikai ceļš, kas Livoniju savienoja ar Prūsiju.

Kā lielāko pilsētu, t.i., Rīgas, Tartu un Tallinas, iekšzemes tirdzniecības partneres mazpilsētas deleģēja lielākās pilsētas pārstāvēt savu viedokli plašākās Hanzas sanāksmēs, piedaloties praktisko izdevumu segšanā. 1427. gada 31. janvāra pilsētu sanāksmē, kas notika Valmierā, starp citiem tika apspriesti jautājumi par Livonijas pilsētu dalību Hanzas konfliktā ar kārtējo Dānijas Karalistes

valdnieku Pomerānijas Ēriku (*Erik av Pommern, Erik XIII*, 1382–1459, Dānijas Karalistes tronī 1396–1439). Protokola 13. un 14. punktā tika paredzēts, ka Livonijas mazpilsētām⁸⁶ jāpiedalās izmaksu segšanā, kas radīsies Rīgai, Tartu un Tallinai, piedaloties Prūsijas, Hanzas vendu⁸⁷ un Livonijas pilsētu sanāksmē Lībekā.⁸⁸ Vēlāk, 1435. gada augusta pilsētu sanāksmēs, kas notika Valkā un Tallinā, visas trīs lielākās pilsētas pieprasīja atlīdzināt mazajām pilsētām daļu no brauciena izmaksām. Tāpat mazajām pilsētām, ja tās to vēlētos, piedāvāja saņemt Hanzas sanāksmes protokolu norakstus.⁸⁹ Šī sanāksme apliecināja, ka trīs lielākās pilsētas kalpoja kā starpnieks starp Hanzas kopējām sanāksmēm un Livonijas mazpilsētām.

Būtisku informāciju var iegūt no Lībekas parādu grāmatas (*Das Lübecker Niederstadtbuch*) lapaspusēm, kur uzskaitīti tirgotāju parādi no 1325. līdz 1360. gadam. Piemēram, Cēsu pilsētas iedzīvotāju tirdznieciskie darījumi šai laikā minēti 40 reizes. Šajā pašā periodā tirgotāji, kas dzīvoja Cēsu pilsētā un bija galvotāji kādā darījumā, minēti 52 reizes. Valmieras pilsēta bija iesaistīta trīs darījumos, Pērnavā – divos, Straupe – divos, bet Vilande – vienā darījumā. Atšķirībā no Rīgas parādnieku grāmatas Lībekas grāmatā trūkst ierakstu, kas būtu veikti ziemā. Tirdzniecības sezonālitate acīmredzot saistīta ar nepieciešamību pārvietoties lielākoties pa jūru, kas ziemas mēnešos atsevišķās vietās aizsala, bet varbūt arī vienkārši ar salīdzinoši lielo attālumu. Lībekas pilsētas tirgotāji, kas Cēsu tirgotājiem bijuši parādā vienu maksājumu, minēti 43 reizes. Vairāki tirgotāji parādnieku sarakstā nonāca atkārtoti. No tirgotāju vārdiem un pavārdiem var izsecināt, ka vairāki no tiem bijuši ievērojama personu atvases, piemēram, rātskungu dēli. Tirgojās, protams, izmantojot dažādas naudas summas. Piemēram, lielākā summa bijusi 600 peniji, bet mazākā – 35 peniji. Parādu varēja dzēst ne tikai paši tirgotāji, bet arī viņu pilnvarotās personas. Piemēram, līdz 1339. gadam šādā saistībā 17 reizes minēti Cēsu un sešas reizes Lībekas pilsoņi. Tirgotāja parādu varēja dzēst arī pilsētas, kurā tirgotājs dzīvoja, rāte. Kopumā ir reģistrēti četri gadījumi, kad tirgotājiem parādu dzēsusi Cēsu pilsētas rāte (*consulum Wenda*). No 1342. gada

11 reizes ir dzēsti parādi tirgotājiem, kas dzīvoja Cēsu pilsētā. Šeit nepieciešams atzīmēt, ka šāda parādu dzēšanas sistēma bija nepieciešama, jo ne katru gadu vieni un tie paši tāltirgotāji devās uz Lībeku.⁹⁰ Tāpat no parādu grāmatā izdarītajiem ierakstiem var saprast, ka Cēsu tirgotājiem Lībekā bijuši radinieki. Visticamāk, šis apstāklis noteica minēto tirgotāju nodarbošanos ar tāltirdzniecību un nenoliedzami to arī sekmēja, jo atrisināja virkni ar ceļošanu saistītu problēmu, kā, piemēram, mājvietas, pārtikas un drošības jautājumu.

Ceļošana viduslaikos bija bīstama un sarežģīta nodarbe. Bez ikdienišķajām problēmām, kuras radīja neziņa par naktsmājām un pārtiku, svarīgs jautājums bija par drošību. Viduslaikos uz cilvēkiem no citurienes jeb svešiniekiem raudzījās ar neuzticību, kas nozīmēja, ka nepieciešamības gadījumā palīdzību no malas varēja nesagaidīt.⁹¹ Vienmēr pastāvēja laupītāju vai pirātu uzbrukuma iespējamība, tāpēc par drošību tirgotājam bija jādomā pašam. Iespējams, šis ir apstāklis, kura dēļ Vācu ordeņa Livonijas atzara fogts Cēsu pilsētā Alberts no Brenkenas (*Albert von Brinken*, amatā 1371–1375) 1374. gadā lūdza Livonijas mestram gādāt par pārvietošanās drošību, lai tirgotāji varētu ievērot tirgošanās brīvību.⁹² Grūtības, saprotams, radīja arī katram gada laikam raksturīgie laikapstākļi, kurus paredzēt uz priekšu nebija iespējams. No iepriekš minētā var redzēt, ka pilsētām bija būtiska loma tāltirdzniecībā. Līdzīga situācija vērojama arī Narvā,⁹³ kas līdztekus citām funkcijām vēl bija Livonijas robežapgabala pilsēta, kur katru dienu uzturējās daudz cilvēku, kā arī atsevišķos brīžos, piemēram, gaidāma konflikta gadījumā, pilī tika sakoncentrēti lieli militārie resursi.

Konkrēts cilvēciskais piemērs šāda veida tāltirdzniecībā bija tirgotāju Zeimes (*Seyme*) dzimta, kurai bijuši darījumi visā Rīgas tirdzniecības austrumu apgabalā. Sazarotajā tirdzniecības tīklā Zeimes visvairāk sastopami sakarā ar daudzām mazajām Livonijas vietām. Lai gan Rīgas parādnieku grāmata atspoguļo tikai nelielu daļu no kādreizējiem tirgus sakariem, tomēr tas ir pietiekami, lai izveidotu šāda tirdzniecības tīkla kopainu. No tās redzams, ka Zeimes tirgojās ar Kokneses, Cēsu, Valmieras un

Pleskavas tirgotājiem, kas liecina par vispārēju dzīvu tirdzniecību Igaunijas teritorijā un Vidzemē uz ziemeļiem no Daugavas.⁹⁴

Mazpilsētu saimnieciskā nozīme nav viennozīmīgi vērtējama, jo, kā redzams, mazpilsētu ekonomiskā kapacitāte bija dažāda. Jādomā, ka tas tiešā veidā bija saistīts ar mazpilsētu tirdzniecības iespējām, kuras noteica konkrētās pilsētas atrašanās vieta. Novietojums savā ziņā bija mazpilsētu izaugsmes atslēga.

SECINĀJUMI

Jautājums, kas ir mazpilsēta Livonijā, nebūt nav vienkārši un viegli atbildams. Pašlaik mēģinājumi noskaidrot vienotus mazpilsētas kritērijus, lai arī kādi tie būtu, nav bijuši sekmīgi. Šajā aspektā Rietumeiropas telpas situācija, kur arīdzan pilsētas vairākos aspektos atšķirās cita no citas, bija līdzīga Livonijai. Abos minētajos reģionos apdzīvotās vietas būtiski atšķirās gan pēc lieluma, gan ekonomiskās kapacitātes, gan militārās nozīmības. Tajā pašā laikā mazpilsēta vienkāršoti raksturojama kā apdzīvota vieta, kurai ir noteiktas tiesības un brīvības, kā arī izteikti neliels ekonomiskais potenciāls. Iespējams, ekonomiskais faktors bija iemesls tam, lai jau Livonijas laikā mazās pilsētas dēvētu par tādām un tādā veidā būtiski nošķirtu no lielajām pilsētām.

Livonijā pastāvēja komplicēta apdzīvoto vietu struktūra, kurā bija dažāda līmeņa vietas: lielās pilsētas, mazās pilsētas, apdzīvotās vietas bez tiesībām un ciemi. Apdzīvotās vietas savstarpēji atšķirās gan pēc lieluma, gan nozīmības. Nav iespējams noskaidrot, ja nav rakstītajos vēstures avotos tieši norādīts, kuras vietas bija juridiski noformētas, taču, salīdzinot dažādas vietas, ir mēģināts sakārtot jēdzienu saturisko nozīmi. Tajā pašā laikā virkne jēdzienu joprojām nav līdz galam skaidri, jo nav zināms, kāpēc un pēc kādiem kritērijiem tos lietoja konkrētajām apdzīvotajām vietām. Daļa no tiem ir attiecināmi uz apdzīvotās vietas juridisko pusi, daļa – uz vietas ārējo izskatu. Tas daļēji atrisina problēmu, kas līdz šim bija saistībā ar rakstītajos vēstures avotos lietotajiem terminiem, taču nedod iespēju apstiprināt konkrēto vietu ju-

ridiskā statusa esamību. Tajā pašā laikā, analizējot terminus, ir iespējams raksturot apdzīvoto vietu ārējo izskatu. Juridiskā statusa problemātiku var palīdzēt risināt tikai jaunu, līdz šim nezināmu rakstīto vēstures avotu analīze, kas nozīmē, ka, izmantojot zināmos vēstures avotus, juridiskā analīze nav iespējama.

Livonijas lielās pilsētas savā ziņā veidoja pamatu ekonomiskajai telpai, sadalot Livonijas telpu ietekmes zonās, kuras veidoja gan mazpilsētas, gan mazās apdzīvotās vietas bez tiesībām. Kāda bija mazpilsētu mijiedarbība gan savstarpēji, gan ar mazākām apdzīvotajām vietām, vēl ir atsevišķi pētāms jautājums. Dažās mazpilsētās, īpaši Vidzemes reģionā, uzturējās Hanzas tirdzniecības sistēmas līmeņa tirgotāji, kas piesaistīja pilsētu Hanzas tirdzniecības telpai un veidoja ļoti personiskus kontaktus ar tā laika tirdzniecības metropolēm, piemēram, Lībeku. Varētu teikt, ka tirdzniecības sistēma un tīklojums bija stāsts vairāk par radnieciskām saitēm, nevis mazpilsētu administratīvā līmeņa komunikāciju.

Liela ietekme mazpilsētu iekšējā dzīvē bija to senjoram, kas katrai vietai atbilstoši administratīvajam iedalījumam bija cits. Mazpilsētām, šķiet, nebija politiskās ietekmes, kas nozīmēja, ka tās nevienu būtisku lēmumu nevarēja pieņemt bez senjora vai tā pārstāvja, piemēram, pilsētas vai pils fogta, ziņas. Līdz ar to liela loma pilsētu izaugsmē bija pilsētas senjora attieksmei, kas mums nezināmu iemeslu dēļ dažās vietās bija veicinoša, bet dažās ne. Tāpat nevar noliegt, ka pilsētu izaugsme bija vairāku apstākļu, piemēram, ekonomiskā vai politiskā potenciāla, sakritība.

Kopumā skatot mazpilsētu ietekmes jautājumus, ir rodami apliecinājumi tam, ka tās, no vienas puses, dzīvoja visnotaļ neatkarīgu ikdienu, piedaloties pilsētu sanāsmēs un ļaujot tajās funkcionēt Livonijā notiekošajiem tirdzniecības procesiem, bet, no otras puses, bija pasīvas struktūras, kurām nebija lielas ietekmes ne ekonomisko, ne politisko jautājumu risināšanā. Tikai atsevišķos gadījumos mazpilsēta bija vieta, kurā koncentrējās būtiski militārie resursi.

Turpmākie pētījumi par mazpilsētu savstarpējiem sakariem, kā arī komunikāciju ar citām Livonijas mazajām apdzīvotajām

vietām varētu dot rezultātus iekšējā tirdznieciskā tīkla rekonstruēšanā. Tikpat vērtīgi būtu, analizējot atsevišķu mazpilsētu politiskos, ekonomiskos, militāros, sociālos un reliģiskos aspektus, noskaidrot, kas bija raksturīgie lielumi tipiskai Livonijas mazpilsētai, un, izejot no tā, izvērtēt šos pašus aspektus saistībā ar mazajām Livonijas apdzīvotajām vietām, kuras nebija juridiski noformētas. Tas viestu vairāk skaidrības mazpilsētas jēdzienu saturiskajā raksturojumā, kā arī ļautu konkrētāk, nekā tas iespējams tagad, atbildēt uz jautājumu, kas bija mazpilsēta Livonijā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Rīgas–Rēveles tiesību ievads, kur Rēvele izsaka vēlmi lidzināties Rīgas tiesību paraugam. Friedrich Georg von Bunge (1849). *Einleitung in die Liv-, Esth- und Curlandische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen*. Reval: Verlag von F. J. Koppelson, S. 138–140; Jānis Lazdiņš, Valdis Blūzma, Sanita Osipova (1998). *Latvijas tiesību avoti*, 1. sēj.: Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.–16. gs. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 182. lpp.
- ² Viduslaikos runā par sociālajām, bet ne nacionālajām grupām.
- ³ Polisa ir sengrieķu (πόλις, *polis*) vārds ar neviennozīmīgu izpratni. Viena izpratne nosaka, ka tā bija nocietināta vieta ar politiskām un ekonomiskām funkcijām. Cita saista to ar valsti, kurā bija pilsēta un tās kontrolētā ārējā (ārpus mūra) teritorija. Savukārt citā izpratnē tā ir pilsoņu kopība, vēl citā – pilsētas valsts ar pilsoņu kopumu, kurā eksistē garīgā un laicīgā vara. Vairāk sk.: Pēteris Valters (sast.) (2001). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergens, 47. lpp.
- ⁴ *Civitas* ir latīņu valodas vārds, kas nozīmē pilsonību. Ar to varēja apzīmēt arī politisku impērijas vienību, t.i., apdzīvotu vietu, kur uz dzīvi bija apmeties priesteris vai tiesnesis. Vārdam ir izteikti juridiska izpratne. Vairāk sk.: William Smith (ed.) (1842). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, pp. 234–238.
- ⁵ Johannes Fried (2008). *Das Mittelalter. Geschichte und Kultur*. München: C. H. Beck Verlag, S. 188–189.
- ⁶ Edith Ennen (1987). *Die europäische Stadt des Mittelalters*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, S. 16.
- ⁷ *Villa forensis* nenozīmēja pilsētu, bet gan juridiski regulētu tirgus vietu, līdz ar to neapzīmēja arī ciemu. Respektīvi, šis apzīmējums nebija ne pilsēta, ne ciems. Literatūrā šis termins tiek tulkots kā *tirgus ciemats*.
- ⁸ Šī viduslejasvācu valodā sastādītajos dokumentos lietotā vārda izcelsme ir neskaidra. Valodnieki uzskata, ka tas veidojies no diviem vārdiem: *pils*

- un *sāts*. Otrs vārds, pēc valodnieku domām, ir kuršu valodas vārds, kas apzīmēja pļavu. Līdz ar to saliktenis *pylsaten* apzīmēja vietu pils priekšā, kura varēja būt nocietināta ar žogu vai vaļņiem. Vairāk sk.: Juris Plāķis (1926). Pilsāts – pilsēta. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 4, 319. lpp.; Konstantīns Karulis (2001). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 684.–686. lpp.; Teodors Zeids (1961). Trīs dokumenti par feodālā īpašuma attīstību Kursā. No: Jānis Zutis (red.). *Vēstures problēmas*, 4. daļa. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 5.–6., 9. lpp.
- ⁹ Nils Blomkvist (2001). The concept of the town and the dawn of urban life east and west of the Baltic. On the emergence of centres, turn-over places, towns and cities. In: Muntis Auns (ed.). *Lubeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanization 1100–1400 AD*. Rīga: Nordik, pp. 14–15.
- ¹⁰ Karl Heinrich Roth von Schreckenstein (1856). *Das Patriziat in den deutschen Städten, besonders Reichstädten als Beitrag zur Geschichte der deutschen Städte und des deutschen Adels*. Tübingen: J. C. B. Mohr, S. 28.
- ¹¹ Max Weber (1999). Die Stadt. In: Wilfried Nippel (Hrsg.). *Wirtschaft und Gesellschaft*, Bd. 5. Tübingen: J. C. B. Mohr, S. 59–90.
- ¹² Ennen. *Die europäische Stadt des Mittelalters*, S. 15–16.
- ¹³ Thomas Hill (2004). *Die Stadt und ihr Markt. Bremens Umlands- und Außenbeziehungen im Mittelalter (12.–15. Jahrhundert)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, S. 12.
- ¹⁴ Keith Lilley (2002). *Urban Life in the Middle Ages. 1000–1450*. London: Thames and Hudson, pp. 3–4.
- ¹⁵ Steven Epstein (2009). *An Economic and Social History of Later Medieval Europe, 1000–1500*. Cambridge: University of Cambridge, p. 101.
- ¹⁶ Sunhild Kleingärtner (2009). Die frühe Phase (8. bis 11. Jahrhundert) der Urbanisierung an der südwestlichen Ostseeküste. In: Gerhard Fouquet, Gabriel Zeilinger (Hrsg.). *Die Urbanisierung Europas von der Antike bis in die Moderne*, Bd. 7. Frankfurt am Main: Verlag C. H. Beck, S. 83.
- ¹⁷ Blomkvist. The concept of the town and the dawn of urban life east and west of the Baltic, pp. 19–21.
- ¹⁸ Par vārda “Livonija” izpratni tuvāk sk.: Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 165., 383.–385. lpp.
- ¹⁹ Krusta karotāji, tirgotāji, amatnieki, svētieņnieki, citu sociālo grupu pārstāvji.
- ²⁰ Andris Šnē (2010). Kultūru konflikts un kultūru pārņemšana: Baltijas jūras reģiona zemju un Rietumeiropas saskarsmes formas 11.–13. gadsimtā. *Latvijas Vēsture*, 1, 127. lpp.
- ²¹ Šajā jautājumā jāatceras, ka, ja kādai lietai vai parādībai pastāv vairāki apzīmējumi, tas nozīmē, ka šī lieta vai parādība tiem, kas to tā nodēvējuši, ir bijusi svarīga.

- ²² Blomkvist. The concept of the town and the dawn of urban life east and west of the Baltic, pp. 19–21, 31.
- ²³ Nereti literatūrā tiek runāts par “agro pilsētu”. Vairāk sk.: Andris Šnē (2000). Agrās pilsētas, rezidences, nocietinājumi... Dienvidaustrumu dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskajā kontekstā. No: Andris Šnē, Juris Urtāns (red.). *Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 40.–54. lpp.; Arnis Radiņš (2002). Pirmo pilsētu veidošanās problēma Latvijā. No: *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 143.–151. lpp.
- ²⁴ Parasti par Rīgas pilsētas dibināšanu tiek pieņemts 1201. gads, kad biskaps Alberts uz šo vietu pārcēla domkapitulu. Līdz ar to Rīgu pamatoti var dēvēt par Baltijas reģiona otro, aiz Lībekas, vecāko pilsētu. Tuvāk sk.: Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*, 163.–165. lpp.
- ²⁵ Pilis bija izvietotas relatīvi nelielā attālumā, kas lielākoties bija veicams vienas dienas laikā.
- ²⁶ Heinz Stoob (1985). Stadtformen und städtisches Leben im späten Mittelalter. In: Heinz Stoob (Hrsg.). *Die Stadt, Gestalt und Wandel bis zum industriellen Zeitalter*. Köln; Vien: Böhlau, S. 153.
- ²⁷ Heinz Stoob (1961). Die Ausbreitung der abendländischen Stadt im östlichen Mitteleuropa. *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd. 10, S. 25.
- ²⁸ Oskar Stavenhagen (Hrsg.) (1907). *Akten und Rezesse der livländischen Ständetage*, Bd. 1, Lief. 4. Rīga: J. Deubner, Nr. 362.
- ²⁹ *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch* (turpmāk: *LUB*) (1853–1914). Hrsg. von Friedrich G. Bunge et al. Abt. 1, Bd. 1–12; Abt. 2, Bd. 1–3. Reval; Rīga; Moskau, šeit Abt. 1, Bd. 11, Nr. 644.
- ³⁰ Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava, 47.–53., 134.–137. lpp.
- ³¹ Friedrich Georg von Bunge, Carl Julius Albert Paucker (Hrsg.) (1851). *Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands*, Bd. 6. Reval: Verlag von Franz Kluge, S. 145.
- ³² Casparis von Ceumern (1690). *Theatridium Livonicum, oder, kleine Lieffländische Schaubühne*. Rīga: In Verlegung Georg Matthias Möller, S. 12, 15. Pieejams: <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/10509> (skatīts 28.04.2015.).
- ³³ Palisāde (latīniski *palus* – miets; viduslejasvācu *pal* – miets) – no stāvus novietotiem apaļkokiem veidota aizsardzības siena. Baļķu viens gals tika nosmailināts, bet otrs ierakts zemē. Šāda aizsardzības siena tika veidota kopā ar uzbērumiem (vaļņiem) un grāvjiem.
- ³⁴ *Vicus* (latīņu val.) – vīks, kas apzīmēja mazu civilistu apmetni ārpus Romas nocietinājumiem jeb fortiem. Vikiem parasti bija tirdzniecības funkcija.
- ³⁵ *LUB*, Abt. 2, Bd. 1, Nr. 169.

- ³⁶ Jurgis Kavacs. Ciema jēdziena vēsturiskā attīstība. Pieejams: http://map.lgia.gov.lv/index.php?lang=0&cPath=3&txt_id=96&ap=59 (skatīts 27.07.2015.).
- ³⁷ Hermann Hildebrand (1887). *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vatikanischen Archiv*. Rīga: J. Deubner, S. 71.
- ³⁸ *LUB*, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 440.
- ³⁹ *Kurländische Güterurkunden*, Nr. Bauer077. Pieejams: <http://www.herder-institut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden/urkundentext.html?nr=164> (skatīts 09.07.2015.).
- ⁴⁰ *Kurländische Güterurkunden*, Nr. erg0877. Pieejams: <http://www.herder-institut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden/urkundentext.html?nr=1950> (skatīts 09.07.2015.).
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Domāta apdzīvotā vieta Kurzemes bīskapijas teritorijā.
- ⁴³ *LUB*, Abt. 1, Bd. 9, Nr. 562.
- ⁴⁴ *LUB*, Abt. 2, Bd. 1, Nr. 636.
- ⁴⁵ *LUB*, Abt. 1, Bd. 7, Nr. 132.
- ⁴⁶ *LUB*, Abt. 1, Bd. 7, Nr. 571.
- ⁴⁷ *LUB*, Abt. 1, Bd. 1, Nr. 454.
- ⁴⁸ Hermann von Bruiningk, Nicolaus Busch (Hrsg.) (1908). *Livländische Güterurkunden 1207–1500* (turpmāk: *LG 1207–1500*), Bd. 1. Rīga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, Nr. 117.
- ⁴⁹ *LUB*, Abt. 1, Bd. 3, Nr. 1131.
- ⁵⁰ *LUB*, Abt. 1, Bd. 10, Nr. 181.
- ⁵¹ *LUB*, Abt. 2, Bd. 1, Nr. 169.
- ⁵² *LG 1207–1500*, Nr. 548.
- ⁵³ *LUB*, Abt. 1, Bd. 3, Nr. 1097. Narvai, kamēr Ziemeļigaunijas teritorija atradās Dānijas Karalistes pakļautībā, privilēģijas bija piešķīris Dānijas karalis. Vairāk sk.: *LUB*, Abt. 1, Bd. 2, Nr. 834.
- ⁵⁴ *LUB*, Abt. 1, Bd. 6, Nr. 2731; *LUB*, Abt. 1, Bd. 2, Nr. 665; *LG 1207–1500*, Nr. 55.
- ⁵⁵ *LUB*, Abt. 1, Bd. 1, Nr. 461.
- ⁵⁶ *Index Corporis Historico-Diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae*, Th. 2 (1835). Hrsg. von Ritterschaften Liv-, Ehst- und Kurlands. Rīga und Dorpat: Eduard Frantzens Buchhandlung, Nr. 3564.
- ⁵⁷ *LG 1207–1500*, Nr. 117.
- ⁵⁸ *Kompt* – iespējams, šeit domāts *kompthur*, jo citādi tekstam nav loģikas.
- ⁵⁹ *LUB*, Abt. 2, Bd. 1, Nr. 901.
- ⁶⁰ *LUB*, Abt. 1, Bd. 3, Nr. 1131.
- ⁶¹ Hermann von Bruiningk (Hrsg.) (1923). *Livländische Güterurkunden 1501–1545* (turpmāk: *LG 1501–1545*), Bd. 2. Rīga: Kommissionsverlag von A. Gulbis, Nr. 487.

- ⁶² Viduslaiku pilsētā pilsoņi no iedzīvotājiem atšķirās ar to, ka pilsoņi baudīja pilsētas tiesiskajos aktos jeb tiesībās paredzētās privilēģijas un brīvības, savukārt iedzīvotāji dažādu apstākļu dēļ nevarēja piederēt pie šīs grupas, lai gan pilsētā uzturējās un dzīvoja.
- ⁶³ *LG 1501–1545*, Nr. 487.
- ⁶⁴ *LG 1501–1545*, Nr. 637.
- ⁶⁵ Arveds Švābe (sast.) (1941). *Vidzemes tiesību vēstures avoti, 1336–1551*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Nr. 234 (Latvijas vēstures avoti, 7. sēj.).
- ⁶⁶ Robert von Toll, Johannes Sachssendahl (1887). *Est- und Livländische Brieflade*, Theil 4: Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561. Reval: Kluge & Ströhm, S. 92.
- ⁶⁷ Hermann Hildebrand (1886). Auszüge aus einem verlorenen rigischen Missivbuche von 1347–1384. In: *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Bd. 13. Riga: Nicolai Kymmels Buchhandlung, S. 106.
- ⁶⁸ Švābe. *Vidzemes tiesību vēstures avoti, 1336–1551*, Nr. 229.
- ⁶⁹ *Kurländische Güterurkunden*, Nr. erg0281. Pieejams: <http://www.herderinstitut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden/urkundentext.html?typ=zusatz&nr=1204> (skatīts 09.07.2015.).
- ⁷⁰ *Kurländische Güterurkunden*, Nr. erg1064. Pieejams: <http://www.herderinstitut.de/bestaende-digitale-angebote/datenbanken/kurlaendische-gueterurkunden/urkundentext.html?nr=2154> (skatīts 09.07.2015.).
- ⁷¹ Tallinn Linnaarhiiv, f. 230 (Reval Linn Nōukogu), n. 1, s. BB 24 IV, fol. 44–45.
- ⁷² Lasts – aptuveni 2300 kg, pieņemot, ka tajā bija 48 pūri un viens pūrs bija ap 48 kg. Sk.: Jānis Zemzaris (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga: Zinātne, 111. lpp.
- ⁷³ *LG 1501–1545*, Nr. 539, Nr. 692.
- ⁷⁴ *LG 1207–1500*, Nr. 636, Nr. 692; Švābe. *Vidzemes tiesību vēstures avoti, 1336–1551*, Nr. 110.
- ⁷⁵ *Kurländische Güterurkunden*, Nr. erg0281.
- ⁷⁶ Albert Bauer (Hrsg.) (1934). *Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage*, Bd. 2, Lief. 1. Riga: Verlag E. Bruhns, S. 38.
- ⁷⁷ Deitrich Schäfer (Hrsg.) (1883). *Hanserezesse von 1477–1530*, Bd. 2. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 205.
- ⁷⁸ “[...] senden mit perden, boten unde tho vote, ock korn, honnich, hoppen, molt kopen unde verkopen ock to Wolmeren, Wenden dat [...]”.
- ⁷⁹ Hanzā neiekļāvās tādas tolaik aktīvas tirdzniecības zemes kā Anglijas Karaliste un Burgundijas hercogiste.

- ⁸⁰ Par iekšējo tirdzniecību vairāk sk.: Vilho Niitemaa (1952). *Der Binnenhandel in der Politik der Livländischen Städte im Mittelalter*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- ⁸¹ Karu pret Dānijas karali nerealizēja visa Hanza. To īstenoja t.s. Ķelnes konfederācija, kurā nepiedalījās Lejassaksijas un Vesfālenes pilsētas. Vairāk sk.: Rolfs Hamels-Kizovs (2003). *Hanza*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 100. lpp.
- ⁸² Pēdējais arguments. Ar to domāts Hanzas princips tirdzniecību regulēt ar tiesiskajiem un politiskajiem, nevis militārajiem instrumentiem. Ja neizdevās savu tirdzniecības sistēmu un tās ekonomiskās priekšrocības pasargāt ar pirmajiem diviem instrumentiem, nācās izmantot pēdējo argumentu – militāros instrumentus.
- ⁸³ Noslēgts 1370. gada 24. maijā. To apzīmogojušas arī Rīgas, Tartu un Tallinas pilsētas, kas nozīmē, ka šīs pilsētas pārstāvēja attiecīgā Livonijas reģiona mazpilsētu intereses.
- ⁸⁴ Oskar Stavenhagen (Hrsg.) (1907). *Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage*, Bd. 1, Lief. 1. Rīga: J. Deubner Verlag, S. 60–61.
- ⁸⁵ *LUB*, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 956.
- ⁸⁶ "Item hebben de stede Pernowe, Wenden, Woldemer, Vellyn, Lemmeszel unde de anderen stede den dren steden, also Rige, Darbte, Revel [...]". Vairāk sk.: *LUB*, Abt. 1, Bd. 7, Nr. 571.
- ⁸⁷ Par vendu pilsētām (*Wendessen stede*) sauca visas pilsētas, kas atradās bijušajā slāvu jeb venedu (vendu) apdzīvotajā apgabalā. Vendu pilsētas bija, piemēram, Lībeka, Rostoka, Štrālzunde, Rīgene, Greifsvalde, Vismāra u.c. Vairāk sk.: Hamels-Kizovs. *Hanza*, 16., 53.–54. lpp.
- ⁸⁸ *LUB*, Abt. 1, Bd. 7, Nr. 571.
- ⁸⁹ *LUB*, Abt. 1, Bd. 8, Nr. 956.
- ⁹⁰ *Das Lübecker Niederstadtbuch 1363–1399* (2006). Bearbeitet von Ulrich Simon, Teil 1, 2. Köln: Böhlau, 2006; Wilhelm Lenz (1971). *Beziehungen zwischen Lübeck und Wenden (Livland) im 14. Jahrhundert. Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, Bd. 51, S. 81–89.
- ⁹¹ Ilgvars Misāns (sast.) (2008). *Viduslaiku cilvēka ikdiena, svētki un ceļojumi*. Rīga (Vēstures avoti augstskolai, 4. sēj.)
- ⁹² Stavenhagen. *Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage*, Bd. 1, Lief. 1, S. 68.
- ⁹³ *LUB*, Abt. 1, Bd. 3, Nr. 1127.
- ⁹⁴ Frīdrihs Benninghofens (2001). Kāda Osnabrikas tāljūras tirgotāju dzimta 13. gs. Livonijas tirdzniecībā. No: Andris Caune (red.). *Senā Rīga*, 3. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 213.–235. lpp.

TOWNS OF LIVONIA: WHAT WERE THEY AND WHAT WAS THEIR INFLUENCE?

Edgars Plētiens

Mg. hist., doctoral student at the Faculty of History and Philosophy at the University of Latvia, manager of the Rauna Museum, curator of the international programme “Teach For All”

Scientific interests: medieval and early modern urban history of Livonia (13th–16th centuries), local history of Rauna Castle and settlement.

E-mail: edgars.pletiens@gmail.com; Rauna Museum, Rīgas street 2, Rauna, LV-4131

The article analyses the significance and its expressions of a number of Livonian towns. Political significance is viewed from the standpoint of their political autonomy and participation in town meetings. Economic significance is characterised by analysing the town's involvement in the trading system while military significance is viewed in the context of existing resources of an individual town and its relations with seniors. Overall, the significance is analysed in order to find out how it manifested and how great it was. Likewise the town's substantive concept is viewed focusing in particular on the question of terminology. The importance of a town is explained in order to form a broader view on the nature of Livonian towns and to get better understanding of their role in Livonian economic, political and military system.

Key words: Livonia, town, terminology, senior, trade, privilege.

Summary

The question “What was a town in Livonia?” is not simple and easy to answer. It is now clear that trying to find common criteria, whatever they may be, in order to define a town, is impossible. In this respect, the situation in Western European space, where also towns in many aspects differed from each other, was similar to Livonia. Populated areas in both regions varied considerably in size, economic capacity and military significance. At the same time a town can be simply characterised as an urban area where there are set certain rights and freedoms, as well as markedly low economic potential. Probably the economic factor was the reason why already during the existence of Livonia towns were referred to as such thus significantly distinguishing them from large cities.

In Livonia there existed a complex settlement structure which included various kinds of populated areas: cities, towns, villages and settlements without any rights. All of them differed in size and significance. It is not possible to ascertain, unless directly indicated in written historical sources, which places were incorporated, but by comparing different sites, attempts have been made to arrange the concept of substantive meaning. At the same time a series of concepts remain unclear as it is not known why and according to what criteria there were used in specific localities. Some of them are attributed to the settlement's legal status, and some to its appearance. This partly solves the problem which had hitherto existed regarding the terms used in the written sources, but it does not allow confirming the legal status of the existence of a specific location. At the same time, by analysing the terms, it is possible to describe the appearance of the locality. Legal status issues can be solved only by analysing new, hitherto unknown written sources.

The biggest cities of Livonia in a sense formed the basis of economic space, dividing the Livonian area into spheres of interest, which consisted of both towns and settlements without rights. The town interaction with each other and with settlements is another research issue. In some towns, especially in Vidzeme region, there were Hanseatic trading system-level dealers who attracted the town in question to Hanseatic trading space and made very personal contacts with trade metropolises of that time, such as Luebeck. It could be said that the trade system and network was more a story of family ties rather than the town's communication on the administrative level.

Each town smaller or bigger had its own senior who greatly influenced its internal life. It seems that towns did not have any political influence, which means that they could not make any significant decisions without senior's or his agent's, such as a town or castle sheriff's, notice. Consequently the main factor determining a town's growth was the attitude of its seniors, which for unknown reasons in some places was contributory but in some not. Nor can it be denied that urban growth was determined by a coincidence of several factors, such as economic and political potential.

In general, looking at the significance of towns, there is evidence that they on the one hand existed and lived quite an independent life, taking part in town meetings and allowing them to function in

Livonian ongoing marketing processes, but on the other hand they were passive structures which did not have very big influence on both economic and political issues. Only in some cases significant military resources were concentrated in a small town.

It is now clear that further research on the interaction of towns, as well as communication with other small settlements of Livonia could give results directly in the internal reconstruction of commercial network. Just as it would be useful, while analysing political, economic, military, social and religious aspects of an individual town, to find out what could have been typical or characteristic values for a Livonian town and passing on to examine the same aspects in connection with small Livonian settlements, which were not incorporated. This would give more answers to substantive characteristics of the concept, as well as the opportunity to respond to the question “What was a small town in Livonia?” more specifically than it is possible now.

LATVIA IN THE PLANS AND ACTIONS OF POLISH DIPLOMACY TOWARDS THE SOVIET UNION IN 1920–1932

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska

Dr habil. hist., professor at the Department of the History of Totalitarian Systems and History of Diplomacy, the Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences.

Scientific interests: political history of the 20th century, international relations, Polish diplomacy in the 20th century.

E-mail: mwranska5@wp.pl; Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa, Poland

For Poland, Latvia was an important factor in the Polish foreign policy related to the plans of setting up a Baltic Union and joined actions in fights and negotiations with Soviets. The issue of Latvia in the plans and actions of Poland was closely related with other Baltic States. Unfortunately, none of the efforts, apart from the Moscow protocol, proved entirely successful for both sides. Polish diplomacy often lacked determination and activity towards the problems of relations with Moscow. Finally, it was the Soviet Union that succeeded in torpedoing Polish plans related to Latvia and the rest of the Baltic States.

Key words: Polish-Latvian relations, Polish diplomacy, Polish foreign policy, non-aggression pact, Moscow protocol.

RECOGNITION OF THE INDEPENDENCE OF LATVIA

Polish policy towards Latvia and the Baltic States was shaped mainly by Józef Piłsudski, Head of State in the Republic of Poland during 1918–1922. The Baltic States, Latvia in particular, constituted an additional guarantee for Poland against the Soviet Union. For Poland, Latvia was an important factor in the Polish foreign policy related to the plans of setting up a Baltic Union and joined actions in fights and negotiations with Soviets. In addition, Latvia could have been an important anti-German and anti-Lithuanian ally for Poland.

On 22 October 1919, the day when Poland recognized the independence of Latvia, Józef Piłsudski said: “[..] an independent existence [of Latvia] is in the crucial and obvious interests of the Polish state.”¹ These were frank and truthful words, resulting mainly from the geopolitical situation of Poland and from the fact that the independence of both states was threatened. Poland, however, had recognized Latvia *de facto* but distanced itself from recognizing it *de iure*. The Polish attitude was caused by, among other things, the lack of recognition by the Entente states. In July 1920, the Polish government expressed its willingness to recognize Latvia *de iure*, in return for a military alliance, but it was impossible to enter such an alliance. Latvia, however, insisted on the *de iure* recognition and Poland decided to do it in 1921. Nevertheless the act was accompanied by many blunders and unnecessary diplomatic frictions. At the end of January 1921, the Polish envoy to Riga Witold Kamieniecki wrote to the Polish Ministry of Foreign Affairs as follows: “[..] to avoid a catastrophe of not recognizing Latvia by Poland as the only state, I have decided to recognize Latvia *de iure* contrary to my instructions to the Ministry and on my own responsibility I have asked Minister Wasilewski to do the same in the case of Estonia. We dated the recognition acts on 31 December last year.”² Unfortunately, the inside story leaked out to the press and this led to other antagonisms.

MEETINGS, SETTLEMENTS, PLANS

In the autumn of 1919, Poland proposed a military convention to Latvia. It was supposed to form part of a bigger plan of political military defence alliance with all the states bordering on the Soviet Union, from Finland to Romania. In January 1920, a Polish-Latvian agreement was signed in Riga in order to conduct military operations against Bolsheviks. In March 1920, Poland invited representatives of Latvia, and also of Finland, to a conference held in Warsaw to work out joint actions against Soviets. Poles had prepared two projects of a military convention with

Latvia: one in case Latvia concluded a peace treaty with Bolshevik Russia and another providing joint political military actions with Poland. The conference with the Latvians ended in total failure.³

In the face of the offensive launched by Bolsheviks in the summer of 1920, an alliance with Latvia became more and more important for the Polish foreign policy. The Polish Ministry of Foreign Affairs ordered the Polish envoy to Riga, Witold Kamieniecki, to do "all his best efforts" to persuade Latvia to join Poland in the war against Bolsheviks. But this end was not achieved. Piotr Łossowski, the researcher of Polish-Latvian relations, sees a degree of negligence on the part of Poland as well as its lack of determination in seeking an alliance with Latvia. According to him, as the military situation of Poland in the war with Bolsheviks improved, Poland was treating Latvia with increased frigidity. But the Latvians were also to blame, because they (mainly Social Democrats) regarded Poland as an imperialistic state.⁴ An important moment was a meeting at Bulduri near Riga in August 1920 (after the Latvians concluded peace with Bolsheviks) of the representatives of Latvia, Poland and Finland. On 31 August 1920, a political agreement was signed regulating mutual relations of these states and talks were held about the idea of a Baltic Union and the need to conclude a military convention. In October 1920, a preliminary project of the military convention between Poland, Latvia, Estonia, Finland and the People's Republic of Ukraine was drafted. The project was anti-Soviet and imposed on the signatory states the obligation of mutual assistance in the face of a Soviet aggression against any of the signatories. The project, however, remained in the planning.⁵

In 1921, Warsaw still tried to organise a joint conference of the Baltic States to develop a common policy towards Bolsheviks. In July 1921, a meeting was organised in Helsinki. And although the need for a common policy towards the Soviet Union was recognised, the Polish-Latvian relations remained at a stalemate. An attempt to overcome this impasse was made by Polish Foreign Minister Konstanty Skirmunt. He planned to conclude military defence conventions (against Soviets) with all the Baltic

States. And to this end the Polish envoy to Riga Witold Jodko-Narkiewicz was working at the end of 1921. His mission brought about a small improvement in the relations between Poland and Latvia, and the latter accepted an invitation to a conference held in March 1922 in Warsaw. The conference was organised as preliminary consultations of Poland and the Baltic States to agree on a common position towards Soviet Russia before the upcoming Genoa conference. Poland hoped to set up the Baltic Union as a multilateral alliance. On 17 March, a political defence agreement was signed regulating actions of the signatories in case of unprovoked aggression of Russia, such as not to conclude any alliance against each other and to resolve conflicts only by peaceful means. The agreement, however, was not implemented because Finland refused to ratify it (the signatory states were bound by the principle of unanimity).⁶

The next meeting of the delegates from Poland, Latvia and Estonia, but also the Soviet Russia took place in Riga on 29 and 30 March 1922. The major concern was security matters of Central Europe. This was related to the problem of official recognition of the USSR by those states. The Soviet delegation confirmed peace treaties with Poland and other Baltic States. The final protocol signed by Witold Jodko-Narkiewicz, Chief of the Soviet Diplomacy Georgy Chicherin and foreign ministers of Estonia Ants Piip and Latvia Zigfrīds Meierovics included statements on the need of cooperation and coordination of actions by these states at the Conference of Genoa, the need of peace and arms reduction, the pursuit of peace and peaceful settlement of disputes. The fact that Poland had signed this document led to controversies in the Polish *Sejm* in April 1922, and Jodko-Narkiewicz was accused of “going too far”.⁷ Poland was right to fear Soviet interference into Polish relations with the Baltic States and hampering of the plans to set up a Baltic Union. In any case, as soon as in June 1922 Moscow suggested to Poland, Latvia, Estonia and Finland a conference on mutual and proportional disarmament. Being afraid of a defensive alliance of Poland and the Baltic States, Soviets proposed a regional disarmament agreement. The Moscow Conference was

held on 2–12 December 1922 and, apart from representatives of the USSR and Poland, was attended by diplomats from Estonia, Latvia, Finland, Romania and Lithuania. Already during the preliminary talks (before the conference started), and then during the conference, Poland and the Baltic States decided that any future agreement on arms reduction had to be preceded by the conclusion of non-aggression pacts between the Soviet Union and the states attending the conference. Soviets did not want to agree to this, so no agreement was made. In his report of this conference the chief of the Eastern Office Waclaw Jędrzejewicz wrote: “The Latvian delegation’s attitude was probably closest to the Polish one []. All the preliminary talks on the non-aggression pact were in fact conducted by the Latvian delegation alone, showing their good understanding of the issue. Only when the text of the pact was under discussion, the initiative went into Polish hands, with a strong support of Latvia.”⁸ The Moscow Conference became an important sign for the Polish diplomacy in the efforts to keep a unity front with Latvia and other Baltic States towards the Soviet Union. The idea to conclude a non-aggression pact in the form of a common regional agreement would become one of the most important elements in the Polish diplomacy towards the Baltic States and the USSR. At the same time, Poland was still negotiating the Baltic Union with the Baltic States. The Polish diplomacy tried to rescue the project of the Baltic Union as late as in 1925. And although in January 1925 a convention on conciliation and arbitration was signed, it was practically without any importance.

POLISH MEMORANDUM ON POLISH-SOVIET-BALTIC MATTERS AT THE END OF APRIL 1926

The memorandum was worked out by the Political Department of the Polish Ministry of Foreign Affairs. At that time, the Department was headed by Juliusz Łukasiewicz, and Aleksander Skrzyński was foreign minister and prime minister. The document indicates that Polish diplomacy considered Soviet desire to conclude bilateral pacts and not multilateral, as suggested by

the Polish and Latvian diplomats at the Moscow Conference, an attempt to create a rival system to the League of Nations. This Soviet desire was perceived by the Poles as Soviet imperial plans threatening the independence of Poland and the Baltic States. The memorandum also indicates the danger resulting from the Soviet-German non-aggression and neutrality treaty concluded on 24 April 1926 and Soviet-Lithuanian talks on a guarantee pact (signed finally on 28 September 1926), but above all on the necessity of joint actions of Poland and the Baltic States towards Moscow. In the document we read that it would be necessary to “formally regulate the mutual relations between Poland and the Baltic States as an essential part of peace in North Eastern Europe. The Polish Government is willing to conclude a treaty with the Baltic States, which would be one of the guarantees of their existence and would become a foundation of peace based on the permanence of borders and political relations of these states with the Soviet Union.”⁹ To probe the attitude of the Baltic States, the head of the Eastern Office of the Foreign Ministry Stanisław Janikowski went to Riga, Tallinn and Helsinki at the end of April 1926. In the autumn of 1926, Poland, wanting to improve its relations with Latvia, sent its envoy Juliusz Łukasiewicz. Supported by Minister of Military Affairs Józef Piłsudski, and from 2 October 1926 to 27 June 1928, also Prime Minister, and the new Foreign Minister August Zaleski, he held numerous meetings and negotiations with the Latvians for three years.¹⁰

The knowledge of Polish decision-makers and diplomats of the inter-war period about the purposes of Soviet and German foreign policy was pretty broad and deep. It was the threat of these states that determined the course of Polish foreign policy and Polish alliances after the regaining of independence, i. e. alliances with France and Romania. The internal position of Poland, however, worsened after the decision of Locarno Conference of October 1925, and differences of opinion about the security in Europe between the East and the West of Europe, as well as after the Soviet-German non-aggression pact and neutrality pact of 24 April 1926. The treaty, a continuation of Rapallo policy, was

a dangerous signal for Europe basing its security on the League of Nations. Additional factors worrying Polish diplomacy were its analyses of the Soviet foreign policy which allowed for an assumption that by bilateral alliances the Soviet Union sought to create a new international system, competitive with the League of Nations.¹¹ Aleksander Skrzyński, who until 5 May 1926 was the prime minister and foreign minister, advocated a joint European action based on the procedures of the League to countercheck imperial aspirations of Soviet Russia. He thought that only organised Europe would be able to stand up to Moscow. After the coup of 12–14 May 1926, by Marshal Józef Piłsudski, there were some important changes in Polish foreign policy. The existing alliances were supplemented by a new political line, known in historiography as the policy of balance between the Soviet Union and Germany.¹² After May 1926, Józef Piłsudski became minister of military affairs, and from 2 October 1926 to 27 June 1928, he also served as prime minister (keeping the command of the army at the same time); and although the post of foreign minister in 1926–1932 was given to August Zaleski, it was the Marshal himself who, being an expert on Russian matters, had the greatest impact on the eastern policy of Poland. Even though Piłsudski appreciated the role of the League of Nations, he did not believe, just like Skrzyński himself, in the efficiency of its procedures that would guarantee the safety of Poland. In the autumn of 1926, the Marshal appointed his personal friend Stanisław Patek Polish envoy to Moscow and entrusted him with the task to negotiate a non-aggression pact with the Soviet Union. In his reports Patek presented some extremely interesting information and observations on the subject of the Soviet state. He wrote with bitterness that “the Russians are unable to unlearn looking at us like limotrophes who have broken away from Great Russia”¹³ and indicated that “there was no one who has been all the better for approaching the USSR without reservations and due caution. It is possible to realise the country’s aims only when they are afraid of or dependent on another country at the given moment, or are in need of something”.¹⁴

THE NON-AGGRESSION PACT

The idea of a non-aggression pact, without its detailed provisions, was presented to the Polish side already in November 1924 by the Soviet plenipotentiary representative (*polpred*), to Warsaw Pyotr Voykov.¹⁵ In January 1925, Poland proposed that the negotiations be joined by Romania and the Baltic States without Lithuania (Poland and Lithuania did not have diplomatic relations).¹⁶ Poland entered the negotiations with the Soviet Union on the non-aggression pact in 1926. Initially, the talks were led by the Polish envoy to Moscow Stanisław Kętrzyński. Poland conditioned the conclusion of negotiations on a joint pact of the USSR, Poland and the Baltic States (a round table formula) with an additional Bessarabian clause,¹⁷ but allowed for the possibility of concluding “individual alliances by Soviet Russia with Poland and the Baltic States” regarded as a whole.¹⁸ Moscow, seeking to conclude bilateral alliances with Poland and the Baltic States, consistently rejected the Polish condition.

At the beginning of 1927 the Polish side treated Soviet proposals with reserve and expected quick negotiations on the non-aggression pact. After Kętrzyński was recalled, a new envoy in the person of Stanisław Patek was sent to Moscow in January 1927. It was not until April that the negotiations with Soviets began. In June the talks were suspended after the assassination in Warsaw of Soviet *polpred* Pyotr Voykov. They were resumed for a short while in September of that year then suspended until the summer of 1931. Moscow did not accept the Polish suggestions to sign jointly together with the Baltic States and possibly Romania a multilateral pact at a round table.

When the negotiations were resumed in 1931, the Polish side still tried to maintain its position on the cooperation with the Baltic States and Romania as regards either the simultaneous signing of the pact or its initialling. Polish diplomacy doubled its efforts to encourage the Baltic States, Finland and Romania to sign pacts with the USSR.¹⁹ The Soviet side, however, prevented the Polish suggestion of cooperation with the Baltic States from

being realised and initiated separate negotiations with each of them that were concluded with the signing of pacts. In this situation, on 25 January 1932, Poland initiated the agreement with Soviets and on 25 July 1932, put its signature under it. In November 1932, the pact was supplemented by another important point on a formal conciliatory procedure. The Polish-Soviet non-aggression pact was made for three years, and in 1935 it was prolonged for another ten years.

THE MOSCOW PROTOCOL

A multilateral agreement on eliminating war as an instrument of national policy, called the Kellogg-Briand Pact or the Pact of Paris, was signed on 27 August 1928 in Paris, by Germany, the United States, Belgium, France, Great Britain and the British dominions, Ireland, Italy, Japan, Poland, and Czechoslovakia. It entered into force on 25 July 1929. Already on 25 August 1928, France invited officially the USSR to enter the pact and on 6 September Moscow joined the signatories. The signing of the pact, regardless of its real or intentional significance, was an important element of the contemporary international relations. And this fact was used by the USSR. Let us remind here that the talks on the non-aggression pact between Poland and the Soviet Union were suspended in the autumn of 1927. On 20 December 1928, the Soviet Political Bureau decided to propose to Poland and Lithuania a protocol on “earlier ratification of the Kellogg Pact and on recognition of its entering into force between these states and the USSR regardless of its ratification by other signatories”.²⁰ It was Litvinov who talked about it with the Polish envoy to Moscow Stanisław Patek on 29 December 1928 in the presence of Boris Stomoniakov.²¹ The Soviet diplomat emphasised that the idea of earlier ratification did not include all the Baltic States because they had not joined the Kellogg-Briand Pact yet. But as soon as they would do it, Soviet Russia “reserves the right to turn”²² to Latvia, Estonia, and Finland in the future. The information was included in the note that Litvinov handed to Patek, together with

the suggestions that it was Poland who was responsible for the lack of tangible positive results from the negotiated non-aggression pact.²³ On the same day Litvinov informed the Lithuanian envoy to Moscow Jurgis Baltrušaitis about the initiated protocol and suggested that the pact should be turned into multilateral settlement for Moscow proposed to make it an open pact that could be joined by other states of the region. But the proposal did not stipulate the form of signing of the pact. Litvinov dispatched similar notes to the diplomatic envoys to Moscow of France, Latvia, Estonia, and Finland. To Ambassador Herbette, he handed out a copy for Patek and asked him to pass on this information to the government of the United States.²⁴

The Soviet initiative was not favourable to Poland. The Turkish envoy to Moscow, Vasif Bey repeated to Litvinov a fairly characteristic comment of the Polish envoy Stanisław Patek who was supposed to say shortly after 29 December 1928, that “[..] if we say yes, we will be forced to cede the initiative to Soviets and recognise their contribution to this matter. If we say no, we will expose ourselves in the eyes of the world.”²⁵ Patek soon realized that this proposal made the USSR an arbiter of the region of Central Eastern Europe and saw it as an action that could be counter-productive to similar aspirations of Poland. Thus, he was rather critical of the suggestion of Moscow, although he did not oppose the idea of the pact itself. In his opinion it was a cunning diplomatic move of propaganda character to strengthen the Soviet position towards the neighbouring states. Patek thought that such an action could have a negative influence on the relations between Poland and the Baltic States. He wrote: “The theme had been cleverly thought out. Our consent to their proposals will bring them gain, and our refusal will give them grounds for a new attack of their self-advertisement and propaganda on the subject of their pacification and our belligerence.”²⁶ Also Ambassador Herbette saw the idea of Litvinov as a cunning manoeuvre to move Poland away from the Baltic States and to give the USSR the opportunity to take over the initiative in this region.²⁷

On 10 January 1929, Polish Foreign Minister August Zaleski gave Litvinov a positive reply to his note of 29 December 1928, on the condition that the Soviet government should issue similar notes to Latvia, Estonia, Finland and Romania.²⁸ Let us remind that the USSR had sent to the Baltic States only telegrams and not notes with the information about the content of talks with Poland and Lithuania. Thus, Zaleski wrote that because of “the necessity to deal jointly with the problem of security in Eastern Europe by all interested states,” the Polish government was going to address those states in order to examine their stance on the matter.²⁹ Indeed, the Polish side made proposals to agree and submit a common standpoint towards the Soviet initiative. In the light of Patek’s talks in the People’s Commissariat for Foreign Affairs it is evident how the Polish diplomacy tried to use the Soviet proposals for its own ends and to extricate itself from the Soviet trap. Proposing the formula of signing the pact together with the Baltic States and Romania, the Poles returned to one of the thornier issues concerning the non-aggression pact.

At this time, the Lithuanian government (on 23 January) responded to the Soviet proposal by withdrawing from the participation because of, as it was stated, the necessity to sign the pact “on equal terms with Poland” and Polish aspirations to dominate in the Baltic region.³⁰ Finland was not interested in signing the protocol either. They explained that the Finnish parliament had to approve the Kellogg-Briand Pact first, and then possibly the protocol proposed by the USSR. This left, apart from the Soviet Union and Poland, Estonia, Latvia and Romania. And although initially Moscow opposed the formula to signing the pact together with the Baltic States and Romania (and let us again remind that there were no diplomatic relations established between both states), it finally consented to the proposal.³¹ There was, however, some friction, as Patek wrote to the then Undersecretary of State Alfred Wysocki on 29 January 1929: “As regards the matter of joint and simultaneous signing of the protocol by Poland, Romania and the Baltic States, the Soviet press took such a negative

position, and during my few last visits to the People's Commissar for Foreign Affairs Litvinov was overcome with such strong bitterness that [...] I feared that Soviets might in their annoyance, ruthlessness and adventurism announce to the world that the negotiations are aborted and that our stance is anti-peace and anti-Soviet."³² Indeed, the days preceding the signing of the protocol were extremely nervous. Litvinov wanted to quickly sign the protocol with Poland only, he even set the date on 7 February 1929, and then he wanted other states to join in. Patek on the other hand, wanting to include the Baltic States and Romania, tried to delay the very act of signing, and suggested 10 February.³³ The Soviet diplomat made efforts to sign the protocol in the smallest possible group. For this reason, after the Romanian diplomat Carol Davila arrived to Moscow, Litvinov wanted the protocol to be signed by Romania and Poland only. According to him, neither Estonia nor Latvia responded officially to the proposal of joining the protocol, thus their diplomatic representatives had no authority to do it. Patek was against the idea.³⁴ After Estonian envoy Julius Seliamaa had been informed by his government that he could sign the protocol,³⁵ Litvinov tried to finalise the matter at least without Latvia.

Finally, thanks to extreme determination of the Polish side, but also the ambitions of Litvinov who was preparing himself to replace Chicherin as the head of the Soviet diplomacy, the protocol, called the Litvinov Protocol or Moscow Protocol, was signed on 9 February 1929, by the USSR, Poland, Estonia, Latvia and Romania. The signatories were: Estonian envoy to Moscow Julius Seliamaa, Latvian envoy to Moscow Kārlis Ozols, Romanian envoy to Warsaw Carol Davila, Stanisław Patek and Maxim Litvinov. The protocol was a regional agreement on renunciation of war among its signatories and remained "open for all states to join in" (article 5).³⁶ Soon, the protocol was joined by Turkey and Persia, and then also by Lithuania, but was not joined by Finland.

CONCLUSIONS

The years 1920–1932 make an important period for the Polish-Latvian relations because of the attempts made by both countries to tighten the bonds between them and work out an effective policy towards the Soviet Union. The problem of Latvia in plans and actions of Poland was closely related with other Baltic States. Unfortunately, none of the efforts, apart from the Moscow protocol, proved entirely successful for both sides. Despite some satisfactory meetings and agreements, there was mutual lack of trust resulting from the fact that the Latvians suspected the Poles of hegemonic aspirations and the desire to keep Latgale, while the Poles suspected the Latvians of being in conspiracy with the Lithuanians. Polish diplomacy often lacked determination and activity towards the problems of relations with Moscow. Finally, it was the Soviet Union that succeeded in torpedoing Polish plans related to Latvia and the rest of the Baltic States.

I propose to divide the period between 1920 and 1932 into the following sub-periods: 1) 1920–1921 – attempts to persuade Latvia and other Baltic States to conduct joint military operations and negotiations with the Soviets, and attempts to set up a Baltic Union; 2) 1921–1925 – a continuation of the attempts to establish the Baltic Union and Soviet efforts to torpedo them; 3) 1925–1932 – an incorporation of plans of an alliance with Latvia and other Baltic States into the negotiations with the Soviet Union on a non-aggression pact.

To the period of 1920–1921 I would also add what has been ascertained by the outstanding expert in the Polish-Latvian relations Ēriks Jēkabsons. I agree with him that from 1919 onwards the two states found themselves in an extremely complex chain of events and processes occurring in the Baltic region, which resulted in shaping their boundaries and that the period had a decisive impact on the interwar years.³⁷

REFERENCES

- ¹ Piotr Łossowski (1990). *Łotwa nasz sąsiad*. Warsaw: Wydawnictwo Mozaika, p. 9.
- ² Ibid., p. 18.
- ³ Karol Grünberg (1971). *Polskie koncepcje federalistyczne*. Warsaw: PWN, p. 80; Piotr Wandycz (1970). Polish Federalism and its Historical Antecedent. *East European Quarterly*, 4 (1), pp. 25–65, here p. 46; Andrzej Skrzypek (1972). *Związek Bałtycki 1919–1925. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*. Warsaw: Książka i Wiedza, pp. 28–31, 72, 110–140; Andrzej Skrzypek (1997). *Stosunki polsko-łotewskie: 1918–1939*. Gdańsk: Marpress, p. 87; Janusz Cisek (1995). Kilka uwag o myśli federacyjnej Józefa Piłsudskiego. In: Andrzej Ajnenkiel (ed.). *Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX wiek. Studia ofiarowane Piotrowi Łossowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Warsaw: IH PAN, pp. 91–99; Janusz Suchoples (2010). Polska dyplomacja a idea utworzenia antyradzieckiego bloku państw frontowych regionu Morza Bałtyckiego na początku lat dwudziestych XX wieku. In: Henryk Stroński, Grzegorz Seroczyński (eds.). *Polska dyplomacja na wschodzie w XX – początkach XXI wieku*. Olsztyn–Charków, pp. 171–193; Zbigniew Zaporowski (2006). Józefa Piłsudskiego idea federacyjnego związku państw wschodniej Europy (1918–1922). *Przegląd Humanistyczny*, 50 (3), pp. 99–108; Janusz Lubelski (2009). Związek Bałtycki i Trzecia Europa. Koncepcje reorganizacji Europy Środkowej w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej. *Nowa Europa*, 9 (1), pp. 183–217; Małgorzata Gmurczyk-Wrońska (2013). *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*. Warsaw: IH PAN – Neriton, p. 58.
- ⁴ Łossowski. *Łotwa nasz sąsiad*, pp. 9–18.
- ⁵ Lubelski. Związek Bałtycki i Trzecia Europa, p. 189; Skrzypek. *Związek Bałtycki 1919–1925*, p. 89.
- ⁶ Lubelski. Związek Bałtycki i Trzecia Europa, pp. 192–194.
- ⁷ Wojciech Materski (2005). *Na widenie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*. Warsaw: PWN, pp. 150–152.
- ⁸ W. Jędrzejewicz's Report on the Conference of Moscow. Warsaw, 29.12.1922. In: T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa (eds.). *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, vol. 1. Warsaw, 1989, doc. 47, pp. 229–234.
- ⁹ Małgorzata Gmurczyk-Wrońska (2015). Tylko zorganizowana Europa może powstrzymać Rosję – nieznanne memorandum na temat spraw polsko-sowiecko-bałtyckich z kwietnia 1926 r. *Dzieje Najnowsze* 1, pp. 203–213.
- ¹⁰ Łossowski. *Łotwa nasz sąsiad*, pp. 30–36.

- ¹¹ Acts of Erazm Piltz. April 1926, Memorandum of the Polish Government. *Central Archives of Modern Records* (Archiwum Akt Nowych Warsaw), sign. 34, fol. 5–15; Marek Kornat (2007). Stanisław Patek i początki jego misji w Moskwie w r. 1927 (w świetle nowych dokumentów). *Zeszyty Historyczne*, 160, pp. 146–155.
- ¹² The most comprehensive information on the subject, see: Marek Kornat (2007). *Polityka równowagi 1934–1939. Polska między Wschodem a Zachodem*. Kraków: Arcana.
- ¹³ Stanisław Patek's report to Minister of Foreign Affairs August Zaleski (04.02.1928.). In: Małgorzata Gmurczyk-Wrońska (ed.). Stanisław Patek. *Raporty i korespondencja z Moskwy (1927–1932)*. 2nd ed. Warsaw, 2013, doc. no. 116, p. 279; Gmurczyk-Wrońska. *Stanisław Patek w dyplomacji i polityce (1914–1939)*, p. 294.
- ¹⁴ Stanisław Patek's report to Minister of Foreign Affairs August Zaleski (06.02.1928.). In: Patek. *Raporty i korespondencja*, doc. no. 117, p. 282.
- ¹⁵ *Dokumenti vneshnei politiki SSSR* (hereafter: *DVP SSSR*), vol. 7. Moscow, 1963, pp. 771–772; Stanisław Gregorowicz, Jerzy Michał Zacharias (1995). *Polska – Związek Sowiecki: Stosunki polityczne 1925–1939*. Warsaw: IH PAN, p. 19.
- ¹⁶ Voykov's telegram to the People's Commissariat for Foreign Affairs (30.01.1925.). *DVP SSSR*, vol. 8, doc. no. 47, pp. 104–106.
- ¹⁷ The clause stemmed from the Polish-Romanian alliance that guaranteed the territorial integrity (like the Article 10 of the League of Nations). The USSR did not have diplomatic relations with Romania and did not recognise Bessarabia as belonging to Romania.
- ¹⁸ Aleksander Skrzyński's instruction to Envoy Stanisław Kętrzyński (29.04.1926.). In: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* (hereafter: *DiM*), vol. 4. Prep. by A. Deruga, W. Gostyńska, J. Jurkiewicz, P. Olszański, A. Zatorski. Warsaw, 1965, doc. no. 341, s. 516.
- ¹⁹ There is vast literature on this subject, see for instance: Henryk Bułhak (1977). *Polska a Rumunia 1918–1939*. In: J. Żarnowski (ed.). *Przyjaźnienie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi 1918–1939*. Wrocław: Ossolineum; Marian Leczyk (1994). *Polsko-rumuński sojusz wojskowy (1926–1932)*. *Dzieje Najnowsze*, 3; Andrzej Skrzypek (1973). *Zagadnienia rumuńskie w stosunkach polsko-radzieckich w latach 1932–1938*. In: *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały* (hereafter: *ZDSPR*). Warsaw; Andrzej Essen (1992). *Polska a Mała Ententa 1920–1934*. Warsaw–Kraków; T. Sandu (2001). *La Roumanie dans les dispositifs français de sécurité en Europe centre-orientale, 1919–1933*. In: *Bâtir une nouvelle sécurité. La coopération militaire entre la France et les Etats d'Europe centrale et orientale de 1919 à 1929*. Château de Vincennes; Henryk Walczak (2008). *Sojusz z Rumunią w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1931*. Szczecin.

- ²⁰ *Politbiuro CK VKP(b) i otnoshenia SSSR s zapadnymi sosednimi stranami i gosudarstvami (koniec 1920–1930ch gg.). Problemy. Dokumenty. Opyt kommentaria.* Part 1: 1928–1934. Prep. by O. N. Ken, A. I. Rupasov. Sankt-Peterburg, 2000, pp. 123–128.
- ²¹ Litwinov's note from the meeting with Patek on 29.12.1928. *DVP SSSR*, vol. 11, doc. no. 392, p. 639; doc. no. 393, pp. 640–645, note and a project of the protocol; Wojciech Materski (1994). *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*. Warsaw: Książka i Wiedza, pp. 221–223; Patek's telegram (30.12.1928.). In: Stefan Łopatniuk. *Protokół moskiewski. ZDSPR*, vol. 4, doc. no. 3, p. 181.
- ²² Litwinov's note to Patek in Polish translation (29.12.1928.). The Central Military Archives at Rembertów, I.303.4.2929, fol. 399.
- ²³ Litwinov's note from the meeting with Patek (29.12.1928.). *DVP SSSR*, vol. 11, doc. no. 392, p. 639; doc. no. 393, pp. 640–645, note and a project of the protocol.
- ²⁴ *Ibid.*, doc. no. 394, p. 664; doc. no. 395, p. 646; doc. no. 396, pp. 647–649; doc. no. 397, p. 649. See also: Materski. *Tarcza Europy*, pp. 223, 224; Herbet's telegram no. 1408 to Briand (29.12.1928.). *Archives du Ministère des Affaires étrangères français* (hereafter: *AMAEF*), URSS, vol. 311.
- ²⁵ Litwinov's note from the meeting with Turkish envoy Vasif Bey (14.01.1929.). The Foreign Policy Archives of the Russian Federation (*Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Federacii*) (hereafter: *AVP RF*), f. 05, o. 9, p. 43, d. 3, fol. 15.
- ²⁶ Patek's telegram (30.12.1928.). Łopatniuk. *Protokół moskiewski. ZDSPR*, vol. 4, doc. no. 3, p. 182.
- ²⁷ Herbet's telegram to Briand no. 1408–1420 (29.12.1928.). *AMAEF*, URSS, vol. 311, fols. 6–13; Herbet's telegram to Briand no. 27–28 (10.01.1929.). *Ibid.*, fols. 106–107; *Ibid.*, fols. 14–18; for more information, see: Mariusz Wołos (2004). *Francja–ZSRR 1924–1932. Stosunki polityczne*. Toruń: Wydawnictwo Marszałek, pp. 421–431.
- ²⁸ Zaleski's note to Litwinov (10.01.1929.). *DiM*, vol. 5, doc. no. 201, pp. 370–372. For more information, see: Materski. *Tarcza Europy*, pp. 222, 223.
- ²⁹ *DiM*, vol. 5, doc. no. 201, p. 371.
- ³⁰ Materski. *Tarcza Europy*, p. 224; *id.*, *Na widecie*, p. 337.
- ³¹ *Ibid.*
- ³² Patek's letter to Wysocki (29.01.1929.). In: Patek. *Raporty i korespondencja*, doc. no. 150, p. 346.
- ³³ Litwinov's note from the meeting with Patek (31.01.1929.). *AVP RF*, f. 05, o. 9, p. 43, d. 3, fol. 36; also: f. 09, o. 4, p. 34, d. 3, fol. 28.
- ³⁴ Patek's report to Zaleski (15.02.1929.). In: Patek. *Raporty i korespondencja*, doc. no. 151, p. 348.
- ³⁵ Litwinov's note from the meeting with Seliamaa (09.02.1929.). *AVP RF*, f. 05, o. 9, p. 43, d. 3, fol. 53.

³⁶ *DiM*, vol. 5, doc. no. 215, pp. 397–399 (Moscow, 09.02.1929.).

³⁷ Eriks Jekabsons (1999). Powstanie niepodległej Łotwy, jej położenie w regionie oraz stosunki z Polską w latach 1918–1920. In: Andrzej Ajnenkiel (ed.). *Rok 1918. Odrodzona Polska w nowej Europie*. Warsaw: IH PAN, pp. 166–180; Eriks Jekabsons (2001). Stosunek Łotwy do Polski w okresie Bitwy Warszawskiej w 1920 roku. In: Andrzej Ajnenkiel (ed.). *Rok 1920. Z perspektywy osiemdziesięciolecia*. Warsaw: IH PAN, pp. 168–184.

LATVIJA POLIJAS DIPLOMĀTIJAS PLĀNOS UN RĪCĪBĀ ATTIECĪBĀ UZ PADOMJU SAVIENĪBU (1920–1932)

Malgožata Gmurčika-Vronska

Dr. habil. hist., profesore, Tadeuša Manteifela Vēstures institūta Totalitārās sistēmas vēstures un diplomātijas vēstures nodaļa, Polijas Zinātņu akadēmija.

Zinātniskās intereses: 20. gadsimta politiskā vēsture, starptautiskās attiecības, Polijas diplomātija 20. gadsimtā.

E-pasts: mwronska5@wp.pl; Tadeusz Manteuffel Institute of History, Polish Academy of Sciences, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa, Poland.

Starpkaru periodā Latvija bija nozīmīgs faktors Polijas ārpolitikā, kas bija saistīta ar plāniem izveidot Baltijas savienību un vienoties par kopīgu rīcību kaujās pret Padomju Savienību un sarunās ar to. Polijas plānos un rīcībā Latvijas jautājums bija cieši saistīts ar citām Baltijas valstīm. Diemžēl šie pūliņi, izņemot Maskavas protokola parakstīšanu, neizrādījās sevišķi veiksmīgi nevienai no abām pusēm. Attiecībās ar Maskavu Polijas diplomātijai nereti trūka apņēmības un aktīvas rīcības. Galu galā tā bija Padomju Savienība, kurai izdevās izjaukt Polijas plānus attiecībā uz Latviju un pārējām Baltijas valstīm.

Atslēgas vārdi: Polijas–Latvijas attiecības, Polijas diplomātija, Polijas ārpolitika, neuzbrukšanas līgums, Maskavas protokols.

Kopsavilkums

1920.–1932. gads ir nozīmīgs laikposms Polijas–Latvijas attiecībās, jo tieši šajos gados abas valstis centās nostiprināt saites starp tām un izstrādāt efektīvu politiku attiecībā uz Padomju Savienību. Polijas plānos un rīcībā Latvijas jautājums bija cieši saistīts ar citām Baltijas valstīm. Latvija bija nozīmīgs faktors Polijas ārpolitikā, kas bija saistīta

ar plāniem izveidot Baltijas savienību un vienoties par kopīgu rīcību kaujās pret Padomju Savienību un sarunās ar to.

1919. gada rudenī Polija piedāvāja Latvijai noslēgt militāru līgumu. Tam vajadzēja veidot daļu no lielāka plāna nodibināt politiski militāras aizsardzības aliansi, kas aptvertu visas Padomju Savienības robežvalstis no Somijas līdz Rumānijai. 1920. gada janvārī Rīgā tika parakstīta Polijas–Latvijas vienošanās par kopīgām militāram operācijām pret boļševikiem. 1920. gada martā Polija uzaicināja Latvijas, Somijas un Igaunijas pārstāvjus uz konferenci Varšavā, lai izstrādātu kopīgu rīcības plānu attiecībās ar Padomju Savienību. 1921. gadā Varšava vēl joprojām mēģināja noorganizēt kopīgu Baltijas valstu konferenci, lai izstrādātu pret boļševikiem vērstu vienotu politiku. 1921. gada jūlijā tika noorganizēta sanāksme Helsinkos. Un, lai gan vārdos tika atzīta nepieciešamība pēc kopīgas politikas attiecībās ar Padomju Savienību, Polijas–Latvijas attiecības joprojām palika strupceļā. Izeju no tā pūlējās atrast toreizējais Polijas ārlietu ministrs Konstantijs Skirmunts. Viņš plānoja noslēgt militārās aizsardzības līgumu ar visām Baltijas valstīm. 1921. gada beigās šo mērķi tiecās sasniegt arī poļu sūtnis Rīgā Vitolds Jodko-Narkevičs. Viņa centieni nedaudz uzlaboja Polijas un Latvijas attiecības, un Latvija pieņēma ielūgumu uz konferenci Varšavā 1922. gada martā. Konference tika organizēta kā iepriekšējas sarunas starp Poliju un Baltijas valstīm, lai pirms gaidāmās Dženovas konferences vienotos par kopīgu nostāju attiecībās ar Padomju Savienību. Polija cerēja izveidot Baltijas savienību kā daudzpusēju aliansi. 17. martā tika parakstīts politisks aizsardzības līgums, kas noteica signatārvalstu rīcību gadījumā, ja Krievija sāktu neizprovocētu agresiju; tas paredzēja, piemēram, neslēgt aliansi citai pret citu ar trešajām valstīm un konfliktus risināt tikai ar mierīgiem līdzekļiem. Tomēr šis līgums nestājās spēkā, jo Somija atteicās to ratificēt (signatārvalstis saistīja vienprātības princips). Nākamā Polijas, Latvijas, Igaunijas un arī Padomju Savienības delegātu tikšanās notika 1929. gada 29. un 30. martā Rīgā. Galvenais sarunu temats bija Centrāleiropas drošība. Tas bija saistīts ar šo valstu oficiālo PSRS atzīšanas problēmu. Padomju delegācija ratificēja miera līgumu ar Poliju un pārējām Baltijas valstīm. Polija gluži pamatoti baidījās, ka Padomju Savienība iejauksies tās attiecībās ar Baltijas valstīm un kavēs plānu izveidot Baltijas savienību. Jebkurā gadījumā jau 1922. gada jūnijā Maskava ierosināja Polijai, Latvijai, Igaunijai un Somijai sasaukt konferenci par savstar-

pēju un proporcionālu atbruņošanas. Nobijusies no Polijas un Baltijas valstu iespējamās aizsardzības alianses, Padomju Savienība ierosināja noslēgt reģionālu atbruņošanās līgumu. Maskavas konference notika 1922. gada 2.–12. decembrī, un to apmeklēja ne vien PSRS un Polijas, bet arī Igaunijas, Latvijas, Somijas un Lietuvas diplomāti. Jau iepriekšējās sarunās (pirms konferences sākuma) un arī konferences laikā Polija un Baltijas valstis nolēma, ka pirms visiem nākotnē plānotajiem bruņojuma samazināšanas līgumiem jānoslēdz neuzbrukšanas līgumi starp Padomju Savienību un pārējām konferences dalībvalstīm. Padomju Savienības pārstāvji negribēja tam piekrist, tāpēc līgums netika noslēgts. Nākotnē šī ideja par neuzbrukšanas līgumu kopīgas reģionālas vienošanās formā kļuvis par vienu no svarīgākajām sastāvdaļām Polijas attiecībās ar Baltijas valstīm un Padomju Savienību. Tajā pašā laikā Polija vēl aizvien veda sarunas ar Baltijas valstīm par Baltijas savienības izveidošanu. Šo Baltijas savienības izveides projektu Polija mēģināja glābt pat vēl 1925. gadā. Un, lai gan 1925. gada janvārī tika parakstīts samierināšanās un arbitrāžas līgums, tam nebija gandrīz nekādas praktiskas nozīmes. Diemžēl neviens no šiem pasākumiem, izņemot Maskavas protokolu, neizrādījās pilnīgi veiksmīgs abām pusēm. Neraugoties uz dažām apmierinošām sanāksmēm un noslēgtiem līgumiem, trūka savstarpējas uzticēšanās, kas izskaidrojams ar faktu, ka latvieši turēja poļus aizdomās par hegemonistiskām tieksmēm un vēlmi paturēt sev Latgali, savukārt poļi turēja latviešus aizdomās par sazvērestību ar Lietuvu. Diemžēl Polijas diplomātijai bieži vien trūka apņēmības un aktīvas nostājas pret sarežģījumiem attiecībās ar Maskavu. Galu galā tā bija Padomju Savienība, kurai izdevās izjaukt Polijas plānus attiecībā uz Latviju un pārējām Baltijas valstīm.

LATVIEŠI UN VĀCBALTIEŠI STARPKARU PERIODĀ: NO KOPĪGAS KULTŪRAS IDENTITĀTES LĪDZ “PIEMINEKĻU KARAM”

Raimonds Cerūzis

Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents, vadošais pētnieks, VDK dokumentu izpētes zinātniskās komisijas dalībnieks.

Zinātniskās intereses: vācu faktora ietekme Latvijas teritorijas vēsturē, 19.–20. gs. nacionālo minoritāšu vēsture, Baltijas vēsture, ideoloģiju vēsture.

E-pasts: raimonds.ceruzis@lu.lv; LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

Raksts veltīts latviešu un vācbaltiešu (*Deutschbalten*) kopīgās un atšķirīgās kultūras identitātes jautājumiem starpkaru perioda Latvijā (1918–1939). Kā piemērs pētījumā izvēlēti atsevišķi aspekti, kas saistīti ar pagātnes mantojuma apzināšanu un interpretāciju, kopīgas baltiešu identitātes meklējumiem, kā arī abu tautību neseno vēsturisko atmiņu, kas izpaudās gan atbilstošu pieminekļu un memoriālu jaunveidē, gan senu un jaunāku kultūrvēstures liecību un pieminekļu postīšanā. Aprakstītajos piemēros izteiksmīgi parādās gan abu tautu vienotās kultūras identitātes iezīmes, gan ideoloģiskas un nacionālas pretrunas, kuras vēlāk izmantoja totalitārās Latvijas okupācijas varas. Komunistiskais režīms centās izcelt Latvijas sabiedrības sociālistisko pieredzi, bet vācu nacionālsociālistu režīms – antilieliniecišķās tradīcijas.

Atslēgas vārdi: 20. gs. vēsture, ideoloģija, identitāte, vācbaltieši, landesvērs, Pirmais pasaules karš, pieminekļi, starpnacionālās attiecības.

VĀCBALTIEŠI, IEVADS IZPĒTES TRADĪCIJĀ

1939. gada 30. oktobrī pēc Vācijas iniciatīvas Latvija noslēdza līgumu par vācbaltiešu izceļošanu (*Umsiedlung*) uz Lielvāciju. Vairums šeit paudzēs dzīvojošo vācbaltiešu izceļoja. Tā 1934. gadā Latvijas statistikā bija uzrādīti 69 855 vācieši, kas veidoja 3,68% no iedzīvotājiem,¹ bet 2015. gada sākumā Latvijas sabiedrība jau

gadu desmitiem bija dzīvojusi pilnīgi citā etniskā vidē, kur vācu tautības pilsoņu ir vairs tikai 2193 personas.² Turklāt retais no šiem vāciešiem ir vācbaltiešu pēctecis, lielākoties tie ir ieceļotāji no bijušās PSRS republikām okupācijas laikā, tādēļ par vācbaltiešiem arī zina maz. Piemēram, 2013. gada 23. februārī Rīgā notika Vācijas Ārējo sakaru institūta (*Das Institut für Auslandsbeziehungen*) rīkotais 10. Baltijas vācu minoritāšu organizāciju forums, kur neviens no dalībniekiem vairs nebija vācbaltietis vai to pēctecis, tādēļ šī raksta autors bija aicināts nolasīt stundu ilgu lekciju Baltijas valstīs dzīvojošiem vāciešiem par vācbaltiešu, vācu un latviešu identitātes kopējiem un atšķirīgiem aspektiem (*Deutschbaltische, deutsche und lettische Identität: gemeinsames und unterschiedliches*).

Šobrīd par vācbaltiešu vēsturi Latvijā un attiecībām ar latviešiem pieejams plašs materiālu klāsts. 21. gadsimtā Latvijā klajā nākuši pat divi lielāki zinātniski pētījumi: šī raksta autora monogrāfija par vācu faktora politiskajiem un starpnacionālajiem aspektiem Latvijā starpkaru periodā³ un vācbaltiešu izceļošanai veltīts Ineša Feldmaņa apkopojošs pētījums.⁴ Vācbaltiešu un latviešu starpnacionālās attiecības tomēr joprojām paver visai plašu lauku pētniecībai. Politiskā vēsture ir apzināta visai labā līmenī un jaunu faktu atklājumi šeit maz iespējami, savukārt vācbaltiešu identitāte joprojām ir uzskatāma par neizpētītu jomu.

Abu tautu kultūrvēsturiskais mantojums un individuālais pagātnes vērtējums var būt visai labs palīgs, lai dotu arī precīzāku novērtējumu vācbaltiešu un latviešu attiecībām, kā arī ilustrētu abu tautu kultūras identitāti. Šī raksta autors jau 2003. gadā publicēja pētījumu, kurā pirmo reizi Latvijas historiogrāfijā aplūkoja 1929. gada pagātnes atceres dienu notikumu lomu latviešu un vācu attiecībās starpkaru periodā, atklājot līdz tam mūsdienu Latvijas historiogrāfijā neapzināto 22. maija (1919. gada 22. maijā notika Rīgas atbrīvošana no lieliniekiem, ko pamatā veica vācbaltieši) svīnību lomu starpnacionālajās attiecībās.⁵ Ar to tika aizsākta autora zinātnisku publikāciju sērija, veltīta vācbaltiešu vēsturiskajai atmiņai un dažādiem kultūras identitātes aspektiem.⁶ Daži no autora izklāstītajiem vēstures faktiem šobrīd pārņemti arī publicistikā.⁷

Nacionāli īpatnējo, tieši Baltijai un vietējām tautām raksturīgo, saudzējamo un saglabājamo vācbaltieši sāka apzināt jau kopš 19. gadsimta beigām, kad Krievijas Baltijas provincēs sākās rusifikācija un vietējā vācu politiskā elite nāca klajā ar visai politizētu lozungu par Baltijas provinču kultūras savdabību un autonomijas tiesībām. Vietējie Baltijas vācieši bija pirmie, kas mūsdienu Latvijas un Igaunijas teritorijā dzīvojošos sāka dēvēt par baltiešiem (*Balten*). Baltijas vācieši šo jauno etnonīmu izmantoja, lai uzsvērtu vāciešu, latviešu un igauņu piederību pie vienotas kultūras un īpašas politiskās nācijas, kuras sastāvā saredzēja visas Baltijas sabiedrības kārtas neatkarīgi no nacionālās piederības.⁸ Starpkaru periodā šī tradīcija vēl bija ļoti aktuāla. Piemēram, redzamākais vācbaltiešu episko romānu autors Zigfrīds fon Fēgezaks (*S. von Vegesack*) savā 1935. gadā sarakstītajā populārajā romānu triloģijā “Baltijas traģēdija” visus baltiešus tradicionāli tēloja kā lielu ģimeni, kurā ir gan latvieši, gan vācieši ar savām atšķirīgajām profesijām un pienākumiem.⁹ Līdzīgi kā Fēgezaka romānā, arī šajā pētījumā viens no baltiešu identitātes aspektiem ir vēsturisko norišu un kopīgā kultūras mantojuma vērtējums. Šajā pētījumā autors aplūko abu tautību attieksmi pret kultūrvēsturisko mantojumu un plašāk analizē Pirmā pasaules kara, kā arī Neatkarības kara laika norišu un ar tām saistīto pieminekļu (monumentu) nozīmi vācbaltiešu un latviešu vēsturiskajā atmiņā. Raksta galvenā avotu bāze ir aprakstāmā laikmeta aculiecinieku zinātniskie darbi, atmiņas un publikācijas presē.

KULTŪRA VIENOJA, BET POLITIKA ŠĶĪRA

Nodibinoties Latvijas Republikai, par valstij un sabiedrībai raksturīgajām, sevišķākajām izcilajām iezīmēm runāja pastiprināti. Gan latvieši, gan vācbaltieši atzina, ka Latvijai ir sava nacionālā īpatnība, tomēr tā esot nenoteikta un vārdā nenosauicama. Tā, piemēram, jau 1922. gadā “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” tolaik plaši pazīstamais publicists, skolotājs, sabiedriskais darbinieks un Latvijas kara meta autors Jānis Lapiņš¹⁰ rakstīja, ka noteikti varam runāt par nacionālu literatūru, mūziku, īpatnēju

latvisku dzīves veidu un kultūru. Tikai nevaram uzrādīt noteiktu skolu glezniecībā un pilsētu arhitektūrā, nevaram arī nekad konkrēti pateikt, kā izpaužas šīs īpatnība.¹¹ Mākslas vēsturnieks, profesors un vēlākais Latvijas Universitātes rektors Ernests Felsbergs jau 1918. gada 3. janvārī kādā uzrunā latviešiem Tērbatā (Tartu) pauda, ka māksla latviešiem padodas diezgan labi, īpaši dziedāšana, bet latvietis mīlot arī baudīt acīm. Tā pie latviešu mājām parasti esot puķu dārziņi, kas neesot novērojams kaimiņos, tomēr sava īpaša arhitektūras stila latviešiem nav bijis un to arī nesa-gaidīsim, jo arhitektūra un būvniecība esot internacionāla un arī turpmāk būvēs atbilstoši materiālistiskā laikmeta prasībām.¹² Tas pats attiecoties arī uz skulptūrām, kur latvisko stilu saredzēt nevar, neesot neviena sabiedriska nama, kas būtu greznots ar oriģinālām skulptūrām.¹³ Tātad no tā secināms, ka arhitektūrā un tēlniecībā latvisko saistīja ar Rietumeiropas tendencēm.

Kultūras jomā bija un ir grūti izdalīt to, kas bija īpaši latvisks vai vācbaltisks. Viss bija sintezējies vienotā veselumā, un starpkaru periodā abas nacionalitātes mēģināja akcentēt savus nopelnus. Īpaši labi tas padevās vācbaltiešiem kā senajam sabiedrības vadošajam slānim ar savām īpašām identitātes iezīmēm. Tā, piemēram, vācu vēsturnieks Helmutš Muskats vēl pirms Otrā pasaules kara izteiksmīgi rakstīja, ka vācbaltiešu identitāte noteikti ir citādāka nekā Vācijas vācietim, jo vācbaltieši esot majestātiski pasaules cilvēki, pat zināmā mērā kosmopolīti, turpretim Vācijas vācieši kopš Vācijas kanclera Oto fon Bismarka laikiem dzīvojuši disciplinētā prūsiski politiskās domas vidē.¹⁴

Līdzīgus uzskatus pauda arī pazīstamais vācu starpkaru perioda publicists Hanss Rotfels, kam piebalsoja konservatīvi noskaņoti vācbaltiešu politiķi ar Saeimas deputātu Vilhelmu fon Firksu-Varvenu (*W. von Firks-Warwen*) priekšgalā. Viņi propagandēja tradicionālo ideju par vāciešu "īpašo uzdevumu" Baltijā, kas uzskatāms par vācbaltiešu eksistences jēgu un ļāvis izveidoties savdabīgai mentālai iezīmei – "misijas apziņai".¹⁵ Ar to parasti tika saprasta vācu kultūras un tradīciju sargāšana un stiprināšana, proti, Baltijas vāciskās savdabības saglabāšana. Arī modernākā zinātniskajā vēstures literatūrā misionārisms (īpašā uzdevuma

apziņa) atzīts par svarīgu vācbaltiešu mentālo iezīmi, kas radījusi Baltijas vāciešiem pārākuma apziņu pār citām tautām (latviešiem, igauņiem, krieviem).¹⁶ 1939. gada nogalē, kad vācbaltieši bija sākuši izceļot uz Lielvāciju, latviešu labējās aprindas šo vācbaltiešu “misijas apziņu” dzēlīgi skaidroja kā nepieciešamu morālo pamatojumu tiesībām dzīvot šajā zemē, jo par savu “īsto tēvzemi” vācbaltieši Latviju nekad nav uzskatījuši un tiem nav bijusi tāda veida tēvzemes mīlestība, kāda tā bijusi latviešiem.¹⁷

Tomēr apsveicams bija tas, ka abas tautības apzinājās kultūras mantojuma vērtību un tiecās to saglabāt – latvieši to parasti centās darīt valstiskā institucionālā līmenī, bet vācbaltieši sabiedriskā kārtā. Kultūra drīzāk vienoja latviešus ar vāciešiem, nevis šķīra, kā tas bija novērojams politikas laukā. Kad vara nonāca latviešu vairākuma rokās, tika pārņemtas vairākas vērtīgas iniciatīvas, kuras bija iesākuši jau vācieši pirms Pirmā pasaules kara. Viena no šīm iniciatīvām bija tādas institūcijas izveide, kas nodarbotos ar vēstures liecību un arhitektūras pieminekļu saglabāšanu un aprūpēšanu. Vietējie vācieši bija pirmie, kas pievērsās Baltijas kultūras mantojumam un pieminekļu aizsardzībai. Jau pirms Pirmā pasaules kara viņi gan tiešā, gan pārnestā nozīmē bija kļuvuši par “kultūras sargiem”. Liela loma šeit bija Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrībai (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde*), kas pirmā sāka nodarboties ar kultūras mantojuma saglabāšanu un turpināja savu darbu visu starpkaru periodu. Biedrība darbojās jau kopš 1834. gada 1. septembra, un tā bija pirmā zinātniskā biedrība Baltijā, kas mērķtiecīgi un apzināti vienoja Baltijas provinces un veidoja kopīgu lokālo vēsturi.¹⁸ Citiem vārdiem, vācbaltieši pirmie saprata Baltijas reģiona vēstures vienotību, kas ļoti nozīmīga kļuva 20. gadsimtā, kad padomju okupācijas dēļ bija nepieciešams uzsvērt Baltijas valstu kopīgo identitāti. Līdz pat vācbaltiešu izceļošanai biedrībā notika darbs pie vācbaltiešu “baltiskās” identitātes meklējumiem, jo vācbaltieši centās, no vienas puses, identificēties kā Latvijai (resp. Baltijai) piederīgi, bet, no otras puses, tiecās saglabāt savu vāciskumu, lai pretendētu uz kultūras autonomijas iespējām Latvijā.

Interesantu polemiku par vācbaltiešu identitāti izraisīja Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrības līdzpriekšsēdētāja, redzamā sabiedriskā darbinieka Volfganga Vahtsmūta (*W. Wachsmuth*) uzstāšanās biedrības sanāksmē 1936. gada 9. decembrī. Galvenais Vahtsmūta akcents bija uz vācbaltiešu asiņu tīrību, kas saglabājusies kopš ieceļošanas pirms simtiem gadu, un tikai nebūtisku latviešu un pavisam niecīgu citu tautību asiņu piejaukumu.¹⁹ Vahtsmūtam asi oponenta latviešu kultūrvēsturnieks Jānis Straubergs avīzes "Rīts" piecu rakstu sērijā "Baltvācu izcelšanās", "Bez dabiska pamata", "Pārtautotie latvieši", "Turīgo latviešu ievilkšana vāciešos" un "Atlauzts zars".²⁰ Ar vēstures faktiem viņš centās pierādīt, ka vācbaltieši etniski nepārtraukti jaukušies ar latviešiem, jo citādi tie vispār būtu izmiruši savas skaitliskās niecības dēļ, un ka viņiem neesot bāzes nekādam citai īpašai identitātei kā tikai tādai, kas saistās ar visu latvisko. Daudzās vēstures liecības par latviešu pāriešanu vācietībā Straubergs izvirzīja kā pierādījumu, kas ļauj uzskatīt vācbaltiešus par latviešu tautai "atlauztu zaru".²¹ Strauberga publikācijas labi atainoja Kārļa Ulmaņa autoritārisma posma latviešu sabiedrības viedokli par vācbaltiešiem, proti, latviešu apziņā vācbaltieši bija vācieši ar latvisku iezīmju piejaukumu. Diemžēl starpkaru periodā šī polemika par vācbaltiešu identitāti vairs neturpinājās un arī mūsdienās nav bijusi aktuāla.

Tik tiešām vācbaltiešu saistība ar latviešiem bija ļoti cieša, ne velti vācbaltieši mēdza Baltijas vāciešus, latviešus un igauņus saukt apvienojoši par "baltiešiem". Bieži tiek aizmirsts, ka vācbaltieši bija pirmie, kas ielika pamatus arī latviešu valodas, folkloras, kultūras un senvēstures pētniecībai, tādējādi atzīstot to par svarīgu Baltijas kultūras identitātes sastāvdaļu. Jau 19. gadsimta pirmajā pusē tika publicēti pirmie modernie pētījumi par latviešu valodu, kultūru, paražām un senvēsturi.²² Kopš 1836. gada šiem jautājumiem regulāri pievērsās Tērbatā izdots Baltijas iknedēļas vēstures, ģeogrāfijas, statistikas un literatūras žurnāls "*Das Inland*" ("Iekšzeme"),²³ kurā publicējās tā laika ievērojamākie vācbaltiešu senatnes pētnieki, tostarp, piemēram, Karls Eduards Napjerskis (*C. E. Napiersky*). Baltijas senvēsturei pievērsās arī

viens no redzamākajiem vācbaltiešu 19. gadsimta vēsturniekiem, dedzīgākais tā laika Krievijas unifikācijas un rusifikācijas pretinieks, Baltijas autonomijas aizstāvis Karls Širrens (*C. Schirren*), kurš bija apzinājis pirmos sengrieķu un romiešu rakstītos avotus par baltu tautām un Baltijas jūras austrumu piekrasti, tādējādi akcentējot baltiešu ārkārtīgi seno kultūrvēsturi Baltijas provincēs un pretnostādot to Krievijas centrālās varas tradīciju un kultūras deformācijas politikai.²⁴

Jau 1908. gadā Baltijas vēsturnieki savā pirmajā kongresā nolēma izveidot Pieminekļu aizsardzības komisiju, kas rūpētos par kopīgo Baltijas kultūras vērtību saglabāšanu.²⁵ Starpkaru periodā vācieši turpināja aktivitātes Baltijas vēstures izpētē un kultūrvēstures vērtību saglabāšanā. Baltijas vēstures un senatnes pētniecības biedrība un tās paspārnē izveidotais Baltijas arhitektūras pieminekļu arhīvs (*Das Baltische Baudenkmäler-Archiv*) zināmā mērā pat konkurēja vai darīja paralēlu darbu Izglītības ministrijas pakļautībā esošajai latviešu kontrolētajai Pieminekļu valdei. Kā liecina šī arhīva pārziņa Burharda fon Ulrihena (*B. von Ulrichen*) apkopotā informācija par laika periodu līdz 1934. gadam, jau pirms Pasaules kara vācbaltiešu iniciatīvas rezultātā izdevās ievākt ziņas par Baltijas luterāņu baznīcās uzglabātajām kultūras vērtībām, kā arī veikt Rīgas senāko būvju fotofiksāciju un uzmērīšanu. Diemžēl Pirmā pasaules kara un Pētera Stučkas lielinieku valdīšanas laikā lielākā daļa šo materiālu esot gājusi bojā. Pēc kara Baltijas arhitektūras pieminekļu arhīvs turpināja aktīvi darboties. Piemēram, 1924. gadā barons Frīdrihs fon Volfs (*F. von Wolf*) izveidoja izstādi "Lauku būvju skati", kur bija eksponētas to ēku fotogrāfijas, kas liecināja par Baltijas kultūras vēstures vienotību (baznīcas, muižas, arī zemnieku mājas mūsdienu Igaunijas un Latvijas teritorijās). Gadu gaitā šo fotodokumentu skaits pieauga līdz 10 000 vienībām, ko uzskatīja par lielu vērtību visas Baltijas mērogā.²⁶ 1936. gadā arhīvā un Doma muzejā kopumā uzkrātās vērtības pārņēma Pieminekļu valde, tādējādi centralizējot kultūras mantojuma lietas pilnīgā valsts pārziņā.²⁷

Atbalsts valstiskajai pieminekļu aizsardzībai no vācu puses izskanēja daudzkārt un sistemātiski – gan parlamentārās demo-

krātijas laikā, gan arī Kārļa Ulmaņa autoritārisma laikā, kad pastiprinājās valstiska nacionālisma tendence. Skaidru atbalstu Pieminekļu valdei deva arī pieminētais B. Ulrihens, kurš, līdzīgi kā citi viņa līdzgaitnieki, priecājās, ka Pieminekļu valdes vadībā notiek 1919. gadā nodedzinātās Jelgavas pils atjaunošana, kā arī uzsākti Rundāles pils saglabāšanas darbi,²⁸ kas ir noslēgušies tikai 2015. gadā. Tādējādi var secināt, ka vācbaltieši saredzēja abu tautu kultūrvēsturisko identitāti vienotā kopībā un bija apmierināti arī ar valsts politiku pieminekļu saglabāšanā, tomēr atsevišķos jautājumos bija domstarpības un ne tikai starp vācbaltiešiem un latviešiem, bet arī pašu vācbaltiešu starpā.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē notika Doma baznīcas apkārtnes pārveide, tika nojauktas mazāk svarīgas un arhitektoniski mazvērtīgas ēkas un veidots tagadējais Doma laukums (sk. 1. att.). Attieksmē pret notiekošo paši vācbaltieši nebija vienprātīgi. Plašāk bija dzirdami tie, kas atbalstīja Doma baznīcas apkārtne esošo māju nojaukšanu un Doma akcentēšanu apkārtējā vidē. Tā, piemēram, žurnālists un vēsturnieks Hanss fon Rimša (*H. von Rimscha*) Rīgas vācu laikrakstā “*Rigasche Post*” 1938. gadā ar gandarijumu konstatēja, ka Latvijas valdība neturpina Krievijas impērijas laikā iesākto sistemātisko vācu izcelsmes arhitektūras pieminekļu iznīcināšanu, un laukuma izveidi ap Domu vērtēja kā pasākumu unikālā arhitektūras pieminekļa saglabāšanai.²⁹ Bija arī aprindas, kas uz Doma “atbrīvošanu” skatījās ar nostalgisku nožēlu un aicināja pārāk neaizrauties ar laukuma izplešanu. Te kā piemērs minams tolaik pazīstamais vācbaltiešu arhitekts, Rīgas Biržas komercskolas (tag. Mākslas akadēmija) un Rīgas pirmo ūdenstorņu autors Vilhelms Bokslafs (*W. Bockslaff*), kura viedoklim laikrakstā “*Rigasche Rundschau*” 1937. gada 11. martā bija atvēlēts vesels atvērums ar nosaukumu “Mūsu vecā Rīga: pazaudētie arhitektūras pieminekļi”. Viņaprāt, necilo ēku nojaukšana nodarījusi kaitējumu Rīgas kultūrvēsturiskās identitātes kopumam.³⁰ Kaut arī līdzīgi rīkojušās daudzas pilsētas Eiropā, tostarp Ulma un Ķelne Vācijā, kas atbrīvojušas laukumus ap savām katedrālēm, tagad tās savu rīcību nožēlojot un pat prātojot par laukumu atkalapbūvi.³¹

Visnotaļ pozitīva iezīme bija tā, ka saistībā ar Doma laukuma izveidi parasti nefigurēja nacionāla rakstura polemika, kas bija tik parasta iepriekš, piemēram, kad Satversmes 81. panta kārtībā 1931. gada 29. septembrī Kārļa Ulmaņa veidotais Ministru kabinets īstenoja Doma atsavināšanu vācu draudzei. Vēl pat pēc Otrā pasaules kara vācbaltiešu vēsturnieki to uzlūkoja kā noziedzīgu valsts rīcību.³² Vācbaltieši Doma baznīcas apkārtnes atbrīvošanu neuztvēra kā pret vācu mantojumu vērstu darbību.

Tajā pašā laikā trīsdesmito gadu nogalē neizpalika arī starpnacionāla rakstura diskusija par kultūras identitāti un seno arhitektūras mantojumu Latvijā. Ulmaņa autoritārā režīma laikā bija valdībai pietuvinātas aprindas, kas vēlējās panākt, lai Latvija iegūst "latvisku seju". Tā, piemēram, 1938. gadā sabiedrisks darbinieks, žurnālists un viens no tā laika latviešu kultūras teorētiķiem Artūrs Kroders publicēja rakstus centrālajā laikrakstā "Brīvā Zeme", viņa vadītās Preses biedrības mēnešrakstā "Vārds" un reģionālajā presē, kur prasīja viduslaiku vācu pilsdrupu nojaukšanu un šo "drūmo akmens kaudžu" iemūrēšanu latviešu zemnieku kūtīs un staļļos, jo "cilvēku mītnēm neesot lietojami šie lāstiem apkrautie akmeņi".³³ Kroders ierosināja vācu pilsdrupu vietā atjaunot tur pirms tam bijušās senlatviešu pils, bet visās tajās vācu pils, kas vēl nav pārvērtušās par drupām, ierīkot muzejus, kuros tiktu eksponētas liecības par latviešu tautas ciešanām svešu iekarotāju varā.³⁴ Rakstu saturu tūlīt pat pārpublicēja gan lielākais vācu laikraksts "*Rigasche Rundschau*", gan populārākais žurnāls "*Baltische Monatshefte*", kas to bija ierindojis mēneša svarīgāko norišu uzskaitījumā.³⁵ Šo Krodera provokāciju izdevās nolīdzināt bez tālāka vācbaltiešu protesta, jo iebilst sāka arī latviešu inteliģences pārstāvji. Ievērojamākais Latvijas tūrisma kustības veidotājs un veicinātājs starpkaru periodā Kārlis Ludvigs Vanags šādu Krodera priekšlikumu uzskatīja par vandalismu un tūrisma objektu iznīcināšanu.³⁶ Tādējādi tika skaidrots, ka minētie pieminekļi ir neatņemama Latvijas kultūras identitātes iezīme, kas padara to īpašu arī pasaules mērogā.



1. att. Herdera laukums ar Johana Gotfrīda Herdera pieminekli iepretim Doma baznīcai, ap 1870. gadu. Redzama blīva apbūve Doma baznīcas apkārtnē
(no Latvijas Nacionālās bibliotēkas (turpmāk: LNB) datubāzes “Zudusī Latvija”)



1.a att. J. G. Herdera piemineklis pēc atjaunošanas 1927. gadā
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

PIEMINEKLIS VĀCU ZEMESSARGAM
 (“LANDŠTURMISTAM”) UN HINDENBURGA KOLONNA

Pret arhitektūras pieminekļiem latviešu un vācbaltiešu attieksme bija lielākoties vienādi korekta, bet gluži pretēja situācija novērojama attieksmē, piemēram, pret ielu pārdēvēšanu un pieminekļiem, kuri bija uzslieti salīdzinoši nesen par godu kādai personai vai vēsturiskam notikumam. Šajā jomā visu starpkaru periodu bija domstarpības, kas nebija nedz mākslinieciskas, nedz praktiskas, bet lielākoties nacionālās un politiskas. Īsta revolūcija ielu pārdēvēšanā notika 1923. gadā, kad darbu noslēdza Rīgas ielu pārdēvēšanas komisija. Pārdēvētas tika tās ielas, kuru nosaukumiem nebija sasaiste ar Latvijas kultūras vēsturi, kas iemiesoja Krievijas impērijas laiku vai cildināja kādu latviešiem nepatīkamāku vēsturiskas izcelsmes personāžu. Tā rezultātā, piemēram, Meinharda iela kļuva par Gaujas ielu, Samsona iela par Jahtkluba ielu, Svētajam Jurim veltītā Jura iela (*Georgenstrasse*) par Jura Alunāna ielu, Totlēbena bulvāris par Kalpaka bulvāri, Pletenberga iela par Ķīšežera ielu, Ketlera prospekts par Kokneses prospektu, Paulūči iela par Merķeļa ielu utt.³⁷ Vietējie vācieši šādu rīcību izprata kā vāciskajai (rietumnieciskajai) kultūras tradīcijai nedraudzīgu žestu. Turklāt, kā rakstīja, piemēram, starpkaru periodā senākā vācu avīze, Liepājas *“Libauische Zeitung”*, pilnīgi nepamatota nosaukuma maiņa šķita tad, ja jaunais nosaukums nekādā veidā ne-saistījās ar ielas vēsturisko mantojumu, tās apkārtni vai ainavu.³⁸

Tomēr ielu nosaukumu maiņa sacēla krietni mazāku ažiotažu, salīdzinot ar pieminekļiem, kuri bija veidoti militārpolitisku apsvērumu rezultātā. Te var runāt pat par īpašu “pieminekļu karu”. Pirmais notikums šai “pieminekļu karā” norisa pavisam drīz pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas un saistās ar piemi-nekli, kas padomju okupācijas laikā tika iesaukts par “Koka Frici”. 1918. gada 3. septembrī bija apritējis gads, kopš Pirmā pasaules kara laikā Rīga bija nonākusi Vācijas karaspēka okupācijā, vai, kā vācieši mēdza teikt, bija apritējis gads kopš Rīgas “atbrīvošanas”. Lai svinīgi atzīmētu šo gadadienu, tika atklāts piemineklis vācu zaldātam – karā iesauktajam vācu rezervistam – zemessargam jeb



2. att. Vācu landšturmista (zemessarga) pieminekļa atklāšana 1918. gada 3. septembrī. Pasākumā pulcējas plašas tautas masas, tostarp ar karogiem ieradušās arī vācu un latviešu studentu korporācijas (no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

tā dēvētajam landšturma karavīram (sk. 2., 3. att.). Tā arī rīdnieki šo pieminekli sauca – par “dzelzs landšturmistu” (*der Eiserne Landstummann*). Pieminekļa uzstādīšanu finansēja un organizēja Vācijas sabiedriska organizācija – Vācu kara palīdzības biedrība (*Deutsche Kriegshilfe*). Pieminekļa skici izstrādāja rīdnieks, tajā laikā pazīstams portretu gleznotājs un zīmēšanas skolotājs Teodors fon Krauss (*Th. von Krauss*),³⁹ kurš pirms kara kopā ar latviešu gleznotāju Jani Rozentālu bija strādājis par skolotāju privātajā Rīgas zīmēšanas un gleznošanas skolā.⁴⁰ Vācu landšturmista pieminekļis ne tikai simbolizēja ierindas vācu armijas karavīra varonību un pašaieliedzību, bet arī apliecināja Rīgas piederību Vācijas impērijai.

Rīgas iekarošanas svinības un pieminekļa atklāšana 1918. gada septembra sākumā izvērtās par lielākajiem oficiālajiem svētkiem vācu okupācijas laikā. Tā, piemēram, Baltijā nozīmīgākais vācu laikraksts “*Rigasche Zeitung*” rakstīja, ka svinības sākušās vēl pirms 3. septembra, kad Rīga īpaši uzposta, laukumā pie tā laika



3. att. Rīdzinieki
pozē pie vācu
landšturmista
pieminekļa
1918. gada
3. septembrī
(no LNB datubāzes
“Zudusi Latvija”)

apgabala ķeizarkās pārvaldes ēkas (*Das keiserliche Gouvernement*, tagad Rīgas Apgabaltiesa), kur bija uzstādīts monuments, tika eksponētas pat trofejas – Krievijas karaspēka lielgabali, apliecinot Vācijas panākumus karā.⁴¹ Svinību ietvaros norisa vācu karaspēka parāde Esplanādē, vācu okupācijas pārvaldes amatpersonas un vietējie vācbaltieši svinīgajās uzrunās slavēja Vācijas ķeizaru un impēriju. Kulminācija visam bija monumenta atklāšana.⁴² Tika iedibināts arī rituāls – katrs, kas samaksāja ziedojumu Vācu kara palīdzības biedrībai, varēja iedzīt krustveida naglu pieminekļa koka postamentā, apliecinot savu atbalstu vācu panākumiem frontē. Visai drīz šo iespēju izmantot sāka visas okupācijas varas amatpersonas un vācu armijas virsniecība, kā arī iebraukušās amatpersonas no dažādām Vācijas pavalstīm un pilsētām, bet “*Rigasche Zeitung*” steidza ziņot par kārtējo šādu notikumu.⁴³



4. att. Pētera Stučkas režīma laikā 1919. gada ziemas beigās uz vācu landšturmista pieminekļa pamata uzstādīja sociālisma ideologa Kārļa Marksa bisti
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

Latviešu aprindās piemineklis netika cienīts, jo bija vācu varas apliecinājums. Latviešu pēckara trimdas izdevumā “Laiks” kādreizējais studentu korporāciju žurnāla “Universitas” redaktors, tā laika aculiecinieks Felikss Krusa apgalvoja, ka latviešu vidū paguva pat izplatīties ironisks izteiciens: “Kas tika sists un nenosists, to tagad sargā landšturmists.”⁴⁴ Piemineklis nostāvēja aptuveni trīs mēnešus, līdz tika novākts bez plašākas publicitātes. Tā pazušanas apstākļi līdz šim ir bijuši neskaidri. Versija, ka to gāzusi Pētera Stučkas valdība 1919. gada sākumā, kad landšturmista vietā uzslēja sociālisma ideologa Kārļa Marksa bisti (sk. 4. att.),⁴⁵ neatbilst patiesībai. Kā liecina Pētera Grota laikrakstā “Diena” stāstītais, drīz pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas, vēl vācu okupācijas karaspēkam atrodoties Rīgā, landšturmista pieminekli no postamenta nogāza studentu korporācijai “Selonija” piederīgie jaunieši ar P. Grota mātesbrāli arhitektu, Latvijas Neatkarības kara dalībnieku, vēlāko “Pērkonkrusta” vadītāju Gustavu Celmiņu priekšgalā. Viņi landšturmista figūru ar virvi vilkuši pa Rīgas

ielām un kādā pagalmā sadedzinājuši, paturot landšturmista koka šautenes galu kā trofeju.⁴⁶ Šo faktu netieši apstiprina zinātnes vēsturnieka, trimdinieka Guntara Saivas savāktā un laikrakstā “Latvijas Vēstnesis” publicētā informācija par “Seloniju”, kas kopā ar “Tālaviju” rūpējās par drošību Latvijas proklamēšanas pasākuma laikā Rīgas Otrajā teātrī (tagad Nacionālais teātris). Savukārt nākamajā dienā, 1918. gada 19. novembrī, G. Celmiņš kopā ar citiem seloņiem izkāris sarkanbaltsarkano karogu pie Baltijas Tehniskās augstskolas, tagadējās Latvijas Universitātes galvenās ēkas.⁴⁷ Visdrīzāk karoga pacelšana un landšturmista gāšana notika šī pasākuma ietvaros, tieši 1918. gada 19. novembrī, jo abi objekti atradās pavisam līdzās.

Otra ievērojamākā epizode “pieminekļu karā” ir saistīta ar Liepāju. 1916. gada 7. maijā Piejūras parkā, kādreiz te bijušās Kūrmājas priekšplānā uzstādīja pieminekli par godu Liepājas iekarošanas pirmajai gadadienai. Tas bija marmora postaments, kuru vainagoja Vāciju simbolizējošs ērgļa tēls, postamenta sānos bija Vācijas ķeizara Vilhelma II portrets, Austrumu frontes virspavēlnieku Paula fon Hindenburga (*P. von Hindenburg*) un Ērika Ludendorfa (*E. Ludendorf*) portretu bronzas medaljoni (sk. 5. att.). Šis piemineklis tolaik tika dēvēts par “Hindenburga kolonnai”. Liepājas vācu prese rakstīja, ka pieminekli esot izveidojuši paši vācu karavīri savām rokām.⁴⁸ Atšķirībā no Rīgas bezpersoniskā landšturmista “Hindenburga kolonnai” bija izteikti politisks mērķis – cildināt minētās amatpersonas un Vācijas impēriju. Salīdzinājumā ar pieminekli landšturmistam tā nostāvēja krietni ilgāk – līdz 1919. gada 27. jūnijam, kad darbību svinīgi atjaunoja Kārļa Ulmaņa pagaidu ministru kabinets. Kad Ulmanis Liepājas ostā nokāpa no kuģa “Saratov”, kur bija patvēries visu vācbaltiešu apvērsuma laiku, liepājnieki bija noorganizējuši svinīgu sagaidīšanu. Monumenta demontāža bija svētku kulminācija, kura noslēdzās ar Latvijas un sabiedroto valstu himnām.⁴⁹ Demontāža gan negāja visai gludi, jo Vācijas impērijas ērglis bija pamatīgi iecementēts un tā nokalšana prasīja daudz laika, neizdevās arī postamenta efektīga nogāšana ar virves palīdzību.⁵⁰ Pasākumā piedalījās ne tikai latvieši. K. Ulmani ostā sagaidīja Liepājā esošā



5. att. Hindenburga kolonna Liepājā, apmēram 1917. gada pavasarī
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

vācbaltiešu firsta Anatola fon Līvena (*A. von Lieven*) militārās vienības godasardze. Klāt bija arī vācbaltiešu zemessardzes (turpmāk – landesvēra, *die Baltische Landeswehr*) karavīri.⁵¹ Visdrīzāk tas bija tādēļ, ka daļa vācbaltiešu bija neapmierināta ar Vācijas zaudējumu karā un pēc dienas (1919. gada 28. jūnijā) gaidāmo vāciešus pazemojošā Versaļas miera līguma parakstīšanu, tādēļ tobrīd kā vienīgo pieņemamo alternatīvu lieliniekiem saredzēja K. Ulmaņa vadīto Ministru kabinetu.

Daudzi vācbaltieši nosodīja monumentu barbarisko postīšanu. Piemēram, pēc notikumiem Liepājā *“Rigasche Zeitung”* pat publicēja rakstu ar nosaukumu “Skulptūru slepkavība”, kur izteica sašutumu par attieksmi pret monumentiem, kas bijusi novērojama pēdējos gados.⁵² Rīgā tiešām vairs nebija palicis neviena pieminekļa, atskaitot Rolanda statuju Rātslaukumā. Tas tādēļ, ka kara laikā bija notikusi pieminekļu evakuācija uz Krievijas impērijas neokupētajām teritorijām. Toreiz demontēja un aizveda pirmo monumentālo pieminekli Rīgā – Uzvaras kolonnu (latvieši to sauca par “uzvaras stabu”), kas slavināja Krievijas uzvaru pār

Napoleonu. Tāds pats liktenis bija Pētera Pirmā pieminēklim, Barklaja de Tolli pieminēklim, “Zelta bruņiniekam”, kas izdaiļoja artēzisko aku un skvēru pie Bastejkalna, bīskapa Alberta statujai Doma krustejā⁵³ un visbeidzot arī Johana Gotfrīda Herdera pieminēklim pie Doma baznīcas. Savukārt pēc Pirmā pasaules kara beigām bija iznīcināts pieminēklis landšturmistam un arī pieminēklis Kārlim Marksam, kuru iznīcināja vācu landesvērs 1919. gada 22. maijā, padzenot no Rīgas Pētera Stučkas padomju valdību.

LANDESVĒRA BRĀĻU KAPU KOMPLEKSS UN HERDERA PIEMINEKLIS

Spilgtākā “pieminēkļu kara” epizode starpkaru periodā bija atgadījums landesvēra brāļu kapu kompleksā Rīgas Meža kapos 1929. gada vasarā.⁵⁴

Par neoficiālu vācbaltiešu svētku dienu Latvijā starpkaru periodā bija kļuvis 22. maijs, jo 1919. gada 22. maijā vācbaltiešu landesvērs atbrīvoja Rīgu no lieliniekiem, kas savas īsās valdīšanas laikā šķiriskā naida un pretvācisko represiju dēļ bija kļuvuši par vācbaltiešu lielāko biedu. 1929. gada 22. maijā apritēja 10 gadu kopš šī notikuma. Viens no svarīgākajiem tās dienas pasākumiem bija piemiņas kompleksa atklāšana Rīgas Meža kapos landesvēra kritušajiem (*Landeswehr-Friedhof*). Tam sekoja grandiozs bankets Lielajā ģildē vācbaltiešu elitei un kara veterāniem.⁵⁵ Tas bija pirmais tik grandioza apmēra svinīgs pasākums vācbaltiešiem pēc Neatkarības kara. Īpaši liela nozīme kapu kompleksa atklāšanā bija vācbaltiešu studentu korporācijām, kas kādreiz veidoja landesvēra ideoloģisko kodolu un visu starpkaru periodu atbalstīja jau iepriekš aprakstītās “vācu misijas” idejas Baltijā. 1918. gada novembra sākumā vācbaltiešu studentu korporācijas bija pieņēmušas īpašu lēmumu, ar kuru bija uzlikts par pienākumu visiem korporāciju aktīvā konventa locekļiem brīvprātīgi iestāties landesvērā.⁵⁶

Ilgā ziedojumu vākšanas kampaņā vācbaltieši bija uzkrājuši līdzekļus un par tiem Meža kapos izbūvējuši iespaidīgu piemiņas

kompleksu. Tas bija gaumīgi atturīgs, bez lieka krāšņuma, tagad teiktu – latvisks. Autori šādu, toreiz par “baltisku” dēvētu, akcentu bija panākuši ansambļa centrālajā daļā paaugstinājumā iepļānojot neapstrādāta laukakmeņa obelisku. Nebija nekādu skulptūru vai tēlu, atskaitot vācu uzvaras simbolu – “Dzelzs krusta” (*Eiser-nes Kreuz*) cilni – un akmenī iekaltos uzrakstus vācu valodā. Ar to landesvēra brāļu kapi atšķīrās no vēlāk – 1936. gadā atklātajiem Rīgas Brāļu kapiem latviešu karavīriem, kur noformējumā dominēja tam laikam aktuālā nacionāli romantiskā tēlainība un skulptūras ar “Mātes Latvijas” tēlu centrā. Starp citu, landesvēra kritušie bija apglabāti Meža kapu vācu draudzes nodalījumā (kapu austrumu daļā, netālu no žoga), kur bija apbedīti arī Pirmā pasaules kara laikā kritušie Vācijas karavīri, tostarp tā sauktās “Dzelzs divīzijas” karotāji, kuri nelāgu slavu iemantoja 1919. gada jūnijā, kad kaujās pie Cēsīm karoja pret latviešu un igauņu nacionālajiem spēkiem. Gluži blakus landesvēra brāļu kapiem iekārtoja 1927. gadā mirušā Latvijas Republikas pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes atdusas vietu. Kad 1935. gadā bija atklāts tēlnieka Kārļa Jansona veidotais Čakstes kapa memoriāls, iepriekšējā šī kapu vācu sektora dominante – landesvēra brāļu kapi – tapa pilnībā aizsegta. Līdz tam tie bija viegli saskatāmi no Meža kapu galvenās kapličas, jo atradās rietumu–austrumu virzienā orientētās alejas galā. Kaut arī līdz šim nav izdevies gūt apstiprinājumu vēstures dokumentos, ka tas tika darīts ar īpašu nolūku, tomēr šīs pārmaiņas kapos ir tik uzkrītošas un acīmredzamas, ka mudina tās tulkot kā vērstas pret vācbaltiešiem.

Latviešu sabiedrībai vācbaltiešu sarīkotās 22. maija svinības nepatika, par to liecina preses informācija. Cildinoši raksti nebija sastopami, izskanēja tikai kritika un apvainojumi, jo svinības bija saistītas ar landesvēru, kuru uztvēra kā pretlatvisku (resp. pretvalstisku) parādību. Landesvērs 1919. gada 16. aprīlī bija gāzis K. Ulmaņa valdību, pēc Rīgas ieņemšanas īstenojis plašu teroru pret lieliniekiem simpatizējušajiem latviešiem, karojis pret igauņu un latviešu vienībām 1919. gada jūnijā, un tā virsnieki bija saistīti arī ar Pāvela Bermonta-Avalova afēru 1919. gada rudenī. Tradicionāli īpaši asi pret 22. maija svinēšanu iebilda kreisi orientētā

latviešu prese, kas bieži vācbaltiešus uztvēra kā šķiriskus ienaidniekus – baronus un muižniekus. Tā, piemēram, sociāldemokrātu avīze “Sociāldemokrāts” 23. maija ievadrakstā ar zīmīgu virsrakstu ““Atbrīvotāji”, no kuriem Latvija bija jāatbrīvo” landesvēra kādreizējo vadību, augstākos virsniekus Alfrēdu Flečeru (*A. Fletcher*), Hansu fon Manteifelu-Cēgi (*H. Manteuffel-Szoegel*) un Aleksandru Rādenu (*A. Rahden*) nosauca par bandītiem, no kuriem latviešu karavīriem nācās vēlāk atbrīvot pašu Latviju.⁵⁷ Latviešu centriskās un labējās aprindas nebija tik kritiskas. Šajā vidē atteiksme pret landesvēru izpaudās pēc principa “oficiāli par landesvēru, neoficiāli – pret”. Piemēram, Latviešu zemnieku savienības avīze “Brīvā Zeme” vispār pasākumu nepieminēja nedz 22., nedz 23. maijā. Savukārt nacionāli konservatīvais un provāciskāk noskaņotais laikraksts “Latvis” 10 gadu senos notikumus vērtēja kā nozīmīgus visai Latvijas tālākai pastāvēšanai, jo tolaik Rīga taču tika atbrīvota no “sarkanajiem”.⁵⁸

Jau tā saspringtajā latviešu un vācbaltiešu preses polemikā par 1919. gada notikumiem burtisku eksploziju ienesa naktī uz 9. jūniju (svētdienu) notikusī jaunatklātā landesvēra brāļu kapu ansambļa centrālā obeliska saspridzināšana (sk. 6. att.). Tas bija vēl nepiedzīvots notikums Latvijas teritorijas vēsturē. Vācbaltiešu sabiedriski politiskā elite pieminekļa spridzināšanā vainoja latviešus – sociāldemokrātus un latviešu militārās aprindas.⁵⁹ Noslēdzot 1929. gada bilanci, vācbaltiešu virsorganizācijas – Tautas apvienības – prezidents Vilhelms fon Rūdigers (*W. von Rüdiger*) landesvēra pieminekļa spridzināšanas lietu nosauca par svarīgāko notikumu 1929. gadā. Viņaprāt, šis notikums spilgti apliecinājis, ka 10 neatkarības gados uzticība starp abām tautām nav vairojusies un latvieši nav spējuši izprast vācbaltiešus.⁶⁰ Vēl tālāk gāja vācbaltiešu izdevumi, kas nāca klajā Vācijā. Tā, piemēram, žurnāls “*Baltische Blätter*” jūlija ievadrakstā spridzināšanu interpretēja gandrīz kā valsts organizētu terora aktu un sasaistīja vienotā notikumu ķēdē, kas Latvijā bija vērojama jau kopš agrārās reformas sākuma un tagad sasniegusi kulmināciju. Avīzes izpratnē vistiešākie spridzināšanas vaininieki – latvieši – tika apzīmēti tādiem epitētiem kā “kapu postītāji” un “aku indētāji”.⁶¹ Pretvāciskās lat-



6. att. Saspridzinātais landesvēra brāļu kapu centrālais obelisks
1929. gada 9. jūnijā
(no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

viešu aprindas nepalika parādā un savā presē puda uzskatu, ka paši vācieši ar savu skaļo, nelojālo uzstāšanos un bravūrīgo vācu spēka demonstrāciju ir izprovocējuši šādu vandalismu, kaut gan kopumā notikušo nosodīja.⁶² Šāds uzskats nebija tālu no patiesības, jo 22. maija pasākums tiešām bija tipiski vācisks, presē nav atrodamas norādes par augstāko latviešu militāro vai politisko aprindu piedalīšanos tajā, oficiālajās vācbaltiešu runās netika pieminēta cīņa par neatkarīgu Latviju, bet lielākoties tika cildināta iestāšanās par vācietību visā “Baltijas zemē” un uzvara pār lieliem tumsonību.⁶³

Pēc gada pieminēkli atjaunoja, akmenī izkala jaunu centrālo obelisku saspridzinātā vietā (sk. 7. att.). Vēl vairākus gadus landesvēra jautājums uzjundīja kaislības brīžos, kad bija jārunā par nesenās pagātnes jautājumiem. Pret vācbaltiešu pieminēkliem kampaņu mēģināja uzsākt pretvāciski noskaņotais dienas laikraksts “Pēdējā Brīdī”, kas 1931.–1932. gada ziemā publicēja rakstus, kur aicināja likvidēt gan landesvēra brāļu kapu memoriālu, gan Johana Gotfrīda Herdera pieminēkli iepretim Doma



7. att. Landesvēra brāļu kapi pēc centrālā kapu obeliska atjaunošanas, 20. gs. 30. gadu vidus. Piemiņas pasākumā piedalās vācbaltiešu studentu korporācijas, kuru biedri aktīvi piedalījās 1919. gada cīņās pret lieliniekiem (no LNB datubāzes “Zudusī Latvija”)

baznīcai, par piemēru minot lietuviešu rīcību Klaipēdā, kur tie novākuši visus vācu pieminekļus.⁶⁴

Kara laikā uz Krieviju evakuēto Herdera bronzas bisti Latvija bija 1923. gadā atguvusi no Padomju Krievijas un pēc ilgas stāvēšanas Rīgas pilsētas mākslas muzeja pagrabā 1927. gada 14. jūlijā to atjaunoja vecajā vietā (sk. 1., 1.a att.).⁶⁵ Šādai novilcināšanai visdrīzāk bija politisks raksturs, bet vācbaltieši bija neatlaidīgi un panāca pieminekļa atjaunošanu, uzsverot, ka Herders ir ne tikai vācu filozofs, bet arī daudz darījis, lai pētītu un popularizētu latviešu kultūru (folkloru), tādējādi ierindojot latviešus līdzās citām kultūrtautām, arī vāciešiem.⁶⁶ Trīsdesmito gadu sākumā Rīgas centrā tas bija gandrīz vienīgais piemineklis vēsturiskai personai, turklāt tagad tas atradās pie vācbaltiešu draudzei atsavinātās un latviešiem nodotās Doma katedrāles, tāpēc pretvāciskām aprindām īpaši nepatika. “Pēdējā Brīdī” bija lasāms, ka piemineklis atgādinot par gadu simtiem ilgušajiem vācu laikiem un paredzēts vācu nacionālās apziņas stiprināšanai, tādēļ aicināja novākt to,

līdzīgi kā no Doma baznīcas bija novākta epitāfija landesvēra kritušajiem.⁶⁷ Herdera bistes vietā avīze ierosināja uzstādīt pieminekli vāciešiem – latviešu draugiem – Bībeles tulkotājam Ernstam Glikam vai latviešu laicīgās rakstniecības dibinātājam Vecajam Stenderam.⁶⁸ Vēlāk laikraksta nostāja kļuva vēl nacionālāka, pieprasot Herdera pieminekļa vietā uzstādīt pieminekli kādam nacionālajam ideologam jaunlatvietim, piemēram, Auseklim vai Andrejam Pumpuram.⁶⁹ Vācbaltiešu kopienā laikraksta pretvāciskā nostāja izraisīja kļaju nepatiku, to pārpublicēja “*Rigasche Rundschau*”, kas šo Latvijā tobrīd populāro avīzi nievājoši sauca par “joku lapeli” (*Witzblatt*).⁷⁰

Tomēr pret vācbaltiešiem vērsta polemika Latvijā neaprobežojās ar preses publikācijām. Tā, piemēram, 1932. gada 23. februārī pārmetumi par landesvēra brāļu kapu pieminekļa atjaunošanu izskanēja arī no Saeimas tribīnes, jo sakarā ar valsts valodas noteikumu apstiprināšanu vācbaltiešu redzamākais politiskais līderis Pauls Šīmanis (*P. Schiemann*) bija Saeimā aktualizējis vācbaltiešu tiesību ierobežošanas jautājumu. Pretvāciski noskaņotais deputāts Kārlis Bahmanis no Progresīvās partijas aizrādīja, ka latviešu brāļu kapos apbedītajiem esot sabrukuši kapu krusti, kur mirušo vārdus vairs nevar salasīt, bet turpat netālu landesvēra kapos esot par valsts līdzekļiem atjaunots kapu piemineklis un zeltīti kritušo vārdi iekalti akmenī.⁷¹ Te gan jāpiebilst, ka deputāta teiktais tikai daļēji atbilda patiesībai, proti, valdība tiešām bija piešķirusi Ls 4900 pieminekļa atjaunošanai, bet Landesvēra biedrība atteicās šo naudu pieņemt un aizsūtīja atpakaļ, lai nesarežģītu jau tā saspīlētās abu tautu attiecības landesvēra jautājumā.⁷² Saeimā notiekošais sakrita arī ar nacionālsociālisma uzvaras gājieni Vācijā un tā popularitātes kāpumu vācu nacionālajās minoritātēs Centrālajā un Austrumeiropā. Šis apstāklis vēl vairāk stiprināja pretvācisko noskaņojumu Latvijā, jo arī te vācbaltiešus biežāk sāka pieminēt sakarā ar viņu simpātijām nacionālsociālismam. Tieši 1932. gads iegāja vēsturē kā atskaites punkts, kad vācbaltiešus sāka saistīt ar nacionālsociālistu ekspansionisma plāniem Latvijā. 1932. gada 8. novembrī iekšlietu ministrs Jānis Kauliņš pirmo reizi no Saeimas tribīnes oficiāli paziņoja, ka vācbaltiešu aprindas simpatizē

nacismam un jau pirms gada (proti, Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas dienā 1931. gada 18. novembrī) sarīkojušas Rīgā pirmo militarizēto parādi-sanāksmi.⁷³ Pat pēdējā Saeimas sēdē dažas stundas pirms K. Ulmaņa apvērsuma 1934. gada 15. maijā Saeima izskatīja jautājumu par kādu vācbaltiešu skolotāju sanāksmi Rīgas Vācu valsts ģimnāzijā, kur esot aktīvi cildināta nacionālsociālistiskās Vācijas ideoloģija.⁷⁴

IZLĪGUMS PIEMINEKĻU JAUTĀJUMĀ UN OKUPĀCIJAS MANTOJUMS

Trīsdesmito gadu vidū un otrajā pusē vairs par “pieminekļu karu” runāt nevarēja. Laikam ritot, bija noticis zināms izlīgums, kuru veicināja gan autoritārā režīma cenzūra, gan arī vācbaltiešu samierināšanās ar esošo situāciju un latviešu daļēja piekāpība pagātnes mantojuma novērtēšanā. Tā, piemēram, 1939. gada 22. maijā svinībās, ko vietējie vācieši dēvēja par “mūsu vācu svētkiem” (*unsere deutsche Feier*),⁷⁵ jau piedalījās pat valdības un armijas aprindas, prominentākā persona te bija kara ministrs Jānis Balodis.⁷⁶ Savukārt jūnijā vācbaltiešu pārstāvji aktīvi atbalstīja un piedalījās latviskajos oficiālajos svētkos – Cēsu kauju piemiņas pasākumā.

Arī nacistu okupācijas laikā Otrā pasaules kara gados landesvēra kapu ansamblis tika izmantots kā simbols tautas vienošanai pret lieliniekiem. Landesvēra brāļu kapu memoriāla nozīme pat palielinājās. 22. maijs kā svētku diena te bija ļoti izdevīgs. Īpaši pompozas un latviešu presē plaši aprakstītas un ilustrētas bija 1942. un 1943. gada 22. maija svinības, kas izvērtās par lieliem svētkiem, jo tika sasaistītas ar ilgstošu pretlieliniecisma vēsturi vācu izveidotajā Ostlandē jau kopš 1919. gada (sk. 8. att.). Par 1942. gada 22. maija svinībām landesvēra brāļu kapos plašu materiālu publicēja okupācijas laikā izdotie laikraksti “Laikmets” un “Tēvija”, kas šo atceres dienu centās pasniegt kā vāciešus un latviešus vienojošus nozīmīgākos valsts svētkus.⁷⁷

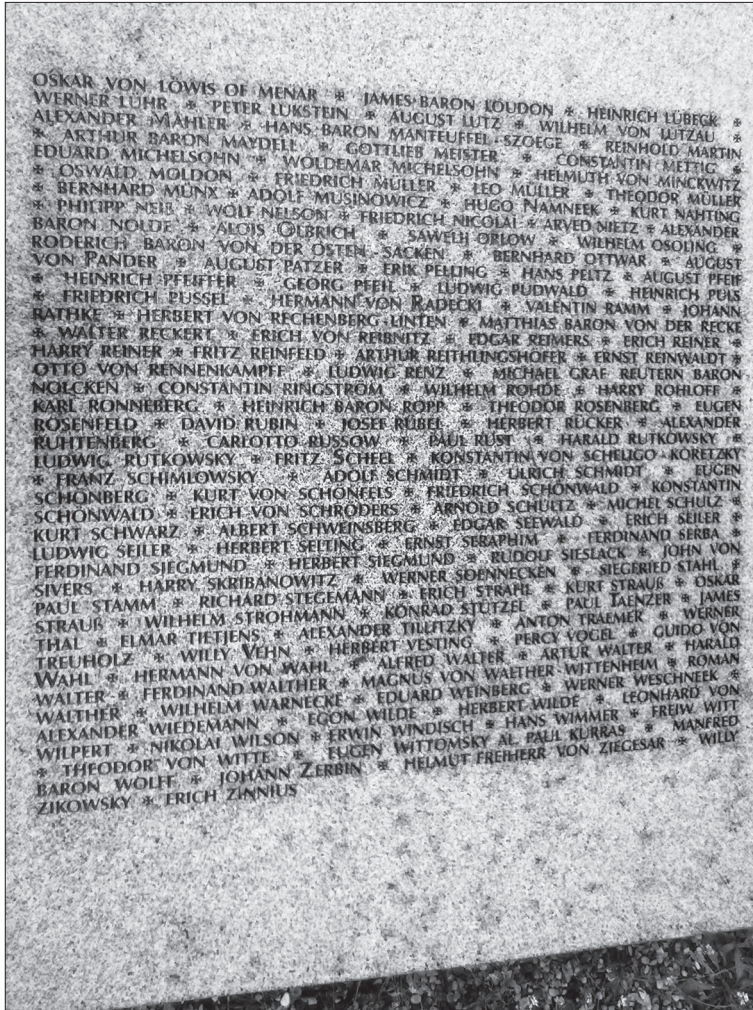
Turpretim vēlākai padomju varai vācbaltiešu kultūras mantojums nebija izdevīgs, jo tas nepalīdzēja spodrināt komunistiskā



8. att. 22. maija svētku svinības nacistu okupācijas laikā 1942. gadā
(no LNB datubāzes “Zudusi Latvija”)

režīma prestižu. Viss vācu vēsturiskais mantojums savā būtībā bija šim režīmam nepieņemams, jo bija antilieliniecisks. Tādēļ pēc padomju okupācijas atjaunošanas antilielinieciska satura monumentus apzināti jauca un postīja. Pēc Otrā pasaules kara pretvāciskās propagandas iespaidā padomju vara demontēja pat Herdera pieminekli. 1959. gadā, kad gaidīja ierodamies sociālistiskās Austrumvācijas vadītāju Valteru Ulbrihtu (*W. Ulbricht*), Herdera krūšutēlu tomēr atjaunoja uz jauna postamenta, tādējādi pilsētā ar tik vācisku izcelsmi varēja aplūkot vismaz vienu vācu pieminekli. Toties landesvēra brāļu kapi bija īpaši nepatīkams pretpadomju simbols, jo te apbedītie bija karojuši pret lielniecismu. Tādēļ jau apmēram četrdesmito gadu otrajā pusē kapu centrālais obelisks atkal slepenībā tika saskaldīts un tā lauskas turpat apraktas, bet kompleksa apkārtne mērķtiecīgi izdemolēta. Vācu apbedījuma vietām kopš piecdesmitajiem gadiem tika uzslāņoti pēckara apbedījumi.

Diemžēl mūsdienās vairs tikai zinātāji spēj dabā sazīmēt visa landesvēra brāļu kapu kompleksa aprises, tādēļ šī raksta autors



9. att. Mūsdienās pie landesvēra brāļu kapu atjaunotā obeliska uzstādītā kapu plāksne ar kritušo vācbaltiešu vārdiem. Augšdaļā Hansa fon Manteifela-Cēges vārds (R. Cerūža foto)

katru gadu cenšas vest vēstures studentus izbraukuma lekcijā uz vācbaltiešu karotāju atdusas vietu, stāsta par 22. maiju, lai šis nozīmīgais objekts un ar to saistītie fakti neizzustu no sabiedrības atmiņas. Mūsdienās par landesvēra kapu kompleksu liecina



9.a att. Landesvēra brāļu kapu kompleksa vieta mūsdienās, skats uz atjaunoto centrālo obelisku, kura lauskas sastiprinātas ar dzelzs stieņiem, un memoriālās sienas paliekām, 2015. gada 25. septembris (R. Cerūža foto)

vairs tikai pussagruvušas kāpnes, terase un no zemes izraktais un par vācbaltiešu saziņotajiem līdzekļiem kopā sastiprinātais landesvēra brāļu kapu ansambļa granīta obelisks un pie tā izvietotās divas jaunas kapu plāksnes ar 300 kritušo vārdiem, kuru tapšanā arī savu ierosinājumu kādreiz devis šī pētījuma autors (sk. 9., 9.a att.). Uz vienas no plāksnēm tagad lasāms arī vācbaltiešu varoņa, landesvēra triecienvienības komandiera Hansa fon Manteifela-Cēges (sk. 10. att.) vārds. Manteifela triecienvienība bija galvenais militārais spēks, kas 1919. gada 16. aprīlī gāza Kārļa Ulmaņa pagaidu ministru kabinetu un ļāva izveidot vāciešiem paklausīgo Andrieva Niedras valdību. Tā paša gada 22. maijā Manteifela vienībai bija lieli nopelni Rīgas atbrīvošanā no lieliniekiem, kurā pats Manteifels kaujā par Citadeles cietumnieku atbrīvošanu gāja bojā no lielinieka lodes un tika apglabāts landesvēra brāļu kapos. Kopš 1919. gada 22. maija viņš bija vācbaltiešu

patriotisma un pretlieliniecisma simbols, tādēļ nacistiskās Vācijas okupācijas laikā tagadējā Citadeles iela Rīgā, uz kuras stūra ar Mui-
tas ielu nošāva Manteifelu, tika pārdēvēta viņa vārdā.⁷⁸ Vēlākam
padomju režīmam nacistu okupācijas varas pasākumi landesvēra
kapos un turpat apglabātā Manteifela cildināšana bija skaidrs
pierādījums, ka vācbaltiešu vēsturiskais mantojums ir radniecīgs
vai pat identisks nacismam. Tādēļ vācisko pagātnes mantojumu
centās iznīdēt vai vismaz ignorēt. Kopš sešdesmito gadu beigām
latviešu trimdas prese regulāri sāka ziņot par mirušo piemiņas
dienu (ikgadējo svecīšu vakaru) kā masveida protesta formu pret
okupācijas režīmu Latvijā.⁷⁹ Kā zināms, padomju okupācijas laikā
milicija un VDK aģenti īpaši dedzīgi uzraudzīja tos, kas devās
pie Latvijas prezidenta Jāņa Čakstes memoriāla aizdegt svecīti.
Tolaik parasti katru reizi bija kādi aizturētie. Turpat aiz Čakstes
pieminekļa izpostīto vācbaltiešu landesvēra brāļu kapu centrā-
lajā paaugstinājumā arī mēdza degt klusējošā protesta svecēs.

Šajā rakstā ir bijusi iespēja ilustrēt tikai dažas spilgtas epizodes,
kas raksturo latviešu un vācbaltiešu kultūras identitātes aspektus.
Aprakstītās epizodes liecina, ka abas tautības savu kultūras iden-
titāti nespēja aplūkot nošķirti viena no otras. Latviešu kultūras
identitāte nebija iedomājama bez ilgstošās vācu ietekmes, līdzīgi
arī vietējie vācieši bija gadsimtiem iespaidojušies no latviešu vides
un ar to saraduši, uztvēra etniski daudzšķautņaino sabiedrību
kā vienotu ģimeni. Kopīgu abu tautu izpratni par savu identitāti
apliecina attieksme pret tāda kultūrvēsturiskā mantojuma sagla-
bāšanu, kas ir veidojies līdz 19. gadsimta beigām – 20. gadsimta
sākumam. Latvijas valsts pat pārņēma vācbaltiešu iniciatīvu kul-
tūrvēsturiskā mantojuma apzināšanā, un latviešu vairākums bija
gatavs saglabāt senākās pagātnes liecības (pilis, muižas, citus
pieminekļus). Tomēr Kārļa Ulmaņa autoritārisma posmā bija
atsevišķas latviešu iniciatīvas, kas ierosināja likvidēt vācbaltiešu
mantojumu vai to pārveidot atbilstoši latviešu interesēm. Krietni
atšķirīgāka situācija ir abu tautību vērtējumā par neseno vēstures
mantojumu, kas attiecas uz 20. gadsimtu. Šeit presē visu starpkaru
periodu valdīja augsta politizētības pakāpe. Kopš Pirmā pasaules
kara Latvijas teritorijā izveidotos monumentus katra tauta vērtēja

10. att. Hanss fon Manteifels-Cēge – vācbaltiešu landesvēra triecienvienības komandieris, kas krita Rīgas atbrīvošanas kaujās 1919. gada 22. maijā, apbedīts landesvēra brāļu kapos (no Baltischer Landeswehrverein (Hrsg.) (1929). *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus. Ein Gedenkbuch*. Rīga: Löffler, S. 25)



atbilstoši savām politiskajām mērauklām. Tā, piemēram, vācbaltiešiem nebija iebildumu pret vācu okupācijas laikā Pirmajā pasaules karā uzsliejamiem monumentiem (“Hindenburga kolonna”, “Dzelzs landšturmists”), turpretim latvieši šos monumentus iznīcināja, tiklīdz vācieši zaudēja kontroli pār politisko situāciju Latvijas teritorijā. Nesamierināmas abu tautu pozīcijas bija Neatkarības kara vērtējumā. Vācbaltieši te vienmēr īpaši izcēla landesvēra lomu cīņās pret lieliniekiem, bet nemēdza pieminēt cīņu par neatkarīgu Latviju. Tas provocēja latviešus uz politiski tendētu pretdarbību. 1929. gadā, kad tika atklāts landesvēra brāļu kapu komplekss, tika piedzīvota “pieminekļu kara” kulminācija – nenoskaidroti pretvāciski aktīvistu uzspridzināja kapu kompleksa centrālo obelisku. Landesvērs latviešu sabiedrībā tradicionāli asociējās ar pretlatvisku politiku, tādēļ arī padomju okupācijas laikā Latvijā nebija nevienas autoritātes, kas vēlētos saglabāt landesvēra brāļu kapu kompleksu Rīgas Meža kapos, un tas bija

nolempts iznīcībai. K. Ulmaņa autoritārisma gadu publikācijas presē iezīmē vācbaltiešu identitātes raksturojumu, kāds tas bija izveidojies līdz Otrajam pasaules karam. Vācbaltieši, no vienas puses, centās identificēties kā Latvijai (resp. Baltijai) piederīgi, ar atbilstošu baltisku kultūrvēstures bagāžu, bet, no otras puses, tiecās saglabāt savu vāciskumu, lai pretendētu uz kultūras autonomijas iespējām Latvijā, kā arī trīsdesmitajos gados sāka simpatizēt nacionālsociālismam, kas bija pilnīgi jauna vācbaltiešu identitātes iezīme. Turpretim latviešu apziņā vācbaltieši bija drīzāk vācieši ar latvisku iezīmju piejaukumu vai pat pārvācoti latvieši, tādēļ viņu tiekšanās pēc savadabības saglabāšanas neuzskatīja par pamatotu, bet vēlāk – trīsdesmitajos gados – līdz ar nacionālsociālisma izplatību arvien vairāk saredzēja vācbaltiešos agresīvu plānu īstenoņtājus.

ATSAUCES

- ¹ *Latvijas statistikā gada grāmata 1934* (1935). Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 8.–9. lpp.
- ² Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības 01.01.2015. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde*. http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/01.01.2015/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf (skatīts 29.09.2015.).
- ³ Raimonds Cerūzis (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 291 lpp.
- ⁴ Inesis Feldmanis (2012). *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 106 lpp.
- ⁵ Raimonds Cerūzis (2003). Divas izpratnes par valstiskām vērtībām. Latviešu un vāciešu attiecības 1929. un 1939. gada vēsturisko atceres dienu laikā. *Latvijas Vēsture*, 3, 47.–57. lpp.
- ⁶ Raimonds Cerūzis (2009). Latvijas Brīvības cīņas vācu nacionālās minoritātes vērtējumā (1918–1939). No: *Daugavpils Universitāte. Vēsture: avoti un cilvēki: Humanitārās fakultātes XVII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli*. Daugavpils: Saule, 44.–56. lpp.; Raimonds Cerūzis (2009). Latvijas okupācijas problēma vācbaltiešu publicistikā pēc Otrā pasaules kara. No: *Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 507.–520. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.); Raimonds Cerūzis. Valsts, tautas, dzimtenes vai novada vēsture? Ieskats vācbaltiešu autoru vēstures koncepcijā. (Raksts iesniegts

2013. g. publicēšanai Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstos); Raimonds Cerūzis (2014). Abās frontes pusēs: vācbaltieši Pirmajā pasaules karā = On the both sides of the frontline: Baltic German during the First World War. No: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata = Yearbook Latvian War Museum*, Nr. 15. Rīga, 194.–207. lpp.
- ⁷ Sk., piemēram: Kaspars Zellis (2014). Atmiņas versija. Savējie un svešie Latvijas Republikā. *Tīrraksts*, 2, 70.–73. lpp.
- ⁸ Cerūzis. *Vācu faktors Latvijā*, 24.–36. lpp.
- ⁹ Siegfried von Vegesack (1957). *Die baltische Tragödie. Romantrilogie*. Heilbronn: Salzer, S. 458; Siegfried von Vegesack (1957). *Der Letzte Akt*. Heilbronn: Salzer, 285 S.
- ¹⁰ *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10. sēj. (2011). Rīga: Antēra, 20015.–20018. sl.
- ¹¹ Jānis Lapiņš. Nacionāli īpatnējais. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 01.06.1922., 561. lpp.
- ¹² Ernests Felsbergs. Latviešu attieksme pret mākslu. *Jaunā Latvija*, 01.01.1918.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Helmut Muskat (1934). *Bismarck und die Balten. Ein geschichtlicher Beitrag zu den deutsch-baltischen Beziehungen*. Stuttgart; Berlin: Ebering, S. 137.
- ¹⁵ Hans Rothfels (1930). *Reich, Staat und Nation im deutsch-baltischen Denken. Vortrag bei der öffentlichen Sitzung der gelehrten Gesellschaft zu Königsberg am 12. Januar 1930*. Halle (Saale): Niemeyer, S. 2; Wilhelm von Fircks (1929). Einleitung. In: *Die Baltische Landeswehr im Befreiungskampf gegen den Bolschewismus. Ein Gedenkbuch*. Riga: Löffler, S. 3–4.
- ¹⁶ David Feest (1996). Abgrenzung oder Assimilation. Überlegungen zum Wandel der deutschbaltischen Ideologien 1918–1939 anhand der “Baltischen Monatsschrift”. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, H. 4. Marburg: Das Herder-Institut, S. 514, 522, 530.
- ¹⁷ Andrejs Zārds. Vācu misijas gals latviešu zemē. *Universitas*, 18.11.1939., 370. lpp.
- ¹⁸ Bernhard von Hollander (1934). Die Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934. In: *Zur Jahrhundertfeier der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934*. Sonderdruck der Baltischen Monatshefte. Rīga: Plates, S. 1–2; Bernhard von Hollander (1934). Erinnerungen an die Blütezeit der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1883–1902. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*. Riga: Jonck & Poliewsky, S. 70–75.
- ¹⁹ “Die Herkunft der Deutschbalten”. Vortrag von Dr. h.c. W. Wachtsmuth in der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde. *Rigasche Rundschau*, 10.12.1936.

- ²⁰ Jānis Straubergs. Baltvācu izcelšanās. *Rīts*, 06.01.1937.; Bez dabiska pamata. Turpat, 07.01.1937.; Pārtautotie latvieši. Turpat, 08.01.1937.; Turīgo latviešu ievilkšana vāciešos. Turpat, 09.01.1937.; Atlauzts zars. Turpat, 10.01.1937.
- ²¹ Jānis Straubergs. Atlauzts zars. *Rīts*, 10.01.1937.
- ²² Johann Leonhard von Parrot (1839). *Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten, Eesten: mit Hinblick auf einige benachbarte Ostseevölker, von den ältesten Zeiten bis zur Einführung des Christenthums*. Berlin: Verlag von Carl J. Klemann, 250 S.; Ernst August Pffingsten (1843). *Über die Feste der alten Letten*. Mitau: [b.i.], 20 S.; Johann Georg Kohl (1841). *Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, oder, Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland*. Dresden; Leipzig: Die arnoldische Buchhandlung, 452 S.
- ²³ *Das Inland: eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curländische Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur* (1836–1863). Dorpat: C. A. Kluge.
- ²⁴ Carl Schirren (1852). *Nachrichten der Griechen und Römer über die östlichen Küstenländer des Baltischen Meeres: als Programm einer historischen Topographie Livlands und seiner Grenzen im Mittelalter*. Riga: N. Kymmell, 20 S.
- ²⁵ Hollander. Die Gesellschaft für Geschichte, S. 11–12.
- ²⁶ Burchard von Ulrichen (1934). Das Baltische Baudenkmäler-Archiv. In: *Zur Jahrhundertfeier der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga 1834–1934*. Sonderdruck der Baltischen Monatshefte. Riga: Plates, S. 26.
- ²⁷ Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture, 1914–1940*. Stokholma: Daugava, 641. lpp.
- ²⁸ Ulrichen. Das Baltische Baudenkmäler-Archiv, S. 25.
- ²⁹ Hans von Rimscha. Positive Hinwendung zur gemeinsamen Vergangenheit. *Rigasche Post*, 20.02.1938.
- ³⁰ Wilhelm Bockslaff. Unser altes Riga: verlorene Baudenkmäler. *Rigasche Rundschau*, 11.03.1937.
- ³¹ Turpat.
- ³² Hans Wenschkewitz (1956). Die kristlichen Kirchen in Lettland zwischen den beiden Weltkriegen. In: R. Wittram (Hrsg.). *Baltische Kirchengeschichte: Beiträge zur Geschichte der Missionierung und der Reformation, der evangelisch-lutherischen Landeskirchen und des Volkskirchentums in den Baltischen Landen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 289–290.
- ³³ Artūrs Kroders (1938). Latvijai latvisku seju. *Vārds*, Nr. 8 (jūlijs); Artūrs Kroders. Latvijai latvisku seju. *Brīvā Zeme*, 21.07.1938.; A. V. Jā, vai tām jārēgojas? *Kurzemes Vārds*, 23.07.1938.

- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Zwei Auffassungen über die Ordenszeit im Rahmen der Landesgeschichte. *Rigasche Rundschau*, 16.07.1938.; Um die Beseitigung der Ordensruinen. *Baltische Monatshefte*, Nr. 7–8, 01.07.1938., S. 448–451.
- ³⁶ [Kārļa Vanaga raksts par tūrismu (1938)] *Tūrisma Apskats*, 8/9, 23.–28. lpp.
- ³⁷ Rīgas pilsētas ielu un laukumu jaunie nosaukumi. *Policijas Vēstnesis*, 09.11.1923.
- ³⁸ Unsere Strassennamen. *Libausche Zeitung*, 12.09.1923.
- ³⁹ Rīga, “Dzelzs landšturmists”. *Lidums*, 19.07.1918.
- ⁴⁰ *Deutschbaltisches biographisches Lexikon 1710–1960* (1970). Köln; Wien: Böhlau Verlag, S. 413; *Jahrbuch des baltischen Deutschtums* (1962), S. 75–77.
- ⁴¹ Die Feier des 3. September. *Rigasche Zeitung*, 04.09.1918.
- ⁴² Aus den besetzten Gebiete. *Libausche Zeitung*, 06.09.1918.
- ⁴³ Nagelung des “Eisernen Landstummannes”. *Rigasche Zeitung*, 16.09.1918.
- ⁴⁴ Felikss Krusa. Savā pusē un svešās zemēs. Feliksa Kрусas stāsts par mūža pieredzējumiem (4.), astoņpadsmitajā gadā. *Laiks*, 13.08.1966.
- ⁴⁵ Elīna Starostniece. Pieminēklis runā savā laika balsī. *Diena*, 29.06.2002.
- ⁴⁶ Pēteris K. Grots. Koka Frici negāza Stučkas vīri. *Diena*, 17.07.2002.
- ⁴⁷ Pie saknēm: Latvijas valsts un tās vīri. *Latvijas Vēstnesis*, 17.09.1998.
- ⁴⁸ Libau ein Jahr lang deutsch; Der Gedenkstein zur Erinnerung an den 7. Mai. *Libauische Zeitung*, 06.05.1916.
- ⁴⁹ Par Latvijas pagaidu valdības atjaunošanu Liepājā. *Baltijas Vēstnesis*, 30.06.1919.
- ⁵⁰ Umsturz der Hindenburgsäule in Libau. *Rigasche Zeitung*, 01.07.1919.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² Skulpturenmord. *Rigasche Zeitung*, 06.07.1919.
- ⁵³ Bīskapa Alberta statuju atjaunoja 2001. gadā, pateicoties vācbaltiešu ziedojumiem.
- ⁵⁴ Cerūzis. Divas izpratnes par valstiskām vērtībām, 47.–57. lpp.
- ⁵⁵ 1919–22. Mai–1929; Der Aktus in der St. Marien-Gilde. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1929.; Die Enthüllung des Gedanksteins der Landeswehr. *Rigasche Rundschau*, 23.05.1929.
- ⁵⁶ Turpat; *Concordia Rigensis 29.11.1869.–29.11.1969. Festschrift. Chronik. Album. Statistisches* (1969). Hamburg: [Concordia Rigensis], S. 33.
- ⁵⁷ “Atbrīvotāji”, no kuriem Latvija bij jāatbrīvo. Baznīckungi kopā ar baroniem lūdz Dievu par tautas slepkavām. *Sociāldemokrāts*, 23.05.1929.
- ⁵⁸ Rīgas atbrīvošanas 10 g. atceres dienās. *Latvis*, 23.05.1929.
- ⁵⁹ Ein ruchloses Bubenstück. Der Gedenkstein der Gefallenen der Landeswehr gesprengt! *Rigasche Rundschau*, 10.06.1929.; Der Feldzug der Krieger gegen die Deutschen. *Rigasche Rundschau*, 14.06.1929.

- ⁶⁰ Wilhelm von Rüdiger (1929). Deutsch-baltische Volksgemeinschaft. In: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums in Lettland und Estland 1930*. Rīga: Loeffler, S. 1.
- ⁶¹ *Baltische Blätter*, 01.07.1929.
- ⁶² Terora akts meža kapos. *Pēdējā Brīdī*, 11.06.1929.
- ⁶³ 1919–22. Mai–1929; Der Aktus in der St. Marien-Gilde. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1929.
- ⁶⁴ Novācams Herdera pieminēklis. *Pēdējā Brīdī*, 17.12.1931.; Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁶⁵ Die Herderbüste aufgestellt. *Rigasche Rundschau*, 14.07.1927.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁶⁸ Novācams Herdera pieminēklis. *Pēdējā Brīdī*, 17.12.1931.
- ⁶⁹ Novācami landesvēristu un Herdera pieminēkli. *Pēdējā Brīdī*, 21.02.1932.
- ⁷⁰ Aus unseren Witzblättern. *Rigasche Rundschau*, 17.12.1931.
- ⁷¹ Latvijas Republikas IV Saeimas 2. sesija, sēde 1932. gada 23. februārī. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 4. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 84. sl.
- ⁷² Zur Rücksendung der 4900 Lat. *Rigasche Rundschau*, 15.08.1929.
- ⁷³ Latvijas Republikas IV Saeimas 4. sesija, sēde 1932. gada 8. novembrī. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 4. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 402. sl.
- ⁷⁴ Latvijas Republikas IV Saeimas 9. sesija, sēde 1934. gada 15. maijā. No: *Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas, 9. sesija*. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 231.–232. sl.
- ⁷⁵ Der Tag des Sieges. Vor zwanzig Jahren. *Rigasche Rundschau*, 22.05.1939.
- ⁷⁶ Dem Gedenken der Helden. Karnzniederlegung auf dem Bruderfriedhof – Weihestudne am Ehrenmal. *Rigasche Rundschau*, 23.05.1939.
- ⁷⁷ Viņu upuri nebija veltīgi. *Laikmets*, 29.05.1942., 8. lpp.; Rīgas atbrīvošanas piemiņas svinības. *Tēvija*, 23.05.1942.
- ⁷⁸ Rikojumi par Rīgas pilsētas ielu, laukumu un parku pārdēvēšanu. *Rikojumu Vēstnesis*, 01.05.1942., 365.–366. lpp.
- ⁷⁹ Žogi meža kapos Rīgā. *Londonas Avīze*, 17.01.1969.; Ziņas no Latvijas. *Londonas Avīze*, 15.01.1971; “Rubļu mūris”. *Austrālijas Latvietis*, 29.01.1971.

LATVIANS AND BALTIC GERMANS IN THE INTERWAR PERIOD: FROM COMMON IDENTITY UP TO THE “WAR OF MONUMENTS”

Raimonds Cerūzis

Dr. hist., assistant professor, leading researcher at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, member of the Government Commission for KGB Research.

Research interests: the foreign factor in the history of Latvia, the modern history of the Baltic region, interethnic relations, the history of ideology.

E-mail: raimonds.ceruzis@lu.lv; Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

The article is devoted to the Latvian and Baltic German common and different identity issues and the so-called war of monuments problem in the interwar period (1918–1939). As an example significant events are selected in the field of interpretation of the cultural heritage, especially monuments with political background, and their creation, maintenance and destruction. Examples described in the article reveal both common identity of the Latvians and Baltic Germans as well as the ideological opposition which were later used by the Soviet and German occupation regimes in their interests.

Key words: 20th century, ideology, cultural history, Baltic Germans, *Landeswehr*, World War I, monuments, interethnic relations.

Summary

The Latvian and Baltic German (*Deutschbalten*) interethnic relations are usually studied on the basis of political history. Today the political background of interethnic relations is quite well explored. In contrast the common and different identity issue of both nationalities has gained relatively little attention from researchers of Latvian, German Baltic and other descent. The so-called war of monuments problem between the Latvians and Baltic Germans in the interwar period (1918–1939) belongs to special research problems of the author. The question of historical heritage and monuments was one of the most notable in Latvian and Baltic German relations during the interwar period.

Both the Baltic Germans and Latvians took care of the preservation of common cultural heritage. By the time of the proclamation of the independence of Latvia in 1918, most memorials, monuments and

architectural masterpieces were created by the Baltic German artists, sculptors and architects. The Baltic Germans also did a lot of initial work in the research of political, cultural history and archaeology. The Latvians recognized most merits of Baltic German research, but there were several cases in the interwar period when the Latvians and the government of Latvia came into conflict with the German community as regards the cultural heritage.

A controversial issue was the rebuilding of the surroundings of the Dome Cathedral in the capital city Riga, namely the demolishing of low-value buildings around the Cathedral. Latvians in general supported the idea of the creation of Dome Square; the majority of Germans had a similar view. However, a few outstanding Baltic German architects rejected any change in the Old City of Riga. More acute question was the preservation of the ruins of German medieval castles. A popular idea of the Latvian society was the demolishing of the ruins of all castles and the creation of museums in preserved castles and manor houses, which would show long suffering of the Latvians under the yoke of foreign powers.

Another question discussed in the article relates to the monuments (e.g. sculptures) with recent political background. In the interwar period the Latvian and German press published various hostile articles about the issue of monuments, therefore it is possible to name it the “war of monuments”. The conflict was based on the national ideology of each national group. After World War I only a few monuments, devoted to a historical person or historical event, were left in Latvia, all of them with German background. This issue was highly symbolic in the minds of people. Particularly significant the “war of monuments” was during the remembrance days of the recent history. The most significant remembrance day in the interwar period and later during the rule of German Nazi occupation (1941–1944) was 22 May. On 22 May 1919, Baltic German *Landeswehr* (National Guard) liberated the city of Riga from Bolsheviks.

The list of controversial monuments is ranging from the monuments of the Russian Empire, for example, the monument to J. G. Herder, and German occupation during World War I (1916–1918), for example, “Guardman” in the centre of Riga and “Hindenburg Column” in Liepāja (Libau), including even such symbolic cultural and historical values as the whole Old City of Riga, whose identity and historical significance was discussed. However, the most

notable event in the interwar period was the creation of a memorial to fallen Baltic German soldiers (*Landeswehr-Friedhof*) in Riga. The Baltic German soldiers were active fighters against Bolsheviks in 1919. The conflict involving the fallen soldiers of *Landeswehr* escalated on 6 June 1929 when the anti-German activists blew up the central obelisk of the cemetery ensemble. It was an unprecedented event. Later the monument was restored partly with the help of public funds. Only at the end of the 30s relationships between the Latvians and Baltic Germans improved and the “war of monuments” ceased.

During the Soviet occupation the cemetery of the Baltic German soldiers was systematically demolished, this time by the authorities themselves. The central obelisk was blown up again. Thus Soviet authorities tried to destroy evidence of anti-Soviet traditions in the Latvian society.

SIEVIETES UN VARA PADOMJU LATVIJĀ: SIEVIETES LKP CK SASTĀVĀ (1940–1990)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv; LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

Rakstā, balstoties uz Latvijas Komunistiskās partijas kongresu stenogrammu, partijas funkcionāru personāllietu, kā arī LKP statistikas materiālu analīzi, ir aplūkota sieviešu pārstāvniecība LKP CK. Galvenā uzmanība veltīta sieviešu pārstāvniecībai politiskajā elitē, tās veidošanās avotiem, sieviešu karjeras etnopolitiskajiem priekšnoteikumiem un modeļiem.

Atslēgas vārdi: politiskā elite, nomenklatūra, sieviešu vienlīdzība, sieviešu politiskā aktivitāte, Latvijas PSR varas sistēma.

Pētījuma tēmas izvēli ir noteicis apstākļi, ka sieviešu iekļaušana varas struktūrās kā Padomju Savienībā kopumā, tā it sevišķi Latvijā ir maz pētīts jautājums. Latvijā faktiski var runāt tikai par Gata Krūmiņa publikāciju.¹ Kaut arī kopš 20. gadsimta 80. gadu beigām feministiskie pētījumi Latvijā ir plaši attīstījušies, šis aspekts ir piesaistījis ļoti mazu uzmanību, iespējams, tāpēc, ka pētniekus vairāk ir interesējusi sieviete kā padomju režīma politikas upuris vai arī tās pretiniece, nevis aktīva kolaboracioniste. Tāpat kā vispār pētījumos par padomju varas un sabiedrības attiecībām Latvijā, runājot par sadarbību ar padomju režīmu, arī sieviešu gadījumā parasti tiek pievērsta uzmanība nelielam personu lokam, zināmā mērā ekstrapolējot viņu biogrāfijas un dzīvesstāstus uz

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika – Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības” projekta Nr. 1 “Sociālpolitiskās norises un vēstures zinātne Latvijā 100 gados” ietvaros.

visām sievietēm, kas bija iesaistījušās varas struktūrās. Nepretendējot uz visu aspektu izpēti, šis publikācijas mērķis ir, balstoties uz statistikas datiem un biogrāfiju analīzi, sistemātiski izsekot sieviešu iesaistei Padomju Latvijas varas sistēmas svarīgā institūcijā – Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajā Komitejā (LKP CK) visā režīma pastāvēšanas laikā, kā arī atbildēt uz jautājumu par tās politiskajiem un citiem priekšnoteikumiem un apstākļiem, rekrutācijas principiem, LKP prioritātēm dzimumu vienlīdzības jomā un oficiālās sieviešu vienlīdzības retorikas korelāciju ar reālo praksi.

Problēmas izpēte ir svarīga ne tikai no Latvijas vēstures viedokļa, bet arī tādēļ, ka pietiekami nav izpētīts jautājums par sieviešu vietu varas struktūrās gan PSRS kopumā, gan arī atsevišķās republikās.

Sieviešu stāvoklim Padomju Savienībā ir veltīti daudzi pētījumi. Starp tiem ir virkne jau aukstā kara laikā publicētu darbu, kas joprojām nav zaudējuši nozīmi, piemēram, Geilas Lapidus (*Gail Lapidus*) grāmata “Sieviete padomju sabiedrībā: vienlīdzība, attīstība un sociālās izmaiņas”, kā arī Mērijas Baklijas (*Mary Buckley*) publikācijas.² No Latvijas pētnieku darbiem jāatzīmē Vitas Zelčes publikācijas, kas aplūko staļinisma laika politiku sieviešu jautājumā diskursīvā aspektā.³ Lai gan pēc Padomju Savienības sabrukuma pētnieku uzmanību vairāk piesaistījis sieviešu stāvoklis pēcpadomju valstīs, tomēr atskaites punkts sociāli ekonomiskās situācijas un vērtību sistēmas ziņā parasti ir padomju ideoloģijas un sociālās politikas radītā situācija.⁴ Taču jāatzīmē, ka pētījumi pārsvarā attiecas uz Krieviju vai Padomju Savienības slāvu republikām, kuru situācijas analīze nereti tiek attiecināta arī uz pārējām padomju republikām, to skaitā Baltiju. Zināms izņēmums ir PSRS musulmaņu republikas, kuru specifiskās kultūras un sabiedrisko attiecību sistēmas mijiedarbība ar padomju ideoloģiju un tās transformācijas kā PSRS, tā arī postpadomju valstīs ir pateicīgs pētniecības lauks. Kaut arī kopumā sieviešu situācija Baltijas republikās patiešām bija diezgan līdzīga PSRS slāvu republikām, tomēr nevar teikt, ka tā bija identiska. Turklāt nevar apgalvot, ka tā bija vienāda visās trīs Baltijas republikās. Runājot par sieviešu iesaisti varas struktūrās, neskatoties uz šķietami

unificētiem noteikumiem, politiskās elites veidošanās process katrā no tām bija atšķirīgs, jo atšķirās pieejamie cilvēku resursi, varas un sabiedrības attiecības un citi faktori. Protams, tas viss ietekmēja arī sieviešu izvirzīšanos varas pozīcijās.

Pētījums balstās uz to sieviešu biogrāfiju analīzi, kuras 1940.–1990. gadā bija Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas locekles vai locekļu kandidātes. Darbā nav izmantoti dati par pēdējā – XXV LKP kongresā ievēlēto CK, pirmkārt, tāpēc, ka partijas šķelšanās dēļ (1990. gada aprīli) CK sastāvs tika vēlēts vairākās tūrēs, turklāt daudzi CK locekļi atteicās no saviem mandātiem, tādēļ datu statistiska apkopošana ir apgrūtināta. Otrkārt, lai gan Alfrēda Rubika vadītā pro-PSRS LKP centās uzturēt agrāko vadības un darba stilu, politiskās situācijas pārmaiņu ietekmē CK sastāvu noteica ne tikai izvēle “no augšas”, bet arī nepieciešamība kooptēt aktīvus atbalstītājus, kuri agrākajos gados nebūtu spējuši izlauzties caur kadru filtrācijas sistēmu.

Šī pieeja atšķiras no jau minētās G. Krūmiņa publikācijas, kas balstās uz LPSR Augstākās Padomes deputātu biogrāfiju analīzi, jo sieviešu reprezentācija LKP CK labāk nekā LPSR Augstākās Padomes sastāva analīze ļauj izsekot politikas izmaiņām, identificēt un analizēt sievietes, kuras bija daļa no republikas politiskās elites. LKP CK pirmajā acu uzmetienā maz atšķiras no Augstākās Padomes (AP). Abas bija reprezentatīvas struktūras, kuru uzdevums bija apstiprināt Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) vadības (Politbiroja) izstrādātās politikas vadlīnijas. Abas iekļāva kā republikas vadošās amatpersonas, tā arī zināmu skaitu vienkāršu strādnieku, kolhoznieku un inteliģences pārstāvju, tādējādi šķietami demonstrējot šo institūciju demokrātiskās pārstāvniecības raksturu. Tomēr starp tām pastāvēja arī zināma atšķirība.

Centrālā Komiteja atbilstoši statūtiem bija Latvijas Komunistiskās partijas augstākais lēmējorgāns, un par tās locekļiem varēja kļūt tikai PSKP biedri. Tādējādi analizējamais izlases kopums ir mazāks, un tajā lielāks ir nomenklatūras īpatsvars. Turklāt iekļaušana Centrālajā Komitejā tika vērtēta augstāk nekā Augstākās Padomes deputāta statuss, jo tas nozīmēja kaut simbolisku, bet lielāku tuvību reālās varas centram. Režīma liberalizācijas perio-

dos tas nozīmēja arī reālu iespēju ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Viens no šādiem posmiem bija 50. gadu otrajā pusē. Kā liecina LKP CK kongresu un plēnumu stenogrammas un protokoli, 1956.–1958. gadā diskusijas partijas augstākajos vēlētajos orgānos bija atklātākas un asākas nekā jebkad pirms tam un vēlāk līdz pat 80. gadu otrajai pusei. 1958. gada janvārī LKP XV kongresā 223 delegāti (no 653) nobalsoja pret Maskavas ielikteņa CK otrā sekretāra Filipa Kašņikova kandidatūru CK locekļa postenim,⁵ kas bija vislielākais “pret” balsojumu skaits. Lai gan F. Kašņikovs formāli tika ievēlēts par CK locekli, tomēr CK plēnumā viņu neievēlēja par otro sekretāru. Tas bija savā ziņā skandāls ne tikai Latvijas, bet arī visas PSRS mērogā, kas, iespējams, bija viens no faktoriem, kas izprovocēja nacionālkomunistu sagrāvi 1959. gada jūlijā. Tomēr šis gadījums arī parāda, ka labvēlīgos apstākļos vēlētā Centrālā Komiteja varēja būtiski ietekmēt vietējo politiku,⁶ lai gan pārsvarā tā tikai apstiprināja jau Maskavas pieņemtus lēmumus. Pastāvēja nerakstīts noteikums, ka plēnumos un kongresos CK locekļi izteicās tikai par savas tiešās darbības jomas problēmām, taču arī šajā ziņā ievēlēšana Centrālajā Komitejā deva iespēju vieglāk piekļūt reālajam republikas varas centram – no ierēdņiem sastāvošajai LKP CK, lai panāktu savai iestādei vai nozarei būtisku jautājumu risinājumu.

Runājot par LKP CK, mēs nereti it kā liekam vienlīdzības zīmi starp LKP CK, kas atbilstoši statūtiem bija vēlēts orgāns (un galvenais izpildvaras orgāns), un CK kā partijas administrācijas institūciju, kas sastāv no ierēdņiem, tomēr jāņem vērā, ka runa ir par divām principiāli atšķirīgām institūcijām. Mihails Vošļenskis šo atšķirību definē kā atšķirību starp vēlēto jeb pagaidu un štata nomenklatūru.⁷ Ar nomenklatūru, runājot par Padomju Savienību un komunistiskajām Austrumeiropas valstīm, plašākā nozīmē tiek apzīmēta politiskā un saimnieciskā elite. Terminu pirmo reizi vēsturnieku un politologu aprītē ieviesa M. Vošļenskis, kurš tālāk attīstīja Milovana Džilasa teoriju par kompartijas birokrātiju kā jaunu valdošo šķiru komunistiskajās valstīs.⁸

Ar terminu “nomenklatūra” šaurākā nozīmē Padomju Savienībā apzīmēja amatu sarakstu, kuros iecēla ar attiecīgā līmeņa

partijas institūcijas atļauju. Tādējādi pastāvēja PSKP CK, LKP CK, kā arī pilsētu un rajonu partijas komiteju nomenklatūra. Nomenklatūras sistēma bija efektīvs ierocis kompartijas varas nodrošināšanai, jo iecelšana visos vairāk vai mazāk svarīgos amatos notika tās kontrolē, arī tad, ja attiecīgo amatu ieņemošais cilvēks nebija partijas biedrs (kas gan bija iespējams tikai retos gadījumos un zemākos līmeņos). Staļina laikā nomenklatūras sistēma ieguva visplašāko attīstību un bija ārkārtīgi centralizēta – PSKP CK atļauja bija nepieciešama ļoti lielam amatu skaitam. 1946. gadā visā Padomju Savienībā Maskavas kontrolē bija apmēram 42 tūkstoši cilvēku/amatu.⁹ Krievu pētnieks V. Mohovs norāda, ka šī kontrole attiecās galvenokārt uz Krievijas republiku (KPFSR), bet citās nacionālajās republikās Maskavā apstiprināmo amatu skaits bija daudz mazāks.¹⁰ Tomēr jāatzīmē, ka arī republikās PSKP CK vismaz nomināli varēja kontrolēt partijas un administratīvo aparātu līdz pat rajonu līmenim, kas bija papildus instruments arī republikas vadības kontrolei un ietekmēšanai. Praktiski šāda kontrole prasīja pārāk daudz resursu un nebija efektīva, pēc Staļina nāves PSKP CK amatu nomenklatūru visai krasi samazināja. 1954. gadā PSKP CK nomenklatūrā ietilpa 23 576 amati, un līdz 50. gadu beigām šis skaitlis tika samazināts vēl vairāk – līdz apmēram 14 tūkstošiem amatu. Turpmākajos gados šādu amatu skaits atkal pieauga, tomēr tas nepārsniedza 20 tūkstošus.

Jāatzīmē, ka 50. gados vēl radikālāk tika samazināts arī republiku un vietējo partijas orgānu nomenklatūrā ietilpstošo amatu skaits. Lai padarītu ātrāku saskaņošanas procesu, nomenklatūra tika sadalīta pamata un t.s. kontroles un uzskaites nomenklatūrā. Pēdējās gadījumā nebija nepieciešama Maskavas atļauja iecelšanai un atcelšanai no amata, pietika ar to, ka republikas partijas CK informēja Maskavu. Kopumā var teikt, ka kopš 50. gadiem tendence bija vairāk “centra” funkciju kadru izvēlē nodot republikām, kas gan nenozīmēja, ka kontrole pār kadru izvēli būtu vājinājusies, jo iecelšana visos galvenajos amatos republikā joprojām bija Maskavas pārziņā, turklāt tā iecēla un atcēla republikas teritorijā izvietoto PSRS bruņoto spēku vienību vadību (izņemot republikas kara komisāru) un svarīgāko vissavienības uzņēmumu vadītājus, nesaskaņojot ar republikas partijas CK.

Nevar likt vienlīdzības zīmi starp nomenklatūru kā vadošo kadru kontroles un uzskaites sistēmu un nomenklatūru kā politisko eliti. Ne visi, kas formāli piederēja pie nomenklatūras, baudīja politisko ietekmi un ar piederību nomenklatūrai saistītās privilēģijas. Tieši padomju elites privileģētākā daļa ir tā, uz kuru parasti tiek attiecināts termins “nomenklatūra”, kas publicistikā un pētniecībā ieguva lielu popularitāti 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Turpmākajos gados interese par padomju nomenklatūru mazinājās, bet pēdējā laikā tā atkal ir atdzīvojusies, lielā mērā tādēļ, ka pētniekus ir ieinteresējusi padomju nomenklatūras transformācija jaunajās politiskajās elitēs Austrumeiropas valstīs.

No mūsu pētījuma viedokļa ir svarīgi definēt, kas Latvijas gadījumā būtu jāuzskata par republikas politisko eliti. LKP CK sastāva analīze ir instruments, kas ļauj samērā precīzi identificēt tās sastāvu. Kā uzsver socioloģe Olga Krištanovska, priekšstatu par Padomju Savienības politiskās elites sastāvu parāda tieši PSKP Centrālās Komitejas sastāva analīze. CK bija pārstāvētas šādas grupas: valsts vadība (likumdošanas vara) PSKP CK Politbirojs un Sekretariāts; PSKP CK aparāta vadība (reālā izpildvara), PSKP reģionālo komiteju vadītāji; ministri; spēka struktūru vadītāji; Padomju vadītāji; augsta ranga diplomāti; jaunatnes, arodbiedrību un radošās inteliģences organizāciju vadītāji.¹¹ Šis uzskaitījums ir sava veida matrica, kuru var ekstrapolēt arī uz Latvijas PSR situāciju, tomēr jāņem vērā, ka pastāv noteiktas atšķirības no Maskavas modeļa. Galvenā atšķirība ir tā, ka LKP CK sastāvā tika iekļauta eksteritoriālā, t.i., Maskavai tieši pakļautā nomenklatūra, kas pārstāvēja PSRS bruņotos spēkus vai arī lielos uzņēmumus (VEF, “Alfa”, Latvijas kuģniecība, Latvijas dzelzceļš).

Balstoties uz LKP XXIII kongresā 1981. gada 29.–30. janvārī ievēlētās CK sastāva analīzi, to var iedalīt republikas politiskajā nomenklatūrā jeb politiskajā elitē, kuru veidoja LKP CK sekretāri, nodaļu vadītāji, lielo pilsētu un rajonu un tiem pielīdzināto lielo uzņēmumu (VEF, “Alfa”, Latvijas kuģniecība) partijas komiteju pirmie sekretāri, partijas laikrakstu “Cīņa” un “Sovetskaja Latvija”, kā arī žurnāla “Padomju Latvijas Komunisti” redaktori, Augstākās Padomes Prezidija vadība, Ministru Padomes (MP) priekšsēdētājs,

viņa vietnieki, ministri, valsts komiteju un citu MP pakļauto svarīgāko institūciju vadītāji, republikas prokurors, LPSR Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs, lielāko pilsētu (Rīgas, Daugavpils, Liepājas) izpildkomiteju priekšsēdētāji, komjaunatnes CK pirmais un otrais sekretārs, arodbiedrību vadība, Rakstnieku savienības (bet ne citu radošo savienību) valdes priekšsēdētājs, dažu sabiedrisko organizāciju vadītāji, Zinātņu akadēmijas prezidents un divu lielāko augstskolu – Latvijas Valsts universitātes un Rīgas Politehniskā institūta rektori. Šajā grupā nākas iekļaut arī pensioņotos nomenklatūras pārstāvjus, kā arī dažus funkcionārus, kas ir iekļauti acīmredzot kā intelīģences pārstāvji, taču tas ir darīts tādēļ, ka viņi bija piederējuši pie republikas augstākās nomenklatūras, piemēram, ZA viceprezidents Aleksandrs Drīzulis (bijušais CK sekretārs), ZA akadēmiķis sekretārs Vilis Samsons (bijušais izglītības ministrs), ZA Filozofijas un socioloģijas institūta direktors Valentīns Šteinbergs (bijušais LVU rektors). Jāatzīmē, ka dažkārt amata pildīšana un dalība CK nesakrīt – vai nu tādēļ, ka attiecīgā amatpersona bija kritusi daļējā nežēlastībā, vai arī tādēļ, ka bija mainījušies atsevišķi CK komplektēšanas nosacījumi, bet tie ir samērā reti gadījumi. Tomēr pastāv zināms subjektivitātes moments, mēģinot noteikt precīzu politiskās elites skaitu.

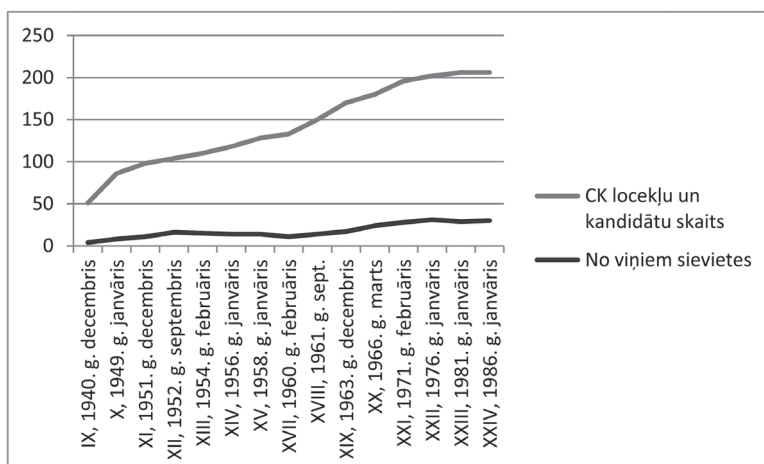
Otro grupu veido jau minētā eksteritoriālā nomenklatūra. Trešā grupa ir saimnieciskā nomenklatūra – republikas vai koprepublikāniskās pakļautības uzņēmumu, padomju saimniecību un kolhozu vadītāji. Ceturtā grupa ir visi pārējie, kas pilnībā pieskaitāmi t.s. vēlētajai nomenklatūrai – intelīģences pārstāvji, inženieri, strādnieki, lauksaimniecības speciālisti un kolhoznieki (sk. 1. tabulu pielikumā). 1981. gada dati izmantoti tādēļ, ka tie liecina par situāciju, kas bija izveidojusies padomju režīma stabilizācijas procesā, kad noteiktu sociālo slāņu reprezentācija LKP CK bija ieguvusi rutīnas raksturu. Jau neilgajā – 15 mēnešu – Juriija Andropova valdīšanas laikā 1982.–1984. gadā Padomju Savienībā tika uzsākta partijas orgānu atjaunināšanas politika, kuru vēl enerģiskāk turpināja 1985. gada aprīlī par PSKP ģenerālsekretāru kļuvušais Mihails Gorbačovs, tādēļ 1986. gada janvārī CK komplektācijas principi jau nedaudz atšķīrās. CK komplektācijā jau lielā mērā

vairs nedarbojās agrākie principi. Tomēr jāuzsver, ka 1986. gadā ievēlētā CK darbojās līdz 1990. gadam, tādējādi rakstā aplūkotās likumsakarības pilnībā ir attiecināmas uz 1940.–1990. gadu.

Kā liecina 1. tabulas dati, sievietes bija pārstāvētas praktiski tikai divās grupās – politiskajā elitē un vēlētajā nomenklatūrā, turklāt starp LKP CK pilntiesīgajiem locekļiem viņu bija aptuveni 10 procenti, bet starp LKP CK kandidātiem – aptuveni 23 procenti. Politiskās elites grupā sievietes veidoja aptuveni 7 procentus, savukārt vēlētajā nomenklatūrā – vairāk nekā pusi. Šāda situācija bija veidojusies kopš 60. gadu sākuma, taču, kā redzēsīm tālāk, LKP CK komplektēšanas politika un sieviešu loma tajā bija diezgan būtiski mainījusies laika gaitā. Pieaugot LKP biedru skaitam, 1940.–1986. gadā visai būtiski bija palielinājies LKP CK locekļu un kandidātu skaits, tomēr attiecībā uz sievietēm šis pieaugums ne tuvu nebija proporcionāls (sk. 1. diagrammu un 2. tabulu pielikumā). To var izskaidrot dažādi, tomēr acīmredzami viens no noteicošajiem faktoriem, kas ietekmēja sieviešu pārstāvēniecību CK, bija PSKP un LKP vadības politika attiecībā uz sieviešu iesaisti varas struktūrās.

1. diagramma

SIEVIĒŠU SKAITS LATVIJAS KOMUNISTISKĀS PARTIJAS
CENTRĀLAJĀ KOMITEJĀ 1940.–1986. GADĀ



Avots: diagramma veidota uz pielikuma 2. tabulas datu bāzes.

KOMPARTIJAS POLITIKA SIEVIEŠU REPREZENTĀCIJĀ VARAS STRUKTŪRĀS

Sievietes 1940.–1990. gadā stabili veidoja Latvijas iedzīvotāju vairākumu – 53–54 procentus, pēc 1959. gada tautas skaitīšanas datiem – pat 56,1 procentu.¹² Padomju Latvijā kopš 60. gadiem sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū turējās 54–55 procentu līmenī. Atsevišķās profesijās sievietes izteikti dominēja. 1987. gadā 57 procenti inženieru, 76 procenti ārstu, 92 procenti ekonomistu, 96 procenti grāmatvežu, 98 procenti bibliotekāru, 79 procenti tautas izglītībā un kultūras jomā strādājošo bija sievietes.¹³ Sabiedrībā izveidojās stereotips, kas joprojām ir dzīvs, ka bērnudārza audzinātāja vai skolotāja, kā arī pārdevēja utt. darbs ir “sieviešu” profesija.

Taču sieviešu nodarbinātības un izglītības līmenis automātiski netrasmējās spēcīgākās sieviešu pozīcijās vadošos amatos, vēl jo vairāk – viņu iesaistē reālās varas struktūrās. Sievietes jau kopš 50. gadiem samērā lielā skaitā bija sastopamas dažādu pārvaldes un partijas struktūru zemākajos līmeņos. Šīs struktūras atgādina piramīdu, kuras zemākajā līmenī sieviešu īpatsvars bija jūtams, taču ar katru karjeras kāpņu posmu tas strauji samazinājās, un tikai nedaudzas sievietes spēja sasniegt piramīdas augstākos līmeņus. Piemēram, 1959. gada sākumā no 667 lauku ciema padomju priekšsēdētājiem 185 bija sievietes (27,7 procenti), bet no 56 pilsētu un rajonu izpildkomiteju priekšsēdētājiem tikai divas bija sievietes (3,6 procenti).¹⁴ Jāatzīmē, ka ciema padomes priekšsēdētāja amats vietējā līmenī bija jūtami zaudējis prestižu pēc lielu kolhozu un padomju saimniecību (kas aptvēra vienas ciema padomes teritoriju) izveidošanas 50.–60. gados. Galvenais vietējais funkcionārs bija kolhoza priekšsēdētājs. Līdzīga situācija bija arī LKP sistēmā. No 596 pilsētu un rajonu komiteju instruktoriem (kas bija zemākais amats partijas atbildīgo darbinieku hierarhijā) sievietes bija 196 (32,9 procenti), bet no 56 pilsētu un rajonu komiteju pirmajiem sekretāriem – tikai viena, no 56 otrajiem sekretāriem – astoņas (attiecīgi 1,8 un 14,3 procenti).¹⁵ 1958. gadā no visiem amatiem, kas bija LKP CK nomenklatūrā, astoņus procentus ieņēma sievietes.¹⁶ Līdzīga piramīda pastāvēja arī LKP CK, kuras instruktoru vidū sieviešu īpatsvars bija samērā augsts, bet

neviena sieviete neieņēma LKP CK sekretāra amatu. No 20 ministriem 1959. gada sākumā tikai viena bija sieviete (tieslietu ministre E. Veinberga), bet 1960. gada maijā starp 43 Tautas saimniecības padomes vadošajiem darbiniekiem bija tikai viena sieviete.¹⁷

60.–70. gados sieviešu īpatsvars piramīdas zemākajos līmeņos jūtami palielinājās, taču karjeras iespējas saglabājās aptuveni tādas pašas kā 50. gadu beigās. Tā 1980. gada sākumā pilsētu un rajonu partijas komitejās sieviešu īpatsvars instruktoru vidū bija pieaudzis līdz 64,4 procentiem (260 no 404), taču sievietes nevadīja nevienu no septiņu lielo pilsētu un sešu Rīgas rajonu partijas komitejām, bet starp 26 rajonu partijas komiteju pirmajiem sekretāriem bija tikai viena sieviete. Partijas komiteju otro sekretāru vidū sieviešu īpatsvars bija manāmi pieaudzis – no 39 pilsētu un rajonu sekretāriem 18 bija sievietes (46,2 procenti). Centrālajā Komitejā no 62 instruktoriem 24 bija sievietes,¹⁸ bet tikai divas vadīja nodaļas un neviena nebija CK sekretāre. Jāatzīmē, ka ne tikai Latvijā, bet arī citās PSRS republikās CK sekretāru amats bija rezervēts vīriešiem. Latvija šajā ziņā pat atšķīrās no citām republikām, arī Igaunijas un Lietuvas, jo Olga Auguste neilgu laiku – no 1941. gada janvāra līdz aprīļa beigām bija CK ceturtnā sekretāre (kadru jautājumos). 1980. gada sākumā neviena sieviete nebija arī pilsētas vai rajona darbaļaužu deputātu izpildkomitejas priekšsēdētāja. Nedaudz labākas pozīcijas bija Ministru Padomē, kur ministru vai valsts komiteju priekšsēdētāju amatus ieņēma piecas sievietes (sk. 6. tabulu pielikumā).

Viens no izskaidrojumiem sieviešu mazākai karjeras mobilitātei ir viņu mazākā politiskā aktivitāte, kas izpaudās arī tajā aspektā, ka sieviešu īpatsvars Latvijas kompartijā vienmēr bija mazāks nekā iedzīvotājos kopumā. 1945. gada beigās tas bija 25 procenti, un, lai gan palielinājās 60. un 70. gados, tomēr 1985. gada beigās sievietes joprojām veidoja mazāko daļu no LKP biedriem – 38 procentus.¹⁹ Latvijas situācija nebija unikāla – Padomju Savienības Komunistiskajā partijā kopumā tā bija līdzīga. Būtu vienkāršoti to izskaidrot ar sieviešu kritiskāku attieksmi pret padomju režīmu. Sieviešu mazāka, salīdzinot ar vīriešiem, politiskā aktivitāte ir fenomens, kas ir novērots sabiedrībās ar dažādu politisko iekārtu. Padomju Savienības gadījumā tas ir piesaistījis

pētnieku uzmanību tādēļ, ka oficiālā ideoloģija vienmēr uzsvēra, cik svarīgi ir veicināt sieviešu politisko aktivitāti.

Izskaidrojumi sieviešu mazākai politiskai aktivitātei ir visdažādākie – motivācijas trūkums, ģimenes un bērnu audzināšanas pienākumi u.c. Aplūkojamās tēmas kontekstā šis jautājums ir svarīgs tādēļ, ka sieviešu mazāka pārstāvniecība kompartijā automātiski nozīmēja arī mazākas iespējas ieņemt vadošus amatus. Kā rāda dati par sieviešu pārstāvniecību dažāda līmeņa varas struktūrās, šī sakarība ir acīmredzama. Protams, tas ir tikai viens no faktoriem, jo sieviešu mazāku iesaisti partijā un arī valsts varas struktūrās varēja noteikt visdažādākie apstākļi – no apzinātas nevēlēšanās iekļauties okupācijas varas sistēmā līdz politiskās darbības vietai vērtību un prioritāšu skalā. Apzināta izvairīšanās ir redzama, piemēram, toreizējās LPSR Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieces Emīlijas Veinbergas atmiņās par 1941. gadu. Viņa bijusi visai pārsteigta par to, ka Augstākajā tiesā “sekretāri, lielāko daļu sievietes, arī daži vīrieši, bija lielais vairums ar augstskolas izglītību – juristi. Protams, darbam tas bija liels pluss. Bet jaunos padomju tautas tiesnešus bija jāieceļ darbā bez juridiskās izglītības. Kad jau biju iekļāvusies darbā un iepazinusies tuvāk ar kadriem, mēģināju dažas sekretāres pierunāt iet strādāt par tiesnešiem, bet bez panākumiem.”²⁰ Šim apstāklim bija būtiska nozīme pirmās padomju okupācijas gadā, kā arī uzreiz pēc kara. Laika gaitā pretestība iesaistei varas struktūrās mazinājās, lai gan dažādās sabiedrības grupās attieksme varēja būt visai atšķirīga. Iepriekš minētie statistikas dati parāda, ka reālā iesaiste varas struktūrās pieauga, taču tā aprobežojās ar karjeras zemākajiem posmiem.

Kompartijas politika attiecībā uz sieviešu iesaistīšanu varas struktūrās bija nekonsekventa un pretrunīga. Padomju propagandā sieviešu darba un politiskās aktivitātes veicināšanas tēmai bija nozīmīga loma, īpaši Staļina laikā. Propaganda skatījās uz sievieti aizbildnieciski. Sieviete tika uzlūkota kā apspiesta, neizglītota būtne, kurai padomju vara ir pavērusi iespēju piedalīties ražošanā uz vienlīdzīgiem noteikumiem ar vīriešiem un tādējādi atbrīvojusi no agrākajiem sociālajiem žņaugiem. Tipisks šajā ziņā ir LKP CK nodaļas darbam ar sievietēm vadītājas Ellas Ankupes raksts laikrakstā “Cīņa” 1952. gadā. Viņa runā par beztiesīgām kalpo-

nēm un neizglītotām laucinieciņām, kuras ir kļuvušas par izcilām novatorēm, stahanovietēm, darba varonēm, ražošanas komandieriem, pazīstamām valsts, kultūras un mākslas darbiniecēm.²¹ Šis diskurss Padomju Savienībā bija aktuāls 20. un 30. gados, bet pēc kara tas lielā mērā bija zaudējis aktualitāti, jo būtiski bija mainījusies sabiedrības demogrāfiskā un izglītības struktūra. Vēl vairāk šāda retorika bija neaktuāla Latvijā, kur sieviešu izglītības un nodarbinātības līmenis bija samērā augsts jau starpkaru posmā. Pēc Staļina nāves retorika mainījās tādā ziņā, ka mazinājās diskursa primitivizācija, tēma par agrāko sievietes apspiestību tika cilāta mazāk, bet lielāks uzsvars tika likts uz padomju varas pavērtajām iespējām sievietes sabiedriskajai pašrealizācijai.

Reāli pastāvošo pretrunu starp sievietes funkciju kā mātei un ģimenes pavarda sargātājai un viņas iesaisti ražošanā un sabiedriskajā darbā 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā oficiālais diskurss solīja atrisināt nākotnē, valstij uzņemoties arvien lielāku daļu pienākumu bērnu audzināšanā un izglītošanā, kā arī attīstot sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves pakalpojumu tīklu. 70.–80. gados cerības panākt šos mērķus ātros tempos zuda, arī oficiālais diskurss reālistiskāk attēloja problēmas, kas radās, sievietēm mēģinot apvienot darbu ar ģimenes dzīvi, tomēr kopumā diskursa pamatidejas nemainījās. Sieviete vispirmām kārtām tika saskatīta kā darba darītāja un sabiedriska aktīvistē, tikai pēc tam kā māte un sieva: “...visās sabiedriskās dzīves jomās līdzvērtīga loma ir mūsu sievietei – sievietei strādniecei, mātei, sievai – ģimenes pavarda sargātājai un kopējai. [...] [Sieviete] nav pasīva vērotāja dzīvē. Viņa jūtas atbildīga par visu, kas notiek viņas darba kolektīvā, visas sabiedrības dzīvē.”²²

Nenoliedzami, oficiālo retoriku un politiku noteica ne tikai marksisma-ļeņinisma ideoloģija, bet arī padomju valsts tīri praktiskie mērķi. Represijas un Otrais pasaules karš bija dramatiski samazinājis vīriešu darbaspēka rezerves, un sieviešu maksimāla iesaistīšana algotā darbā palīdzēja risināt darbaroku trūkumu. Valsts politika tika veidota tā, lai pieaugušam darbaspējīgam cilvēkam nebūtu citas izejas kā vien strādāt algotu darbu. Sociālā politika paredzēja noteiktas garantijas (pensijas, pabalstus) tikai valsts sektorā nodarbinātajiem (kopš 60. gadiem arī kolhozniekiem).

Kartīšu sistēmas apstākļos (to atcēla 1947. gada decembrī) partijas normas nestrādājošajiem apgādājamajiem bija krietni zemākas nekā strādājošajiem. Turklāt pret nestrādājošajiem valsts vērsās ar visu bardzību kā pret “liekēžiem”, un šādas represijas visai aktīvi tika piemērotas arī 60. gados. Sievietes strādāt spieda arī ekonomiskie apstākļi – uzturēt ģimeni ar vienu darba algu līmeni, kas tika uzskatīts par pieņemamu, bija grūti. Visu minēto apstākļu kopums noteica to, ka jau 50. gados strādājoša sieviete bija kļuvusi par normu ne tikai statistiski, bet arī sabiedrības apziņā.

Tomēr līdz pat 80. gadu vidum ne PSKP, ne arī LKP vadība nekad nopietni nebija pievērsusies jautājumam par sieviešu izvirzīšanu vadošos amatos. Ja arī tas tika apspriests, tad tikai formāli, un ar vadošajiem amatiem šajos gadījumos tika saprasti tikai zemāka līmeņa administratīvi amati – kolhozu priekšsēdētāji un brigadierī, ciema padomju vadība u.tml. Šajā ziņā visai raksturīgs ir LKP CK plēnuma lēmums 1953. gada martā, kurā tika konstatēts, ka, “neskatoties uz zināmu sieviešu skaita uzlabošanos vadošo kadru sastāvā [...] sieviešu sagatavošana un izvirzīšana vadošam partijas, padomju un saimnieciskajam darbam nav apmierinoša. No 1479 kolhozu priekšsēdētājiem tikai 108 ir sievietes. Par laukkopības brigāžu brigadierēm strādā tikai 309 sievietes [...] Republikā ir maz sieviešu mehanizatoru.”²³ Turpmākajos gados situācija īpaši nemainījās. Nekādu īpašu stimulu un pozitīvas diskriminācijas politikas nebija. Nacionālkomunistus uztrauca latviešu vājās pozīcijas partijas un valsts pārvaldes aparātā, bet ne sieviešu karjeras iespējas. Arī pēc nacionālkomunistu sakāves 1959. gadā maz kas mainījās. Par to liecina visai raksturīgs gadījums 1960. gada februārī, kad, apspriežot LKP plēnumā pirmā sekretāra Arvīda Pelšes ziņojumu XVII kongresam, Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietniece un Padomju sieviešu komitejas locekle Alise Vīndedze ierosināja iekļaut referātā jautājumu par sieviešu izvirzīšanu vadošā darbā,²⁴ taču referāta galīgajā tekstā šis jautājums netika ietverts.

Lai gan tiek uzskatīts, ka Ņ. Hruščova laikā sieviešu vienlīdzības problēma, tajā skaitā izvirzīšana vadošos posteņos tika aktualizēta,²⁵ tomēr Latvijas PSR gadījumā realitāte stipri atšķīrās no oficiālās retorikas. Hruščovu tajā laikā interesēja divi aspekti:

partijas aparāta atjaunināšana – un ar šādu mērķi PSKP 1961. gada programmā tika noteikts, ka vēlētos partijas orgānos (no partijas pirmorganizācijām līdz PSKP CK) katrā vēlēšanu termiņā ir jāpārvēlē trešā daļa locekļu, kā arī izglītota darbaspēka piesaistīšana lauksaimniecībai, tajā skaitā sieviešu īpatsvara palielināšana lauksaimniecības speciālistu vidū. Zināmā mērā paradoksāli, bet tieši 60. gadu pirmajā pusē LKP CK tika ievēlēts vismazākais sieviešu skaits, kas ieņēma vadošus amatus, visā padomju režīma pastāvēšana laikā (sk. 2. tabulu pielikumā), respektīvi, arī faktiski sieviešu vadošajos amatos bija mazāk nekā jebkad pirms un pēc tam. To var izskaidrot dažādi – ar partijas aparāta “tīrīšanām”, kuras veica A. Pelše pēc Eduarda Berklava atstādināšanas no amata un kas skāra daudzas vecās pagrīdnieces, kā arī ar paaudžu nomaiņu, jo tieši 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā devās pensijā liela daļa no LKP CK nomenklatūras kadriem, kas tajā darbojās 1940.–1941. gadā un uzreiz pēc kara. Taču vēl viens izskaidrojums varētu būt tāds, ka tieši sievietes pirmās krita par upuri partijas kadru atjaunināšanas politikai. Jāņem gan vērā, ka tie ir tikai pieņēmumi.

Tā sauktais stagnācijas periods, kas sākās 60. gadu beigās Leonīda Brežņeva laikā, bija zināmā mērā labvēlīgs sieviešu karjeras iespējām, jo kadru politika ieguva lielāku stabilitāti, nomenklatūras darbinieki ilgāk ieņēma savus amatus, vairs netika spiesti piedalīties dažādās kampaņās (sējas, ražas novākšanas utt.), kas bija saistītas ar komandējumiem uz laukiem un radīja pastāvīgu stresu. Tas pavēra lielākas karjeras iespējas sievietēm, kam bija vieglāk apvienot virzišanos pa karjeras kāpnēm ar ģimenes pienākumiem. Ļoti būtiski pieauga sieviešu izglītības līmenis, tādēļ tās līdzvērtīgi varēja konkurēt ar vīriešiem un nereti arī viņus pārspēt izglītības ziņā. 60. un 70. gados bija izveidojusies sava veida sieviešu kadru rezerve, kas tomēr netika izmantota augstākos amatos.

1984. gadā Maskavas prioritāšu sarakstā citu PSKP politikas atjaunināšanas iniciatīvu vidū iekļuva arī sieviešu izvirzīšana vadošos amatos. Tas izpaudās LKP CK plēnumā 1984. gada 14. aprīlī, kurā par pirmo sekretāru ievēlēja Borisu Pugo. PSKP CK sekretārs Jegors Ļigačovs kritizēja republiku par to, ka sieviešu izvirzīšana vadošā darbā noris vāji, nav sagatavota kadru rezerve,

dažās partijās komitejās nav sekretāru – sieviešu, to ir ļoti maz starp sovhozu un kolhozu vadītājiem, ļoti maz sieviešu ir vadošos amatos komjaunatnē.²⁶ Gadu vēlāk – 1985. gada 28. martā LKP CK plēnumā gandrīz to pašu atkārtoja arī B. Pugo – sievietes nepietiekami tiek izvirzītas vadošā darbā, lai gan starp tautas saimniecībā nodarbinātajiem speciālistiem ar augstāko izglītību viņas ir 59 procenti.²⁷ Jāsaka, ka šī kampaņa deva zināmus rezultātus – sieviešu izvirzīšana vadošos amatos aktivizējās. Tas izpaudās arī faktā, ka pieauga sieviešu īpatsvars rajonu pirmo sekretāru vidū, kas palielināja arī sieviešu īpatsvaru politiskajā elitē starp LKP XXIV kongresā 1986. gadā ievēlētajiem CK locekļiem un kandidātiem (sk. 3. un 4. tabulu pielikumā).

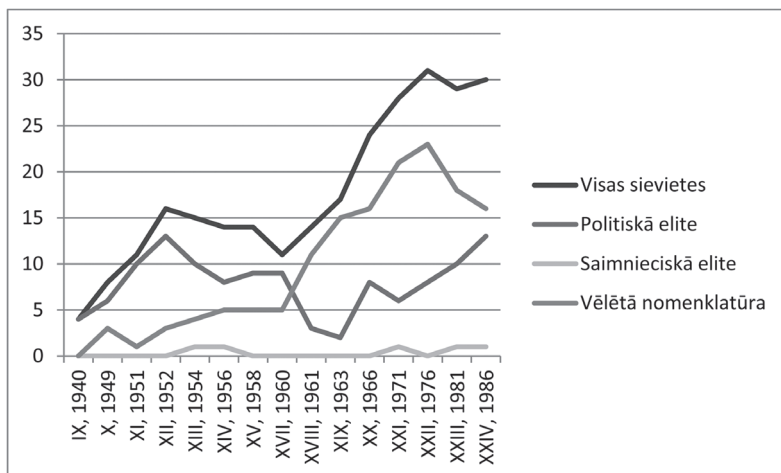
Tas, ka sieviešu loma partijas un pārvaldes aparātā tika aktualizēta, izrietēja no tām būtiskajām pārmaiņām, kas bija notikušas attieksmē pret sieviešu vietu sabiedrībā Rietumos un arī citur pasaulē kopš 60. gadiem. Sievietes ministres un valdību vadītājas, starp kurām 80. gadu sākumā viena no spilgtākajām bija Lielbritānijas premjerministre Margarēta Tečere, vairs nebija retums. Uz šā fona Padomju Savienības retorika par sociālisma labumiem, kurus izbauda padomju sievietes, izskatījās ne visai pārlicinoša, ņemot vērā, ka PSRS neviena sieviete nebija pārstāvēta faktiskajā likumdošanas varā PSKP CK Politbirojā un pārstāvniecība citās varas struktūrās arī bija niecīga. Prakse, kurā pēc noklusējuma tika uzskatīts, ka varas virsotnes ir vīriešu joma, bija novecojusi arī uz vērā ņemamo demogrāfisko un sociālo pārmaiņu fona. Vēl jo vairāk tas bija aktuāli Latvijā, tomēr sistēma, kurā kadru atlase un izvirzīšana notika nevis atklātas konkurences, bet gan slēptu aparāta spēļu rezultātā, būtībā nespēja elastīgi piemēroties reālajai dzīvei. Situācija būtiski mainījās līdz ar *perestroiku* un Atmodas sākumu, kad opozīcijā padomju režīmam priekšplānā izvirzījās daudzas sievietes, piemēram, Sarmīte Ēlerte, Sandra Kalniete u.c. Tas pats notika arī barikāžu pretējā pusē, kur svarīga loma bija Tatjanai Ždanokai, bet sieviešu īpatsvars A. Rubika vadītās LKP CK biroja būtiski palielinājās. Tomēr nevajadzētu arī pārspīlēt sieviešu līdztiesības jomā gūtos panākumus. Konservatīvais diskurss par sieviešu lomu sabiedrībā bija spēcīgs un pat pastiprinājās.²⁸

SIEVIETES LKP CK SASTĀVĀ

Sieviešu skaits LKP CK visumā pieauga, bet viņu vidū dažādus nomenklatūras amatus ieņēmušo sieviešu skaits ļoti būtiski svārstījās (sk. 2. diagrammu un 4. tabulu pielikumā). Sieviešu skaita palielinājums CK notika uz t.s. vēlētās nomenklatūras rēķina. Sievietes LKP CK sastāvā bija pārstāvētas divās grupās – politiskajā elitē un vēlētajā nomenklatūrā. Diagramma parāda, ka sieviešu skaits politiskajā elitē bija visai svārstīgs un tikai retumis pārsniedza 10 personas. Saimniecisko eliti paretam reprezentēja sievietes – kolhoza priekšsēdētājas, bet viņu nelielais skaits atspoguļo reālo stāvokli – sieviešu padomju saimniecību un kolhozu vadītāju bija ļoti maz. Tā 1955. gada martā sievietes bija tikai 7,7 procenti no visiem kolhozu priekšsēdētājiem, bet 1974. gada februārī vēl mazāk – 2,3 procenti.²⁹ Sieviešu īpatsvars bija niecīgs arī rūpniecību direktoru korpusā – dažas sievietes vadīja pārtikas un vieglās rūpniecības uzņēmumus, bet viņas nekad nebija pārstāvētas LKP CK.

2. diagramma

SIEVIETES LKP CK SASTĀVĀ 1940.–1986. GADĀ – POLITISKĀ, SAIMNIECISKĀ ELITE UN VĒLĒTĀ NOMENKLATŪRA



Avots: diagramma izveidota uz pielikuma 1. tabulas datu bāzes.

Politiskajā elitē lielākā sieviešu daļa bija partijas darbinieces, īpaši 40.–50. gados un 1986. gadā ievēlētās CK sastāvā. 50. gados viņu daudzums bija ievērojams arī absolūtos skaitļos (sk. 4. tabulu pielikumā), kas bija divu administratīvo reformu rezultāts. Pirmā bija 25 apriņķu likvidācija un 58 rajonu izveidošana 1950. gada 1. janvārī, kas prasīja ļoti būtisku partijas un administratīvā aparāta palielināšanu. Otrā bija trīs apgabalu izveidošana Latvijā (Rīgas, Cēsu, Daugavpils) 1952. gada jūnijā, kas gan izrādījās neveiksmīgs eksperiments, kuru pārtrauca pēc gada. Administratīvo vienību palielināšana vairoja nomenklatūras amatu skaitu, kā arī sieviešu karjeras iespējas, piemēram, diezgan daudzas sievietes tika ieceltas par jauno rajonu partijas komiteju sekretārēm, pārsvarā gan mazajos, t.s. 2. kategorijas rajonos. Atradās pielietojums vecajām pagrīdniecēm, kuras pēckara gados bija vadījušas apriņķa partijas komitejas, bet kritušas nežēlastībā. Tā bijusi Cēsu apriņķa pirmā sekretāre Līna Zaļkalne kļuva par Siguldas rajona pirmo sekretāri, bet bijusi Jēkabpils apriņķa pirmā sekretāre Milda Birkenfelde (Dzērvīte) ieņēma tādu pašu amatu Auces rajonā. Tomēr apgabalu likvidēšana izraisīja nepieciešamību atrast darbavietas to agrākajai priekšniecībai, kas izprovocēja dažāda veida kadru pārbīdes.

Atšķirībā no Augstākās Padomes, kurā darbaļaudis reprezentējošā daļa vienmēr bija būtiska, LKP Centrālajā Komitejā tā līdz pat 50. gadu vidum bija niecīga. No ievēlētajām sievietēm 1940. un 1949. gadā visas pārstāvēja kompartijas un pārvaldes orgānu atbildīgās amatpersonas. CK sastāva atšķaidīšana ar fiziskā darba strādniekiem un inteliģenci sākās tikai 50. gadu sākumā, taču tā sākumā bija niecīga. Tas izpaudās arī sieviešu – CK pilntiesīgu locekļu un kandidātu sastāvā. 1951. gada decembrī par CK locekļa kandidāti ievēlēja kombināta “Rīgas manufaktūra” strādnieci Veru Samkovu. Nākamajā LKP kongresā 1952. gada septembrī viņa saglabāja savu vietu CK, bet papildus par CK pilntiesīgu locekli ievēlēja Veselības aizsardzības ministrijas rūpnīcas Nr. 486³⁰ galveno inženieri Ernu Daugavieti. Tomēr 50. gadu pirmajā pusē sievietes – CK locekles gandrīz pilnībā pārstāvēja partijas nomenklatūru. LKP XIII kongresā 1954. gadā no CK ievēlētajām sievietēm E. Daugaviete vienīgā nepārstāvēja LKP CK nomenklatūru.

Politika ļoti būtiski mainījās 1956. gadā, kad LKP XIV kongresā 1956. gada janvārī CK sastāvs tika visai pamatīgi papildināts ar strādniekiem, kolhozniekiem, lauksaimniecības speciālistiem un inteliģences pārstāvjiem, tostarp piecām sievietēm. Tomēr politiskās elites dominance turpinājās līdz 60. gadu sākumam. Kopš 60. gadu sākuma t.s. vēlētā nomenklatūra būtiski pieauga kā skaitliski, tā arī īpatsvara ziņā.

SIEVIETES UN VARA – ETNOPOLITISKIE ASPEKTI

Latvijas PSR politisko eliti veidoja vairākas grupas, kuras ir labi saskatāmas, arī runājot par sievietēm varas pozīcijās: t.s. vecie pagrīdnieki un 1940.–1941. gada aktīvistu; Krievijas latvieši; vietējie latvieši un cittautieši (galvenokārt krievi). Katras grupas ietekmes dinamika atšķīrās dažādos laika posmos.

1940. gada decembrī ievēlētās LKP CK sastāvā lielā mērā dominēja vecie pagrīdnieki. Visas četras sievietes, kas tika ievēlētas CK sastāvā, pārstāvēja šo kategoriju. Strauja Krievijas latviešu un cittautiešu ieplūšana pārvaldes aparātā sākās no 1941. gada janvāra, un tas visai nozīmīgi mainīja varas konfigurāciju Centrālās Komitejas aparātā un arī pārvaldes aparātā, vēlētās CK sastāvam būtiski nemainoties. Vecie pagrīdnieki tika izspiesti no varas pozīcijām. Uzskatāmi to parādīja Olgas Augustes neilgā atrašanās CK sekretāres amatā. Pēc kara veco pagrīdnieku un aktīvistu marginalizācija turpinājās, tomēr tā saglabājās kā samērā ietekmīga grupa gan Latvijas PSR varas struktūrā kopumā, gan arī sieviešu vidū līdz pat 50. gadu beigām. Šī grupa tika uzskatīta par E. Berklava varas resursu, tādēļ saprotams, ka to visvairāk skāra tiešās un netiešās represijas pret nacionālkomunistiem. Jāatzīmē samērā vājās 1940.–1941. gada aktīvistu – sieviešu pozīcijas politiskajā elitē.

Lai gan Krievijas latvieši varas struktūrās intensīvi ieplūda jau 1940.–1941. gadā, tomēr sieviešu, kas būtu ieņēmušas pietiekami augstus posteņus, bija maz. Var nosaukt tikai Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieci E. Veinbergu un LKP CK Skolu nodaļas vadītāju Emīliju Cekuliņu (Noviku). Pēc kara Krievijas latviešu

rindas papildināja jaunākas paaudzes cilvēki, kas samērā enerģiski sāka aizpildīt vadošus amatus. Tas ir redzams arī 1949. gadā ievēlētās LKP CK sastāvā, kur no deviņām sievietēm piecas pārstāvēja vecos pagrīdniekus, bet četras – Krievijas latviešus (E. Veinberga, A. Vīndedze, Z. Čabis, E. Arzumanova). Nākamajos kongresos 50. gados proporcija starp abām grupām saglabājās apmēram vienāda, taču, sākot ar 1960. gadu, vecās pagrīdnieces un aktīvistes no politiskās elites izkrita, savukārt Krievijas latviešu pozīcijas, neskatoties uz paaudžu maiņu, saglabājās līdz pat Atmodas sākumam (A. Vīndedze, M. Kārkliņa, V. Klibiķe).

Krievijas latvieši savstarpēji atšķīrās gan pēc izcelšanās (vecie boļševiki, Pirmā pasaules kara laikā evakuētie, latviešu kolonisti un viņu pēcnācēji utt.) un paaudzēm (tie, kas bija dzimuši Latvijā un Padomju Savienībā palikuši labprātīgi vai apstākļu sakrītības rezultātā, un jaunieši, kas bija dzimuši, auguši un skolojušies PSRS, Krievijas latviešu pēcnācēji, kas lielā mērā bija jau rusificējušies), gan arī pēc latviešu valodas zināšanām. Neskatoties uz visām atšķirībām, šīs grupas locekļi bija vispiemērotākie, lai pildītu mediators lomā attiecībās starp “centru” un Latviju. Viņu vēsturiskā pieredze un atmiņa atšķīrās no vietējiem latviešiem, saites ar Latviju personiskā līmenī nereti bija diezgan vājas, un daudzu primārā identitāte bija “padomju cilvēks”. Šādas “denacionalizētas” funkcionāru grupas tādā vai citādā veidā bija sastopamas visās nacionālajās republikās, taču Latvijas specifika bija tā, ka vēsturisko apstākļu dēļ (cara laika kolonizācija, lielais evakuēto strādnieku un bēgļu skaits Pirmā pasaules kara laikā, boļševiku ideju popularitāte daļā sabiedrības Pilsoņu kara laikā), neskatoties uz represijām, šī kadru rezerve bija nozīmīga. Ņemot vērā, ka Krievijas latviešu lojalitātes centrs pārsvarā bija padomju impērija, nav pārsteigums, ka šīs grupas sievietes Latvijas PSR politiskajā elitē, sākoties pārmaiņām, pārsvarā simpatizēja tiem spēkiem, kas iestājās par PSRS saglabāšanu. Starp retajiem izņēmumiem bija Valentīna Klibiķe.

Tā kā uzreiz pēc kara uzticamu “padomju” kadru trūkums visos partijas aparāta ešelonos bija ļoti liels, Krievijas latvietēm pavērās labākas karjeras iespējas nekā jebkad vēlāk, tajā skaitā

arī augstākajos varas ešelonos. Sieviešu, kuru karjera veidojās 40. gados, biogrāfiju analīze ļauj izdalīt divas grupas. Pirmā ļoti ātri nonāca politiskajā elitē un saglabāja vietu tajā pietiekami ilgu laika posmu. Šai kohortai piederīgās sievietes lielākoties bija ieguvušas augstāko izglītību Padomju Savienībā, turklāt bieži vien specializētās jomās. Piemēram, Alise Vīndedze (dzim. 1908. g.), kas bija cēlusies no Pirmā pasaules kara laikā uz Nižņijnovgorodu evakuētas strādnieku ģimenes, bija beigusi G. Pļehanova vārdā nosaukto Maskavas Tautas saimniecības institūtu kā tirdzniecības ekonomiste. 1944. gada augustā izsaukta LKP CK rīcībā darbam Latvijas PSR Valsts plānā, kur strādājusi par nodaļas vadītāju. 1947. gada aprīlī iecelta par LKP CK Tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas nodaļas vadītāja vietnieci, pēc tam par šīs nodaļas instruktori, bet jau novembrī kļuvusi par CK sekretāra vietnieci (nodaļas vadītāju) tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas jautājumos. Pēc aparāta reorganizācijas no 1948. gada novembra CK Plānu, finanšu un tirdzniecības nodaļas vadītāja. 1950.–1958. gadā LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece. 1958.–1970. gadā LPSR Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja pirmā vietniece. A. Vīndedzes karjeru nebija kavējis apstākļi, ka viņas tēvs, kurš 30. gados strādāja par ceha priekšnieku rūpnīcā, 1937. gadā bija arestēts un nošauts.³¹ Jāsaka, ka 1937.–1938. gadā represēti vecāki vai citi radnieki bija daudziem politiskajai elitei piederīgajiem. Tas nekavēja viņu karjeru arī Staļina laikā, ar noteikumu, ka viņi neslēpa represēšanas faktu. Diemžēl autobiogrāfijas maz pasaka par to, vai un kādu cenu viņiem nācās maksāt par to, lai tuvinieku liktenis neietekmētu viņu dzīvi.

Vēl viens ātras un samērā sekmīgas biogrāfijas piemērs bija Zelmai Čabis (dzim. 1909. g.). Viņas tēvs bijis aktīvs komunistis, kas pēc Pilsoņu kara palicis Krievijā. 1920. gadā pēc tēva pieprasījuma sieva ar meitām devusies uz Maskavu, kur Zelma 1934. gadā beigusi Maskavas Viegglās rūpniecības tautas komisiariāta Industriālo institūtu. Pēc institūta sākumā strādājusi specialitātē, vēlāk partijas darbā. 1944.–1947. gadā LKP CK Rūpniecības nodaļas instruktore, pēc tam nodaļas vadītāja vietniece. 1948.–1951. gadā CK Viegglās rūpniecības nodaļas vadītāja. Pēc

tam vieglās rūpniecības ministre. 1952. gadā sakarā ar apgabalu izveidošanu kļuvusi par Daugavpils apgabala partijas komitejas otro sekretāri. Pēc apgabalu likvidācijas īsu laiku atkal CK Vieglās rūpniecības nodaļas vadītāja, bet 1953.–1954. gadā CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja vietniece. 1954.–1956. gadā CK Plaša patēriņa un pārtikas preču ražošanas nodaļas vadītāja. 1956.–1958. gadā LPSR Valsts kontroles ministrijas galvenā kontroliera vietniece, pēc tam Ministru Padomes Valsts kontroles komitejas nodaļas vadītāja vietniece, bet 1963.–1966. gadā Ministru Padomes Sadzīves pakalpojumu galvenās pārvaldes priekšnieka vietniece.³²

Otru Krievijas latviešu grupu veidoja nedaudz vecākas paaudzes sievietes, kas līdz kara beigām dažādās PSRS republikās bija darbojušās zemāka līmeņa partijas amatos vai arī vispār nebija iesaistītas profesionālā partijas darbā. Latvijā viņu sociālais statuss būtiski paaugstinājās – viņas ātri kļuva par rajonu partijas komiteju sekretārēm, izpildkomiteju priekšsēdētājām, taču tie arī bija viņu karjeras griesti, jo Latvijā viņas ieradās jau pusmūžā. Diezgan tipiska šajā ziņā bija Emmas Arzumanovas (dzim. Brenģule) biogrāfija. Viņa bija dzimusi 1900. gadā Smiltēnē. Pirmā pasaules kara laikā nokļuvusi Dienvidkrievijā. 20. gados, sekojot vīram, dzīvojusi Uzbekijā, Kalnu Karabahā, strādājusi par vecmāti. Kara laikā mobilizēta darbam hospitālī Baku, kur strādājusi par vecāko medmāsu un kādu laiku arī arodbiedrību darbā. Partijā uzņemta 1942. gadā. 1945. gadā atgriezusies Latvijā, kur sākumā bijusi Kandavas pagasta partordze, pēc tam Talsu apriņķa partijas komitejā vadījusi Propagandas un aģitācijas nodaļu. 1947.–1949. gadā Limbažu apriņķa partijas komitejā kadru sekretāre, pēc tam Limbažu apriņķa izpildkomitejas priekšsēdētāja. 1950.–1952. gadā vadīja Alojās rajona izpildkomiteju, bet 1952.–1953. gadā bija Limbažu rajona partijas komitejas pirmā sekretāre. Pēc tam līdz aiziešanai pensijā 1956. gadā Elejas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja.³³

Trešā grupa, kura politiskajā elitē sāka ienākt 70. gados, bet kuras ietekme būtiski palielinājās 80. gadu sākumā, bija vietējās latvietes. Atšķirībā no Krievijas latvietēm, kuru karjeras tra-

jektorijas nereti bija visai komplicētas, vietējo latviešu ieiešana varas elitē 60.–80. gados noritēja samērā mierīgi un šabloniski – komjaunatnes aktiviste skolā un augstskolā, darbs komjaunatnes komitejās, pēc tam partijas aparātā ar iespējamu “piezemēšanos” karjeras nogalē kādā pietiekami svarīgā administratīvā vai saimnieciskā postenī. Tieši 80. gadu pirmajā pusē šī grupa bija visredzamākā rajonu partijas komiteju pirmo sekretāru posteņos (Z. Resne, R. Bondareva, R. Matīsa, O. Jadzeviča, J. Āboliņa, A. Štauberga). 80. gadu beigās politiskās izvēles šās grupas pārstāvēm bija visai atšķirīgas. Daļa aktīvi iesaistījās neatkarīgās kompartijas veidošanā, piemēram, J. Āboliņa, citas pieslējās A. Rubika LKP (O. Jadzeviča, R. Bondareva), vēl citas pārorientējās uz nepolitiskām jomām.

Ceturto grupu veidoja cittautietes, pārsvarā krievietes – vietējās vai arī iebraucējas no citām republikām. No 43 sievietēm – politiskās elites pārstāvēm 2. tabulā tikai deviņas ir cittautietes – krievietes A. Kalnbērziņa, V. Pihele, I. Jegorova, V. Ļeonova, I. Kuzņecova, Ņ. Deņisenko, Ļ. Zīle, T. Savicka un baltkrieviete Ņ. Kakstova. Nedaudz vairāk to bija starp sievietēm, kas 1940.–1991. gadā vadījušas LKP CK nodaļas, – nelatvietes bija četras no 12 (sk. 5. tabulu), bet starp tām, kas ieņēmušas atbildīgus amatus valsts pārvaldē, – četras no 13 (sk. 6. tabulu). Tāpat kā Latvijas PSR politiskajā elitē kopumā, arī sieviešu vidū Krievijas latviešu īpatsvars padarīja lieku liela cittautiešu skaita iepludināšanu tajā, kas pastiprinātu spriedzi sabiedrībā un pārlicību, ka latvieši tiek izspiesti no varas pozīcijām. Cittautiešu īpatsvars bija liels, nereti dominējošs publiski mazāk redzamos amatos, bet ne starp pirmajām personām. Ceļš uz vadošiem amatiem valsts pārvaldē gandrīz vienmēr veda caur partijas darbu, un starp mūsu apzinātajām sievietēm tikai viena – pārtikas rūpniecības ministre 1965.–1990. gadā Irina Kuzņecova visu iepriekšējo darba dzīvi kopš 1944. gada bija strādājusi ražošanā kā dažādu uzņēmumu (“Dzintars”, “Laima” u.c.) un trestu direktore.

Vēl viens aspekts, kas pievērš uzmanību, analizējot Latvijas PSR nomenklatūras veidošanos, ir samērā nelielais vietējās izcelsmes nelatviešu īpatsvars. Tas attiecas arī uz sievietēm politiskajā elitē.

Starp 43 sievietēm, kas minētas 3. tabulā, ir tikai divas vietējās krievietes (I. Kuzņecova un Ļ. Zīle). Uzkrītoši ir tas, ka cittautietes, tāpat kā Krievijas latvietes, biežāk ieņēma atbildīgus amatus jomās, kas prasīja specifiskas, tehniskas kompetences, piemēram, Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece Ņ. Deņisenko pēc izglītības bija inženiere hidrotehniķe, LKP CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja V. Ļeonova – ķīmijas tehnoloģe.

SIEVIETES POLITISKAJĀ ELITĒ – KARJERAS PRIEKŠNOTEIKUMI UN DINAMIKA

Daudzi pētnieki norāda uz personisko sakaru un klientelisma lielo lomu padomju elites veidošanā, respektīvi, nomenklatūras grupējumiem, kas veidojās ap ietekmīgiem patroniem. Šādi grupējumi veidojās jau Staļina laikā, taču īpaši skaidri parādījās Brežņeva periodā,³⁴ un tie ir pētīti, balstoties galvenokārt uz krievu pētnieku materiāliem un intervijām. Šī problēma izraisa lielu pētnieku interesi saistībā ar padomju nomenklatūras “tīklojumu” ietekmi uz korupciju postpadomju telpā.³⁵ Neformālo sakaru lomu Lietuvas padomju nomenklatūrā ir pētījis Viļus Ivanausks.³⁶ Diemžēl joprojām šādu pētījumu nav Latvijā, tādēļ ir grūti spriest par neformālo tīklu izplatību un ietekmi uz Latvijas nomenklatūras veidošanos.

Avotu analīze rada iespaidu, ka Latvijas PSR politiskā elite bija lielā mērā atomizēta. Tajā var izdalīt tikai vienu grupējumu, kuram piemita diezgan izteikta iekšēja solidaritāte, – vecos pagrīdniekus. Tas arī saprotams, jo kopējais nelegālais darbs un kopā ieslodzījumā pavadītie gadi bija cementējošs spēks. Taču šīs grupas ietekme spēja izpausties tikai līdz 1959. gadam. Šādu solidaritāti nevar saskatīt Krievijas latviešos – acīmredzot visai atšķirīgās izcelsmes, sociālās pieredzes un paaudžu atšķirību dēļ. Ja pastāvēja kādi sociālie tīkli, tie acīmredzot darbojās šaurāku Krievijas latviešu grupu ietvaros. Vēl mazāk kādu grupējumu ietekmi var saskatīt starp vietējiem latviešiem, kas, 1959. gada pieredzes iebaidīti, par visu vairāk baidījās no apsūdzībām lokālismā un grupējumos.

Svarīgs, bet arī neizpētīts jautājums ir par to, kāda loma karjerā bija sakariem PSKP Centrālajā Komitejā. Latvijas kompartijas sekretāru biogrāfiju analīze ļauj izdarīt secinājumu, ka mācīšanās un/vai darba pieredze Maskavā CK struktūrās un tās laikā iegūtie sakari būtiski atviegloja karjeru. Tas ir arī viens no aspektiem, kas deva priekšrocības Krievijas latviešiem, jo viņi labprātāk devās strādāt uz Maskavu un viņiem arī bija vieglāk nodibināt attiecības ar “centra” funkcionāriem.

Šajā pētījumā izmantotie avoti ļauj izdarīt dažus pieņēmumus, bet neļauj pārliecinoši runāt par personisko sakaru un “tīklojumu” ietekmi uz sieviešu iesaisti politiskajā elitē, lai gan var pieļaut, ka tiem bija nozīmīga loma. Dažos gadījumos atsevišķu sieviešu ļoti straujo karjeras izaugsmi ir grūti izskaidrot citādi kā vien ar protekciju. Tomēr jāuzsver – lai cik svarīga loma bija personīgajai protekcijai karjeras izaugsmē, sievietes spēju noturēties politiskajā elitē noteica viņas personīgās īpašības. Birokrātiskā vide, kurā sievietes atrašanās politiskajā elitē nebija pati par sevi saprotama, uzlika īpašas prasības, kurām acīmredzot atbilda tās sievietes, kas spēja šajā vidē noturēties ilgāku laiku.

Latvijas PSR politiskās elites pētniecība ļauj secināt, ka karjera partijas aparātā bija nepieciešama, lai ieņemtu jebkuru augstāku posteni valsts aparātā, piemēram, kļūtu par ministru. Priekšstats, ka politiskajā elitē varēja nokļūt ar kompetenci saimnieciskajā darbā, ir mīts, neskatoties uz atsevišķiem gadījumiem, kas it kā liecina par pretējo. Tas ļoti skaidri parādās arī mūsu analizētajās sieviešu biogrāfijās. Tā no sievietēm – Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniecēm, ministrēm un valsts komiteju priekšsēdētājam visas, izņemot E. Veinbergu un I. Kuzņecovu, ilgāku vai īsāku laiku bija ieņēmušas atbildīgus partijas amatus kā CK nodaļu vadītājas, partijas rajonu un pilsētu komiteju sekretāres utt. Karjeras maģistrālais virziens bija no partijas darba uz pārvaldes un saimniecisko darbu, bet ne otrādi.

Arī no vēlētās CK nomenklatūras nokļūt štata nomenklatūrā bija praktiski neiespējami. Ievēlēšana CK nebija karjeras “lifts” – strādnieces, kolhoznieces, lauksaimniecības speciālistes tikai ļoti retos gadījumos avansēja uz augstāka sociālās hierarhijas

pakāpiena. Starp LKP CK locekļēm un kandidātēm šādi gadījumi bija tikai divi – Velta Orinska bija ievēlēta par CK locekli LKP XIV un XV kongresā kā Piebalgas MTS galvenā zootehniķe, bet XVI kongresā – kā Madonas rajona izpildkomitejas lauksaimniecības inspekcijas priekšniece, savukārt Marija Agejenkova ievēlēta par CK locekli LKP XVIII un XIX kongresā kā fabrikas “Aurora” ketelētāja, bet XX kongresā kā šīs fabrikas arodbiedrības komitejas priekšsēdētāja. Taču augstāks amats šajā gadījumā nozīmēja izkrišanu no vēlētas nomenklatūras, bez jebkādām perspektīvām iekļūt politiskajā elitē. Lai nokļūtu politiskajā elitē, bija svarīgi pietiekami agri uzsākt komjaunatnes vai partijas karjeru, kombinācijā ar atbilstošu specializētu izglītību (piemēram, agronoma, inženiera utt.) un zināmu praktiskā darba pieredzi (dažkārt gan ļoti neilgu) tā nodrošināja veiksmīgu karjeru. Jāatzīmē, ka pedagoģiskā izglītība, kas bija diezgan tipiska sievietēm – CK locekļēm, bija viens no aspektiem, kas ierobežoja to post-partijas darba karjeras iespējas ar izglītības, kultūras un sociālās nodrošināšanas jomu.

Sekmīgas vīriešu karjeras liecina, ka ļoti svarīga nozīme ceļā augšup pa karjeras kāpnēm bija pieredzes daudzveidībai (pieredze partijas, administratīvajā un saimnieciskajā darbā). Sekmīgas karjeras raksturo arī tas, ka uzskavēšanās uz katra no karjeras pakāpieniem bija samērā neilga. Šajā ziņā sieviešu karjeras atšķiras ar lielāku stabilitāti, tendenci specializēties noteiktā jomā un mazāku teritoriālo mobilitāti. Vismaz daļēji to var izskaidrot ar to, ka precēto sieviešu mobilitāti noteica viņu vīra profesija un karjera. Sievietēm, kuru laulāto darbs bija saistīts ar biežu pārcelšanu no vienas vietas uz citu, bija sarežģīti veidot stabilu karjeru, taču tikpat komplicēti vai pat neiespējami tas bija gadījumā, ja vīra darbs bija saistīts, piemēram, ar laukiem.

SECINĀJUMI

Padomju Savienībā oficiālā līmenī nebija politikas, kas veicinātu sieviešu iekļaušanos politiskajā elitē. Attiecīgi šādas politikas nebija arī Padomju Latvijā. Runājot par sieviešu izvirzīšanu vadošos amatos, ar to tika saprasti partijas un administratīvās hie-

rarhijas zemākie pakāpieni. Vienīgi 80. gadu pirmajā pusē šis jautājums piesaistīja PSRS vadības uzmanību, iespējams, lielā mērā tāpēc, ka Padomju Savienība (tāpat kā citas komunistiskās valstis) šajā ziņā izskatījās ne visai labi uz Rietumu valstu fona, kur sievietes arvien biežāk kļuva par premjerministrēm, politisko partiju līderēm, ministrēm. Pasākumi sieviešu izvirzīšanai vadošos amatos deva tūlītēju, lai gan ierobežotu efektu Latvijas PSR, kas liecina, ka nepieciešamā kadru rezerve pastāvēja, tomēr necaurspīdīgā kadru atlases un izvirzīšanas sistēma neizbēgami ierobežoja sieviešu nokļūšanu politiskajā elitē.

Sieviešu lomas analīze LKP CK sastāvā parāda, ka, pirmkārt, sievietes bija pārstāvētas divās galvenajās grupās – politikajā elitē un t.s. vēlētajā nomenklatūrā (strādnieces, kolhoznieces, inteliģences pārstāves u.c.). Saimnieciskajā nomenklatūrā viņu pārstāvniecība bija niecīga. Vēlētajā nomenklatūrā sieviešu skaits pieauga, bet politikajā nomenklatūrā tas saglabājās samērā stabils, izņemot vērā ņemamu samazināšanos 60. gadu pirmajā pusē. Tas bija stabils – taču neliels – kā kopējā LKP CK locekļu skaitā, tā arī republikas politikajā elitē kopumā, svārstoties starp 6 un 13 personām. Statistikas un biogrāfiju analīze liek secināt, ka sievietēm labākas iespējas iekļūt un nostabilizēt savu stāvokli republikas politikajā elitē bija 40. gados, kad piemērotu kadru trūkums bija vislielākais un konkurence ar vīriešiem – mazāka. Kaut arī 50.–80. gados sieviešu īpatsvars partijas nomenklatūrā tās zemākajos līmeņos pieauga, tāpat kā viņu izglītības līmenis, iespējas nokļūt varas virsotnēs būtiski nepalielinājās. Lai gan sievietes – nomenklatūras darbinieces vairāk bija saistītas ar jomām, kas tika uzskatītas par sievietēm atbilstošākām, piemēram, izglītība un kultūra, šķiet, ka tikai viens augstākā līmeņa amats bija rezervēts tieši sievietēm – sociālās nodrošināšanas ministrs. Nepastāvēja arī korelācija starp sieviešu nodarbinātības apjomu noteiktās sfērās un viņu iespējām ieņemt tajās augstākos amatus, piemēram, neskatoties uz sieviešu lielo īpatsvaru medicīnā, veselības aizsardzības ministra amats acīmredzot netika uzskatīts par sievietēm piemērotu. Arī jomās, kur sieviešu īpatsvars bija acīmredzams (vieglā un pārtikas rūpniecība, izglītība utt.), viņu

iespējas ieņemt politiskās elites līmeņa amatus bija saistītas ar piemērotu vīriešu kandidatūru trūkumu.

Tāpat kā republikas politiskajā elitē kopumā, arī sieviešu vidū pēc etnopolitiskajiem raksturojumiem ir saskatāmas četras grupas – t.s. vecās pagrīdnieces un 1940.–1941. gada aktīvistes; Krievijas latvietes; vietējās latvietes un cittautietes (pārsvārā krievietes). Pirmās grupas ietekme bija lielāka pirmajā padomju gadā un uzreiz pēc kara, bet tā pilnībā izzuda pēc 1959. gada, jo tieši šīs grupas pārstāvju bija visvairāk starp t.s. nacionālkomunistiem. Otrā grupa bija skaitliski vislielākā uzreiz pēc kara, un piederība pie tās garantēja sekmīgas karjeras iespējas visā padomju režīma pastāvēšanas laikā. Vietējās latvietes lielākā skaitā ienāca politiskajā elitē 70. gados un it īpaši 80. gadu pirmajā pusē, un viņu karjeras pamats pārsvārā bija lauku rajonu partijas komiteju pirmo sekretāru amati. Cittautiešu īpatsvars starp sievietēm politiskajā elitē bija skaitliski samērā neliels, tomēr jāatzīmē, ka viņas, tāpat kā daļa Krievijas latviešu, biežāk sekmīgi veidoja karjeru jomās, kur bija nepieciešama zināma specializēta kompetence. Piederība tai vai citai grupai ir statistiska, tā nenozīmē automātisku attiecīgās grupas solidaritāti un centienus atbalstīt tai piederīgos. Zināmu solidaritāti var saskatīt tikai starp vecajiem pagrīdniekiem.

Kā sieviešu, tā arī vīriešu ceļš uz Latvijas PSR politisko eliti bija saistīts ar karjeru kompartijas struktūrās un tikai ļoti retos gadījumos – ar pieredzi konkrētā saimnieciskās vai administratīvās darbības jomā. Partijas aparāta kadri Staļina laikā tika trenēti kā universāli administratori, kam bija jāspēj vadīt praktiski jebkuru jomu. Pēc Staļina nāves var runāt par zināmu specializāciju, lai gan kadru pielietojuma spektrs, vienalga, saglabājās samērā plašs. Tomēr jāuzsver, ka sieviešu mobilitāte kā teritoriālā, tā darbības jomu ziņā bija zemāka, kas bija viens no aspektiem, kas negatīvi ietekmēja viņu iespējas izvirzīties politiskajā elitē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Gatis Krūmiņš (2007). Sievietes loma valsts pārvaldē padomju okupācijas periodā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 156.–164. lpp.

- ² Gail Warshofsky Lapidus (1979). *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press; Mary Buckley (1981). *Women in the Soviet Union*. *Feminist Review*, 8, pp. 79–106; Mary Buckley (1989). *Women and Ideology in the Soviet Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- ³ Vita Zelče (2003). Latvijas padomju sievietes konstrukcija. Pirmā identitāte – darba sieviete (1940–1941). No: Inta Brikše (red.). *Komunikācija: Dzimtes pētījumi*. Rīga: Zinātne, 34.–59. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti. 655. sēj.); Vita Zelče (2006). The First Contract Between the Stalin's Regime and Latvian Women: 1945. *Gender and Knowledge*, 3/4, pp. 1–22. http://www.ennenjanyt.net/2006_3/zelce.pdf
- ⁴ K. B. Usha (2005). Political Empowerment of Women in Soviet Union and Russia: Ideology and Implementation. *International Studies*, 42 (2), pp. 141–165.
- ⁵ LKP XV kongresa stenogramma. *Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), PA-101–23–1, 16. lp.
- ⁶ Jāatzīmē, ka 1949. gada janvārī LK(b)P X kongresā ir fiksēta līdzīga, taču daudz mazāka mēroga un ar nenozīmīgām sekām “sacelšanās”, kad pret Rīgas jūras kara bāzes komandieri N. S. Ivanovski nobalsoja 234 delegāti no 474. Sk.: LK(b)P X kongresa stenogramma. LVA, PA-101–12–1, 6.–11., 13.–16. lp.
- ⁷ Mikhail Voslenskii (2005). *Nomenklatura*. Moskva: Zakharov, s. 149–151.
- ⁸ Milovan Djilas (1957). *The New Class: An Analysis of the Communist System*. New York: Frederick A. Praeger.
- ⁹ V. P. Mokhov. *Sovetskaia nomenklatura kak politicheskii institut*. Pieejams: <http://www.pseudology.org/people/Nomenklatura.htm> (skatīts 19.08.2015.).
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Olga Kryshtanovskaia (1995). Transformatsiia staroi nomenklaturai v novuii rossiiskuii elitu. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 1, s. 52.
- ¹² *Latvijas PSR tautas saimniecība 1987. gadā. Statistikas gadagrāmata* (1988). Rīga: Avots, 192. lpp.
- ¹³ Turpat, 203. lpp.
- ¹⁴ Sostav predsedatelei gorodskikh i raionnykh ispolkomov Latviiskoi SSR. LVA, PA-101–30–107, 25., 38. lp.
- ¹⁵ Turpat, 28., 29., 34. lp.
- ¹⁶ Turpat, 45. lp.
- ¹⁷ Turpat, 56. lp.; Spravka o sostave rukovodiashchikh rabotnikov Sovnarkhoza Latviiskoi SSR. LVA, PA-101–30–111, 50. lp.
- ¹⁸ Aprēķināts pēc: Statisticheskii otchet o sostave i smeniaemosti na 1 ianvaria 1980 g. LVA, PA-101–45–114, 5., 9.–14., 42.–44. lp.
- ¹⁹ Statisticheskii otchet o sostave partiinoi organizatsiī TsK Kompartii Latvii na 1 ianvaria 1946 goda. LVA, PA-101–9–36, 204. lp.; Statisticheskii otchet

- o sastave partiinai organizatsii TsK Kompartii Latvii na 1 ianvaria 1986 goda. *LVA*, PA-101-55-154, 10. lp.
- ²⁰ Daina Bleiere (2008). Emilijas Veinbergas atmiņas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 165. lpp.
- ²¹ Ella Ankupe. Aktivās komunisma cēlājas. *Cīņa*, 08.03.1952. Sk. arī: Zelče. The First Contract Between the Stalin's Regime and Latvian Women: 1945.
- ²² E[dīte] Zvaigzne (1976). Sieviete un sabiedriskā aktivitāte. *Padomju Latvijas Sieviete*, 9 (septembris), 2. lpp.
- ²³ Protokol IV plenuma TsK KPL 23-24 marta 1953 g. *LVA*, PA-101-16-1, 34. lp.
- ²⁴ Stenogramma zasedaniia XI plenuma TsK KPL 12 fevralia 1960 g. *LVA*, PA-101-23-13, 12. lp.
- ²⁵ Melanie Ilič (2004). Women in the Khrushchev Era: an Overview. In: Melanie Ilič, Susan E. Reid, Lynne Attwood (eds.). *Women in the Khrushchev Era*. Houndmills, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, pp. 17-19.
- ²⁶ Protokol XIII plenuma TsK Kompartii Latvii 14 aprēlia 1984 goda. *LVA*, PA-101-53-5, 16. lp.
- ²⁷ Protokol XVII plenuma Tsentral'nogo Komiteta Kompartii Latvii 28 marta 1985 goda. *LVA*, PA-101-55-1, 16. lp.
- ²⁸ Marita Zitmane (2003). Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas 1990. gadā: Dzimumu vienlīdzības un iesaistīšanās politiskajā sfērā dzimtes diskurss. No: Inta Brikše (red.). *Komunikācija: Dzimtes pētījumi*. Rīga: Zinātne, 60.-74. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti, 655. sēj.).
- ²⁹ Spravka o kachestvennom sostave i smeniaemosti zaveduiushchikh ot-delami, instruktorov i propagandistov sel'skikh RK partii. *LVA*, PA-101-30-94, 82. lp.; Statisticheskii otchet o sostave i smeniaemosti kadrov predsedatelei kolkhozov na 1 aprēlia 1974 g. *LVA*, PA-101-38-94, 37. lp. Vēlāk to sauca par Rīgas medicīnisko preparātu rūpnīcu.
- ³⁰ Alises Vīndedzes personas lieta. *LVA*, PA-15500-2-8817.
- ³² Zelmas Čabis personas lieta. *LVA*, PA-15500-2-8402.
- ³³ Emmas Arzumanovas personas lieta. *LVA*, PA-15500-1-313.
- ³⁴ Yoram Gorlitzki (2010). Too Much Trust: Regional Leaders and Local Political Networks Under Brezhnev. *Slavic Review*, 69 (3), pp. 676-700.
- ³⁵ Sk., piemēram: Cristoph H. Stefes (2006). *Understanding Post-Soviet Transitions: Corruption, Collusion and Clientelism*. Houndmills, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- ³⁶ Vilius Ivanauskas (2011). *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratineje sistemoje*. Vilnius: LII leidykla.

PIELIKUMS

1. tabula

NOMENKLATŪRAS GRUPAS LKP XXIII KONGRESĀ 1981. GADA
29.–30. JANVĀRĪ IEVĒLĒTAJĀ LKP CENTRĀLAJĀ KOMITEJĀ

Nomenklatūras grupas	LKP CK kopskaits	LKP CK locekļi	LKP CK kandidāti
LPSR politiskā elite (nomenklatūra), kopā	145	103	42
T.sk. sievietes	10	7	3
Eksteritoriālā nomenklatūra	16	14	2
T.sk. sievietes	–	–	–
Saimnieciskā nomenklatūra	10	6	4
T.sk. sievietes	1	–	1
Vēlētā nomenklatūra	35	18	17
T.sk. sievietes	18	7	11
Pavisam LKP CK locekļu un kandidātu	206	141	65
T.sk. sievietes	29	14	15

Avots: LKP XXIII kongresa stenogramma, LVA, PA-101-47-1, 283.–300., 338.–340. lp.

2. tabula

SIEVIETES LKP CK SASTĀVĀ 1940.–1990. GADĀ

LKP kongress	CK locekļu skaits (pilntiesīgie locekļi+ kandidāti)	Sievietes – CK locekles (pilntiesīgās locekles+ kandidātes)	Sieviešu īpatsvars LKP CK procentos
IX, 1940. g. decembrī	51 (35+16)	4 (3+1)	7,8
X, 1949. g. janvārī	86 (69+17)	8 (4+4)	9,3
XI, 1951. g. decembrī	98 (73+25)	11 (6+5)	11,2
XII, 1952. g. septembrī	104 (75+29)	16 (8+8)	15,4
XIII, 1954. g. februārī	110 (79+31)	15 (10+5)	13,6
XIV, 1956. g. janvārī	118 (85+33)	14 (10+4)	11,9
XV, 1958. g. janvārī	128 (91+37)	14 (8+6)	10,9
XVII, 1960. g. februārī*	133 (93+40)	11 (4+7)	8,3
XVIII, 1961. g. septembrī	150 (105+45)	14 (7+7)	9,3
XIX, 1963. g. decembrī	170 (121+49)	17 (13+4)	10,0
XX, 1966. g. martā	180 (125+55)	24 (17+7)	13,3
XXI, 1971. g. februārī	196 (135+61)	28 (17+11)	14,3
XXII, 1976. g. janvārī	202 (139+63)	31 (16+15)	15,4
XXIII, 1981. g. janvārī	206 (141+65)	29 (14+15)	14,1
XXIV, 1986. g. janvārī	206 (141+65)	30 (16+14)	14,6

* LKP XVI kongress 1959. gada janvārī sanāca, lai apstiprinātu septiņgades (1959.–1965. g.) plānu. Tajā netika ievēlēts jauns CK sastāvs.

Avots: LKP kongresu stenogrammas, LVA, PA-101-1-2, 151. lp.; PA-101-2-108, 17.–21. lp.; PA-101-12-1, 6.–11., 13.–16. lp.; PA-101-14-1, 7.–12., 14.–18. lp.; PA-101-15-1, 11.–16., 19.–23. lp.; PA-101-17-1, 5.–9., 11.–14. lp.; PA-101-19-1, 9.–14., 17.–20. lp.; PA-101-21-1, 8.–14., 16.–19. lp.; PA-101-23-1, 5.–10., 12.–16. lp.; PA-101-24-1, 9.–17., 22.–28. lp.; PA-101-26-1, 11.–23., 27.–32. lp.; PA-101-29-1, 13.–25., 33.–41. lp.; PA-101-35-1, 112.–123., 132.–139. lp.; PA-101-41-1, 215.–229., 267.–270. lp.; PA-101-47-1, 283.–300., 338.–340. lp.; PA-101-57-1, 194.–208., 216.–218. lp.

3. tabula

SIEVIETES LKP CK LOCEKLES UN KANDIDĀTES – POLITISKĀS ELITES
KARJERAS TRAJEKTORIJAS

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
1.	Auguste Olga	IX, 1940. g. dec.	CK locekle	LKP CK 4. sekretāre
		X, 1949. g. janv.	CK locekle	Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja vietniece
2.	Paldiņa Ieva	IX, 1940. g. dec.	CK locekle	LKP Ventspils apriņķa komitejas 1. sekretāre
		X, 1949. g. janv.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XI, 1951. g. dec.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	sociālās nodrošināšanas ministre
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	sociālās nodrošināšanas ministre
3.	Vāvere Olga	IX, 1940. g. dec.	CK locekle	LKP Kuldīgas apriņķa komitejas pirmā sekretāre
		X, 1949. g. janv.	CK locekle	LK(b)P CK partijas skolas direktore
4.	Grīnberga Melānija	IX, 1940. g. dec.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas Sarkanarmijas rajona komitejas 2. sekretāre
5.	Veinberga Emīlija	X, 1949. g. janv.	CK locekle	tieslietu ministra vietniece
		XI, 1951. g. dec.	CK locekle	tieslietu ministre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	tieslietu ministre

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
		XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	tieslietu ministre
		XIV, 1956. g. janv.	CK locekle	tieslietu ministre
		XV, 1958. g. janv.	CK locekle	tieslietu ministre
6.	Miķe Anna	XIV, 1956. g. janv.	CK locekle	tieslietu ministre
		XV, 1958. g. janv.	CK locekle	tieslietu ministre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	LK(b)P Smiltenes rajona komitejas 1. sekretāre
		XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	LKP Smiltenes rajona komitejas 1. sekretāre
		XIV, 1956. g. janv.	CK locekle	LKP Smiltenes rajona komitejas 1. sekretāre
7.	Vindedze Alise	X, 1949. g. janv.	CK kandidāte	CK Plānu, finanšu un tirdzniecības nodaļas vadītāja
		XI, 1951. g. dec.	CK kandidāte	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
		XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
		XIII, 1954. g. febr.	CK kandidāte	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
		XIV, 1956. g. janv.	CK locekle	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
		XV, 1958. g. janv.	CK locekle	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
		XVII, 1960. g. febr.	CK locekle	Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietniece
		XVIII, 1961. g. sept.	CK locekle	Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietniece
		XX, 1966. g. martā	CK locekle	Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja 1. vietniece

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
8.	Čabis Zelma	X, 1949. g. janv.	CK kandidāte	CK Vieglās rūpniecības nodaļas vadītāja
		XI, 1951. g. dec.	CK kandidāte	vieglās rūpniecības ministre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	CK Vieglās rūpniecības nodaļas vadītāja
		XIV, 1956. g. janv.	CK kandidāte	CK Plaša patēriņa un pārtikas preču nodaļas vadītāja
9.	Ankupe Ella	X, 1949. g. janv.	CK kandidāte	CK atbildīgā organizatore
		XI, 1951. g. dec.	CK kandidāte	CK nodaļas darbam ar sievietēm vadītāja
		XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	CK nodaļas darbam ar sievietēm vadītāja
		XIII, 1954. g. febr.	CK kandidāte	CK nodaļas darbam ar sievietēm vadītāja
		XIV, 1956. g. janv.	CK kandidāte	CK nodaļas darbam ar sievietēm vadītāja
		XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	Rīgas pilsētas izpildkomitejas Kultūras nodaļas vadītāja
10.	Arzumanova Emma	X, 1949. g. janv.	CK kandidāte	LK(b)P Limbažu apriņķa komitejas sekretāre
		XI, 1951. g. dec.	CK kandidāte	Alojas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja
		XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	LK(b)P Limbažu rajona 1. sekretāre
		XIII, 1954. g. febr.	CK kandidāte	Elejas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja
		XIV, 1956. g. janv.	CK kandidāte	Elejas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja
11.	Zaļkalne Līna	XI, 1951. g. dec.	CK locekle	LK(b)P Siguldas rajona komitejas 1. sekretāre

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
12.	Kažociņa Berta	XI, 1951. g. dec.	CK locekle	LK(b)P Tukuma rajona komitejas 1. sekretāre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	LK(b)P Tukuma rajona komitejas 1. sekretāre
		XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	LKP Tukuma rajona komitejas 1. sekretāre
13.	Čarpa Ida	XI, 1951. g. dec.	CK locekle	LK(b)P Cēsaines rajona komitejas 1. sekretāre
		XII, 1952. g. sept.	CK locekle	LK(b)P Cēsaines rajona komitejas 1. sekretāre
		XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	LKP Cēsaines rajona komitejas 1. sekretāre
		XIV, 1956. g. janv.	CK locekle	LKP Cēsaines rajona komitejas 1. sekretāre
14.	Buša Milda	XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	CK Daiļliterāras un mākslas nodaļas vadītāja
15.	Zariņa Zenta	XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	LK(b)P Gulbenes rajona komitejas 1. sekretāre
16.	Kalnberziņa Anna	XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	CK Skolu nodaļas vadītāja
17.	Pēda Elvira	XII, 1952. g. sept.	CK kandidāte	LK(b)P Siguldas rajona komitejas 1. sekretāre
		XIII, 1954. g. febr.	CK kandidāte	LKP Siguldas rajona komitejas 1. sekretāre
18.	Pihele Valentīna	XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	LKP Limbažu rajona komitejas 1. sekretāre
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	LKP Valkas rajona komitejas 1. sekretāre
		XVIII, 1961. g. sept.	CK kandidāte	sociālās nodrošināšanas ministre
		XIX, 1963. g. dec.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
		XX, 1966. g. martā	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XXI, 1971. g. febr.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	sociālās nodrošināšanas ministre
19.	Tramdaha Emma	XIII, 1954. g. febr.	CK locekle	LKP Ērgļu rajona ko- mitejas sekretāre Ērgļu MTS zonā
20.	Siļina Helēna	XIII, 1954. g. febr.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas Pro- letāriešu rajona komite- jas 2. sekretāre
		XIV, 1956. g. janv.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretāre
		XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	LPSR Tautas saimniecī- bas padomes pārvaldes priekšnieka vietniece
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	LPSR Ministru Padomes Valsts zinātniski tehnis- kās komitejas galvenā ķīmijas speciāliste
21.	Dzērvīte (Birkenfelde) Milda	XV, 1958. g. janv.	CK locekle	LKP Auces rajona komitejas 1. sekretāre
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	LKP Jelgavas pilsētas komitejas 2. sekretāre
22.	Jegorova Irina	XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	rūpnīcas VEF partijas komitejas sekretāre
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	rūpnīcas VEF partijas komitejas sekretāre
23.	Kruglova Elza	XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	LKP Ērgļu rajona komitejas sekretāre

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
24.	Lapiņa (Lapina) Leontīna	XV, 1958. g. janv.	CK kandidāte	CK Zinātnes, skolu un kultūras daļas vadītāja
		XVII, 1960. g. febr.	CK kandidāte	CK Zinātnes, skolu un kultūras daļas vadītāja
		XVIII, 1961. g. sept.	CK kandidāte	CK Zinātnes, skolu un kultūras daļas vadītāja
25.	Ļeonova Vera	XIX, 1963. g. dec.	CK locekle	LKP Rīgas pilsētas komitejas 2. sekretāre
		XX, 1966. g. martā	CK locekle	LKP Rīgas pilsētas komitejas 2. sekretāre
		XXI, 1971. g. febr.	CK locekle	CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja
		XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	CK Rūpniecības un transporta nodaļas vadītāja
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	Valsts darba komitejas priekšsēdētāja
26.	Kārkliņa Mirdza	XX, 1966. g. martā	CK locekle	CK Zinātnes un kultūras nodaļas vadītāja
		XXI, 1971. g. febr.	CK locekle	izglītības ministre
		XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	izglītības ministre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	izglītības ministre
27.	Lazdiņa Aina	XX, 1966. g. martā	CK kandidāte	Rīgas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja
		XXI, 1971. g. febr.	CK kandidāte	Rīgas rajona izpildkomitejas priekšsēdētāja

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
28.	Klibiķe Valentīna	XX, 1966. g. martā	CK kandidāte	LKP Daugavpils pilsētas komitejas 2. sekretāre
		XXI, 1971. g. febr.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretāre
		XXII, 1976. g. janv.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretāre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK kandidāte	CK Zinātnes un mācību iestāžu nodaļas vadītāja
		XXIV, 1986. g. janv.	CK kandidāte	Augstākās Padomes Prezidija sekretāre
29.	Makarova Valeska- Emma	XX, 1966. g. martā	CK kandidāte	CK Sevišķā sektora vadītāja
30.	Resne Zinaīda	XXI, 1971. g. febr.	CK kandidāte	LKP Ogres rajona komitejas 1. sekretāre
		XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	LKP Ogres rajona komitejas 1. sekretāre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	LKP Ogres rajona komitejas 1. sekretāre
31.	Kuzņecova Irina	XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	pārtikas rūpniecības ministre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	pārtikas rūpniecības ministre
32.	Reimane Irēna	XXII, 1976. g. janv.	CK locekle	LKP Rīgas pilsētas Kirova rajona partijas komitejas 1. sekretāre
		XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības komitejas priekšsēdētāja
		XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības komitejas priekšsēdētāja

Nr.	Uzvārds, vārds	Kongress, kurā ievēlēta	CK locekle vai kandidāte	Amats ievēlēšanas brīdī
33.	Rukmane Māriete	XXIII, 1981. g. janv.	CK locekle	Latvijas ĻKJS CK 1. sekretāre
		XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP Rīgas pilsētas Ki-rova rajona komitejas 1. sekretāre
34.	Deņisenko Ņina	XXIII, 1981. g. janv.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretāre
		XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece
35.	Zīle Ļubova	XXIII, 1981. g. janv.	CK kandidāte	LKP CK Partijas vēstures institūta – PSKP CK Marksisma-ļeņinisma institūta filiāles direktore
		XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP CK Partijas vēstures institūta direktore
36.	Bondareva Regīna	XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP Valkas rajona komitejas 1. sekretāre
37.	Matīsa Rūta	XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP Valmieras rajona komitejas 1. sekretāre
38.	Savicka Tamāra	XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP Rīgas pilsētas Ļeņina rajona komitejas 1. sekretāre
39.	Jadzeviča Olga	XXIV, 1986. g. janv.	CK locekle	LKP Stučkas rajona komitejas 1. sekretāre
40.	Āboliņa Janīna	XXIV, 1986. g. janv.	CK kandidāte	LKP Ogres rajona komitejas 1. sekretāre
41.	Kakstova Ņina	XXIV, 1986. g. janv.	CK kandidāte	CK Viegļās rūpniecības un plaša patēriņa preču nodaļas vadītāja
42.	Razguļajeva Valērija-Eugēnija	XXIV, 1986. g. janv.	CK kandidāte	LKP Rīgas pilsētas komitejas sekretāre
43.	Štauberga Austra	XXIV, 1986. g. janv.	CK kandidāte	LKP Cēsu rajona komitejas 1. sekretāre

Avots: sk. 1. tabulu.

4. tabula

SIEVIETES LKP CK SASTĀVĀ 1940.–1990. GADĀ – NOMENKLATŪRAS
GRUPAS

LKP kongress	Sievietes CK (pilntiesīgās locekles+ kandidātes)	No tām: politiskā elite	No tām: saimnieciskā elite	Velētā nomenklatūra
IX, 1940. g. decembrī	4 (3+1)	4 (3+1)	–	–
X, 1949. g. janvārī	8 (4+4)	6 (3+3)	–	3 (1+2)*
XI, 1951. g. decembrī	11 (6+5)	10 (6+4)	–	1 (0+1)
XII, 1952. g. septembrī	16 (8+8)	13 (6+7)	–	3 (2+1)
XIII, 1954. g. februārī	15 (10+5)	10 (5+5)	1 (1+0)	4 (4+0)*
XIV, 1956. g. janvārī	14 (10+4)	8 (4+4)	1 (1+0)	5 (5+0)
XV, 1958. g. janvārī	14 (8+6)	9 (3+6)	–	5 (5+0)
XVII, 1960. g. februārī	11 (4+7)	9 (4+5)	–	5 (3+2)
XVIII, 1961. g. septembrī	14 (7+7)	3 (1+2)	–	11 (6+5)
XIX, 1963. g. decembrī	17 (13+4)	2 (2+0)	–	15 (11+4)
XX, 1966. g. martā	24 (17+7)	8 (5+3)	–	16 (12+4)
XXI, 1971. g. februārī	28 (17+11)	6 (3+3)	1 (0+1)	21 (14+7)
XXII, 1976. g. janvārī	31 (16+15)	8 (7+1)	–	23 (9+14)
XXIII, 1981. g. janvārī	29 (14+15)	10 (7+3)	1 (0+1)	18 (7+11)
XXIV, 1986. g. janvārī	30 (16+14)	13 (8+5)	1 (0+1)	16 (8+8)

* Visas šīs sievietes bija zemāka ranga partijas nomenklatūras darbinieces.

Avots: sk. 1. tabulu.

5. tabula

SIEVIETES LKP CK NODAĻU VADĪTĀJAS 1940.–1991. GADĀ

Uzvārds, vārds	CK nodaļa*	Gadi attiecīgajā amatā
Ankupe Ella	Darbam ar sievietēm	1949–1956
Buša Milda	Daiļliteratūras un mākslas	1951–1953
Čabis Zelma	Vieglās un pārtikas rūpniecības	1948–1951, 1953, 1954–1956
Kakstova Ņina	Vieglās un pārtikas rūpniecības	1976–1983, 1985–1989
Kalnbērziņa Anna	Skolu	1951–1952
Kārkliņa Mirdza	Zinātnes un kultūras	1964–1969
Klibiķe Valentīna	Zinātnes un kultūras	1980–1985
Lapiņa (Lapina) Leontīna	Zinātnes un kultūras	1958–1963
Ļeonova Vera	Rūpniecības un transporta	1969–1976
Novika (Cekuliņa) Emīlija	Skolu	1940. g. oktobris – 1941, 1944–1946
Vīndedze Alise	Tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas	1947–1950
Seļivanova Anna	Vispārējā	1990. g. maijs – 1991. g. augusts

* Nodaļu nosaukumi dažādu reorganizāciju rezultātā bieži mainījās, tādēļ tabulā tie dažkārt doti aptuveni.

6. tabula

SIEVIETES LATVIJAS PSR VALDĪBĀ 1940.–1990. GADĀ

Uzvārds, vārds	Amats	Gadi amatā
Vīndedze Alise	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece; Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietniece ministra rangā	1950–1958 1958–1970 (ministra rangā kopš 1959)
Deņisenko Ņina	Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniece	1983–1988
Paldiņa Ieva	sociālās nodrošināšanas ministre	1943–1961
Pihēle Valentīna	sociālās nodrošināšanas ministre	1961–1983
Resne Zinaīda	sociālās nodrošināšanas ministre	1983–1984
Luss Guna*	sociālās nodrošināšanas ministre	1984–1990
Čabis Zelma	vieglās rūpniecības ministre	1951–1952
Kuzņecova Irina	pārtikas rūpniecības ministre	1965–1990
Kārkliņa Mirdza	izglītības ministre	1969–1984
Veinberga Emīlija	tieslietu ministre	1951–1959
Ļeonova Vera	Valsts darba komitejas priekšsēdētāja	1976–1981
Reimane Irēna	Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības komitejas priekšsēdētāja	1978–1988
Dreibande Elvīra*	Valsts kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētāja	1984–1990

* Nebija LKP CK locekles.

WOMEN AND POWER IN SOVIET LATVIA: WOMEN IN THE CC CPL (1940–1990)

Daina Bleiere

Dr. hist., sr. researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, assoc. professor at the Political Science Department, Rīga Stradiņš University. Research interests: 20th century history of Latvia and influence of the Soviet regime on the Latvian society.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv; Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

The article reflects proportional representation of women in the Central Committee of the Communist Party of Latvia (CC CPL) basing on the transcripts of the local party congresses and personnel records of party functionaries, as well as on the analysis of the CPL statistics materials. The main attention is paid to the representation of women in the political elite, sources of its formation and ethno-political preconditions and patterns of women's career.

Key words: political elite, nomenclature, equality of women, political activity of women, power system of the Latvian SSR.

Summary

This study is based on the biographies of women who were members of the Central Committee of the Communist Party of Latvia (CC CPL) or member candidates for it during 1940–1990. The proportion of women in the CC CPL was small, and it fluctuated between 7.8 per cent in December 1940 and 15.4 per cent in the composition of the CC elected in January 1976.

From the study viewpoint, it is important to define who should be considered the republican political elite in the case of Latvia. Analysis of the CC CPL composition is a tool which allows identifying the former rather accurately. Members of the CC CPL and member candidates can be divided into four groups: the republican political elite (the political *nomenklatura*), the extritorial *nomenklatura* (the highest leadership of the USSR armed forces in Latvia and managers of large enterprises directly subordinated to Moscow), the economic *nomenklatura* (heads of enterprises of republican or joint republican subordination and leaders of sovkhozs or kolkhozs) and the elected

nomenklatura (representatives of intelligentsia, engineers, workers, agriculture specialists and *kolkhozniks*).

The republican political *nomenklatura* or the political elite was formed by the CC CPL secretaries; heads of departments; the first secretaries of big cities and districts and the first secretaries of the party committees of big enterprises that were equated to the latter; editors of the party newspapers *Cīņa* (“Struggle”) and *Sovetskaja Latvija*, as well as of the magazine *Padomju Latvijas Komunisti* (“Communist of Soviet Latvia”); leadership of the Presidium of the Supreme Soviet; chairman of the Council of Ministers and his deputies; leaders of the state committees and other important institutions subordinated to the Council of Ministers; prosecutor of the Republic; chairman of the KGB of the LSSR; chairmen of executive committees of the biggest cities (Riga, Daugavpils, Liepāja); the first and the second secretary of the CC of Komsomol; leadership of trade unions; chairman of the Board of the Writers’ Union (but not the ones of other creative unions); leaders of various public organizations; president of the Academy of Sciences and rectors of the biggest universities.

No official policy regarding the inclusion of women into the political elite was present in the Soviet Union. Accordingly such policy did not exist in Soviet Latvia as well. The promotion of women to leading positions meant reaching the lowest steps of the party and administrative hierarchy. Only in the first half of the 80s this issue attracted attention of the USSR leadership. Most probably it happened because the Soviet Union (like other communist countries) did not look well in the eyes of Western countries, where women became prime ministers, leaders of political parties and ministers more and more often. Measures of the promotion of women to leading positions gave immediate, but limited effect in the Latvian SSR, and it proved that necessary personnel reserve existed. However, non-transparent personnel selection and promotion system inevitably limited the promotion of women to the political elite.

Analysis of women’s role in the CC CPL demonstrated that, first of all, women were represented in two main groups: the political elite and elected *nomenklatura* (workers, collective farmers, representatives of intelligentsia, etc.). Their representation in the economic *nomenklatura* was negligible. If the number of women increased in the elected *nomenklatura*, in the political one it remained relatively stable,

except significant decrease in the first half of the 60s. However, it was stable but small, in both the total number of the CC CPL members and the republican political elite. It fluctuated between 6 and 13 women representatives. For example, out of 145 people, who could be defined as the political elite in the composition of the CC CPL elected in January 1981, only 10, i.e. 6.9 per cent, were women.

In the 40s women had better chances to join and establish their positions in the republican political elite, because at that time lack of suitable personnel was most expressed and competition with men was less severe. Despite the fact that between the 50s and 80s, the proportion of women in the lower levels of the party *nomenklatura*, as well as their level of education, increased, it did not augment chances to reach top levels of power significantly. Although women representatives of the *nomenklatura* were connected more with the fields considered more suitable for women, for example, education and culture, seemingly only one position of the highest level was reserved exactly for women, i.e. minister of social security. Correlation also did not exist between the proportion of women employed in particular spheres and their chances to occupy the highest positions in those fields. For example, despite a great proportion of women in medicine, the health minister's position obviously was not considered suitable for women. Besides in the fields, where the proportion of women was evident (light and food industry, education, etc.), their chances to occupy positions on the level of the political elite were connected with lack of suitable candidatures of men.

According to ethno-political characteristics, the same as in the republican political elite on the whole, four groups could be distinguished also among women: the so-called former underground activists and activists from 1940–1941; Russian Latvians; local Latvians and representatives of other nations (mostly Russians). Influence of the first group was greater in the first year of the Soviet power and straight after the war, but it disappeared completely after 1959, because most of the representatives of the above mentioned group turned out to be the so-called national-Communists who were expelled from leading positions in 1959–1961. The second group was numerically the largest shortly after the war and belonging to it guaranteed successful career opportunities during the whole existence of the Soviet regime. In the 70s and especially in the first half of the

80s the local Latvians entered the political elite in greater numbers. In most cases they became the first secretaries of rural district party committees. Representation of other nationalities among women in the political elite was numerically relatively small. However, it should be noted that they were more successful in building career in the fields where specific competences were necessary. Belonging to one or another group was statistical, and it did not mean automatic solidarity of the group and efforts to support those who belonged to this particular group. Certain solidarity could have been observed just among former underground activists.

Both women's and men's path to the political elite of the Latvian SSR was connected with a career in the structures of the Communist Party and only in very rare cases with experience in the particular field of economic or administrative activities. Personnel of the party apparatus during Stalin's rule were trained as universal administrators who would be able to lead practically any field. However, after Stalin's death a certain specialization could be pointed out, although range of personnel application remained relatively wide. Nevertheless it should be stressed that women's mobility, both territorial and related to the activity field, was lower than that of men. It was one of the aspects that influenced negatively women's chances to be promoted to the political elite.

VĒSTURES AVOTI

Ēriks Jēkabsons

LATVIJAS ĀRLIETU MINISTRA VILHELMA MUNTERA OFICIĀLĀ VIZĪTE PADOMJU SAVIENĪBĀ 1937. GADA JŪNIJĀ: SŪTŅA FRIČA KOCIŅA ZIŅOJUMS*

Latvijas Republikas attiecības ar Padomju Savienību starpkaru posmā bija sarežģītas. Latvijas valdība un ārpolitikas veidotāji no paša sākuma labi apzinājās apdraudējumu no PSRS puses, turklāt faktiski tas pastāvēja jau kopš diplomātisko attiecību nodibināšanas pēc miera līguma parakstīšanas 1920. gada augustā. Vienlaikus Latvijas puse darīja visu iespējamo, lai pārliecinātu lielo, grūti prognozējamo un zināmā mērā bīstamo kaimiņvalsti par savu gatavību uzturēt vismaz oficiāli labas attiecības. 20. gados Padomju Savienības iekšpolitikā realizētā t.s. jaunā ekonomiskā jeb NEPa politika ar nelielām tirgus ekonomikas un arī politiskā liberālisma iezīmēm rada nelielu atskaņu arī ārējās attiecībās (vienlaikus Maskavas valdībai turpinot aktīvi atbalstīt un slepus vadīt Komunistiskās internacionāles graužošu darbību kaimiņu un vispār kapitālistiskajās valstīs visā pasaulē), savukārt 30. gadu pirmā puse izteikti iezīmējās ar Padomju Savienības kā lielvalsts “atgriešanos” starptautiskajā politikā. Tas iezīmēja virzienu arī uz iespaida palielināšanu Austrumu un Centrālajā Eiropā, izmantojot savas pakāpeniski atgūtās lielvalsts iespējas. 1934. gadā PSRS tika uzņemta Tautu Savienībā, no šī laika cenšoties realizēt savus mērķus, darbojoties arī šajā starptautiskajā kolektīvās drošības organizācijā (līdz izslēgšanai no tās 1939. gada beigās sakarā ar agresiju pret Somiju). Vienlaikus iezīmējās arī zināma PSRS attiecību noregulēšanās ar Poliju

* LETONIKA Sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

un pat Franciju, kas arī atstāja iespaidu uz Baltijas valstīm un to gatavību sadarboties ar PSRS.

Latvijas valdība aplūkotajā periodā, labi apzinoties Padomju Savienības un Vācijas slēptos revanšistiskos centienus reģionā, atradās līdzīgā situācijā kā citas vidējās un nelielās valstis, kurām savstarpējo pretrunu, PSRS un Vācijas centienu, kā arī dažkārt savu ambīciju dēļ (piemēram, Polijas gadījums) iepriekšējos gados nebija izdevies noslēgt aizsardzības rakstura savienību. No vienas puses, tā centās vismaz kaut kādā formā vienoties par ciešāku reģionālo sadarbību ar līdzīgā ģeopolitiskajā situācijā esošajām kaimiņvalstīm (rezultāts – t.s. Baltijas Antante jeb līgums par sadarbību starp Latviju, Igauniju un Lietuvu 1934. gada rudenī), no otras – iespēju robežās darīt visu, lai pārliecinātu PSRS, Vāciju, kā arī starptautisko sabiedrību (Rietumu lielvalstis) par savu gatavību uzturēt labas attiecības ar visām valstīm. Līdz ar 30. gadu otro pusi, pakāpeniski pieaugot starptautiskajam saspīlējumam, Baltijas valstis deklaratīvi uzsvēra savu neitralitātes politiku. Tāpat Baltijas valstu valdībām esošajos apstākļos bija jādeklarē uzticība Tautu Savienībai kā visu dalībvalstu neatkarības garantam, kaut arī arvien skaidrāk kļuva redzams, ka organizācijai trūkst iespēju ietekmēt potenciālo agresorvalsti, turklāt minētais izpaudās arī daudzu valstu mēģinājumos atteikties no Tautu Savienības statūtu (pakta) 16. punkta, kas uzlika tām par pienākumu aizstāvēt agresijas upuri, piedaloties kopējās sankcijās.

1934. gadā, vienlaikus ar attiecību uzlabošanu ar Poliju, padomju puse sāka izrādīt līdzīgu iniciatīvu arī attiecībā pret Baltijas valstīm, kuras pastāvošajā situācijā atbildēja ar to pašu. Uz Maskavu oficiālās vizītēs tika uzaicināti visu triju Baltijas valstu ārlietu ministri. Igaunijas ārlietu ministrs Jūliuss Seljamā (*Seljamaa*) ieradās PSRS 1934. gada 28.–29. jūlijā (viņš kopā ar Latvijas sūtni Robertu Bīlmani Maskavā oficiāli pauda savu valstu gatavību parakstīt t.s. Austrumu pakta kā drošības garantiju, ar nosacījumu, ja tajā piedalās arī Polija). Tā paša gada 1.–5. augustā Maskavā viesojās Lietuvas ārlietu ministrs Stasis Lozoraitis. Savukārt Latvijā pēc maijā notikušā apvērsuma Ministru prezidents līdz pat 1936. gadam formāli ieņēma arī ārlietu ministra posteni, tādēļ vizīte no Latvijas puses viedokļa nebija pieņemama.

1936. gada pavasarī padomju puse uzaicināja uz 1. maija parādi Maskavā Baltijas valstu armiju štābu vadību, un uzaicinājums tika pieņemts. Savukārt 1937. gada februārī Baltijas valstis apmeklēja Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks Aleksandrs Jegorovs (starplaikā gan attiecības bija kļuvušas vēsākas, cita starpā, Padomju Savienībai mēģinot panākt Baltijas valstu atteikšanos no pasludinātās neitralitātes politikas un cenšoties uzturēt labas attiecības arī ar nacionālsociālistisko Vāciju). Vienlaikus Padomju Savienības iekšienē pakāpeniski sākās terors pret augstākajiem partijas un armijas cilvēkiem, pilnā mērā un pat īpaši skarot tur dzīvojošos latviešus.¹

Tieši šādos apstākļos beidzot notika Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera vizīte Padomju Savienībā 1937. gada jūnijā. Par V. Muntera oficiālo vizīti Padomju Savienībā 1937. gada jūnijā un tās priekšvēsturi samērā detalizēti un labi rakstijis vēsturnieks Bonifācijs Daukšts, turklāt konstatējot, ka tai negaidīti radies turpinājums vairāku dienu “neoficiālas vizītes” formā un V. Munters Rīgā atgriezies nevis 21. vai 22. jūnijā, kā bija plānots sākotnēji, bet tikai 24. jūnijā no rīta.² Tā tas tiešām bija, tiesa, jāšaubās, vai vienu aizkavēšanās dienu ārpus oficiālās vizītes laika var uzskatīt par “neoficiālu vizīti”, jo šajā laikā V. Munters, visticamāk, inspicēja Latvijas konsulārās pārstāvniecības darbu Ļeņingradā un, iespējams, iepazinās ar šo vēsturisko pilsētu (to varētu saukt par neoficiālu uzturēšanos pēc oficiālās vizītes).

Tiek publicēts Latvijas sūtņa Friča Kociņa ziņojums par ārlietu ministra vizīti, detalizēti atspoguļojot tās norisi Maskavā un Ukrainā, uz kuriem sūtņi arī pavadīja ministru. Dokuments ir svarīgs ne vien Latvijas, bet arī Krievijas vēsturē, jo atspoguļo ne tikai vizītes oficiālās norises, bet arī detaļas, kas netiek iekļautas oficiālajos ziņojumos, piemēram, presē.

Sūtņa Padomju Savienībā F. Kociņa pārskats par ārlietu ministra V. Muntera vizīti 1937. g. 15.–22. jūnijā

Š.g. 26. aprīlī Pad[omju] Savienības laikraksti īsi atzīmēja, ka š.g. 15. jūnijā Maskavā ieradīsies ar vizīti Latvijas ārlietu ministrs V. Munters.³ Šī ziņa atrada dzirdīgas ausis visā diplomātiskā kor-

pusā. Misiju⁴ šefi, kam bija izredzes doties atvaļinājumā, steidzās to izmantot, lai savlaicīgi būtu atpakaļ un piedalītos svinībās. Garastāvoklis, kāds valdija valdošās aprindās, sakarā ar augstāko armijas virsnieku tiesāšanu un plašiem arestiem, bija nospiests; viesošanās moments likās būt neizdevīgs. Šo apstākli pasvītvoja ne viens vien diplomātiskā korpusa loceklis. No otras puses, ministra vizīti diplomātiskais korpuss gaidīja, jo bija izredzes pieņemšanās tikties un iepazīties ar Latvijas ārlietu ministru un Tautu Savienības padomes locekli.⁵

14. jūnijs. Pl. 15.50 ārlietu ministrs V. Munters ar kundzi,⁶ sekojot Pad[omju] Savienības ārlietu komisāra Ļitvinova⁷ uzaiicinājumam, pavadīts no ministrijas juridiskās nodaļas vadītāja Kampes,⁸ Austrumnodaļas vadītāja Freimaņa⁹ un Pad. Savienības sūtņa Latvijā Brodovska,¹⁰ izbrauca salonvagonā uz Maskavu. Starp līdzbraucējiem bija arī "Jaunākās Ziņas"¹¹ līdzstrādnieks A. Ārenštams.¹² Laikraksta "Brīvā Zeme"¹³ pārstāvis Strautmanis¹⁴ bija jau izbraucis dienu iepriekš, lai sagaidītu ministra kungu Maskavā. Vēl rokas spiedienu daudziem pavadītājiem – Pad. Savienības sūtniecības darbiniekiem, ministrijas ierēdņiem, kuru vidū redzami Lietuvas sūtnis Vileišis,¹⁵ sūtnis Skandināvijas valstīs V. Salnais¹⁶ ar kundzi,¹⁷ vēl labākie novēlējumi ministram tālajā ceļā, un vilciens dodas Pad. Savienības robežas virzienā.

Pl. 10.00 Pad. Savienības robežstacijā Bigosovā viesus sagaida robežapsardzības apgabala priekšnieks Šašovs un Ārlietu [tautas] komisariāta protokolšefa palīgs Volks. Stacija greznota Latvijas un Pad. Savienības karogiem; goda sardzē – robežsargi. Ārlietu komisariāta darbinieka Volka pavadīti, viesi krievu salonvagonā dodas uz Maskavu.

15. jūnijs. Maskavā ārlietu ministri sagaidīja laipni. Baltkrievijas [dzelzceļa] stacija greznota Latvijas un Pad. Savienības karogiem; skaists paklājs vijas no stacijas ieejas līdz vilcienam; gar abām perona pusēm dzelzceļnieki baltos tērpos. Pēc pl. 14.00 stacijā ierodas pirmie sagaidītāji: sūtnis Kociņš¹⁸ ar kundzi¹⁹ un sūtniecības darbiniekiem, bij. militārais pārstāvis plkv.-ltn. Lejiņš²⁰ ar kundzi, jaunais militārais atašejs plkv.-ltn. Zālītis,²¹ ģenerālkonsuls Ļeņingradā²² Pavasars.²³ Ieradies arī Lietuvas

sūtnis Baltrušaitis²⁴ un Igaunijas sūtnis Traksmā²⁵ ar kundzi²⁶ un sūtniecības darbinieki. Redzams ārlietu komisāra vietnieks Potjomkins,²⁷ 1. Rietumdepartamenta direktors Fehners,²⁸ protokolšefs Barkovs,²⁹ pilsētas komandants Lukins³⁰ un citi. Īsi pirms vilciena pienākšanas stacijā ierodas Ļitvinovs ar kundzi.³¹ Ļitvinova kundzes ierašanās tiešām sagādāja visiem lielu pārsteigumu. Vēl dažas dienas pirms ministra kunga ierašanās man bija saruna ar protokolšefu Barkovu, kurš izteica bažas, kas varēšot izpildīt namamātes pienākumus pieņemšanā pie ārlietu komisāra, jo Ļitvinova kundze neesot Maskavā, bet Potjomkina kundze³² esot slima. Gaidot vilciena pienākšanu, kurš, kā parasti, kavējās, Ļitvinova kundze man izteicās, ka pēc 10 stundu lidojuma ieradusies Maskavā un esot nogurusi. Turpmākās dienās noskaidrojās, ka viņa esot izsaukta no Sverdlovskas³³ un, liekas, būs arī rehabilitēta.³⁴

Pl. 15.15 lēni tuvojas vilciens. Sagaidītāji apsveic viesus; krāšņas rozes pasniedz Muntera kundzei Ļitvinovs, sūtņu Kociņa un Traksmā kundzes. Uzraudzības iestāžu ierēdņi spēruši visus vajadzīgos soļus, norobežojot satiksmi, un, daudzu simtu ziņkārīgo acu pavadīti, viesi ātri sasniedz sūtniecību. Ne mazāk priecīgs par ministra kunga ierašanos ir pārējais sūtniecības personāls, kurš to sagaida sūtniecībā, pasniedzot ziedus.

Sakarā ar vilciena kavēšanos ārlietu ministra oficiālā vizīte pie Ļitvinova tiek pārnesta uz pl. 17.00; ministrs nodod vizīti arī ārlietu komisāra vietniekiem Stomoņakovam³⁵ un Potjomkinam.

Plkst. 20.00 ministrs ar kundzi, sūtnis Kociņš ar kundzi [...] piedalās ārlietu komisāra Ļitvinova pusdienās bij. miljonāra Rjabušinska³⁶ mājā – Spiridonovkā. [...]

Dinejā Ļitvinovs ar ministra kungu apmainījās oficiālām runām.

Pēc dinejas turpat notika liela pieņemšana, piedaloties diplomātiskajam korpusam, armijas augstākiem virsniekiem un valdības locekļiem – kopskaitā ap 200 personu. No diplomātiskā korpusa bija ieradušies visi tie vēstnieki un sūtņi, kas pašlaik atrodas Maskavā. Nebija ieradies maršals Vorošilovs.³⁷ Sakarā ar virsnieku tiesāšanu un arestiem pieņemšanā valdija nospiests garastāvoklis.

Ilgā gaidīšana uz aicinājumu kopmielastā šo nospiesto sajūtu vēl vairāk pastiprināja. Jaunais armijas štāba priekšnieks Šapošnikovs³⁸ stāvēja vientulis, [at]spiedies pie sienas. Lielāka dzīvība bija vērojama ap ārlietu ministri Muntera kungu, kuram katrs gribēja tikt priekšā stādīts.

Ap pl. 2.00 viesi sāka izklist.

16. jūnijs. Pl. 11.00 ārlietu ministram bija vienu stundu ilga apspriede ar Ļitvinovu – ārlietu komisariātā.

Pl. 12.00 ministrs ar kundzi, sūtnis Kociņš ar kundzi, sūtniecības darbinieki un preses pārstāvji Ārenštams un Strautmanis apskatīja Kremli. [...]

Pl. 13.00 ministri Munteru un sūtni Kociņu pieņem audiencē Pad. Savienības prezidents Kaļiņins;³⁹ ir klāt sūtnis Latvijā Brodovskis.⁴⁰ Sirmais, kādreizējais Rēveles⁴¹ fabrikas strādnieks atstāj slimīga cilvēka iespaidu [...] Sarunas pavedieni vijas ap Latvijas apstākļiem, zemes reformu, vācu iespaidu un citiem mazāk interesantiem jautājumiem. Savus oficiālos pienākumus viņš izpilda bez sevišķas intereses.

Pl. 13.30 ministri un sūtni pieņem audiencē Pad. Savienības valdības galva Molotovs.⁴²

Pretēji Kaļiņinam, viņš ir cilvēks ar skaidru galvu un asu uztveri. Ministrs Munterš ievada sarunas par tirdzniecisko sakaru padziļināšanu. Pārrunā jautājumu, kādas preces Pad. Savienība varētu importēt no Latvijas. Sarunās piedalās arī Ļitvinovs, kurš ierodas apspriedes laikā. Molotovs izsakās, ka vajagot atrast izeju, lai palielinātu Pad. Savienības importu no Latvijas. Ar dziļu interesi Molotovs tēlo Pad. Savienības celtniecības darbu, ražas pacelšanu, kolektīvās saimniecības priekšrocības, traktoru un lauksaimniecības mašīnu nozīmi. Atzīstas, ka taisni zemkopības frontē vēl daudz nenobeigtu darbu. Skarot, uz Ļitvinova ierosinājumu, Latvijas–Pad. Savienības attiecības un starptautisko stāvokli, Molotovs izteicās, ka viņam neesot skaidrs mūsu “neitralitātes” jēdziens. Vācijas uzstāšanās neesot nekas cits kā iebiedēšana. Arī daži no viņa ļaudīm esot tikuši iespaidoti. Jāpiezīmē, ka no šās, kā arī citām sarunām palika iespaids, ka krievus ir pārņēmušas psihiskas bailes no Vācijas.

Pēc oficiālās vizītes Molotovs lūdza brokastīs – bij. cara pieņemšanas telpās. Plašās telpās bija pulcējušies tikai valdības locekļi. No sūtniecības bija klāt vēl sekretārs Ramans⁴³ ar kundzi⁴⁴ un Kampes un Freimaņa kungi.

Esmu piedalījies vairākās svinīgās valdības rīkotās pieņemšanās, bet tik brīvu sajūtu un pacilātību man nācās novērot pirmo reiz. Ministra Muntera un tautas komisāra Mikojana⁴⁵ asprātīgās runās un tostos dzīvi piedalījās visi klātesošie. Kad tika paceltas glāzes uz iekšlietu komisāra Ježova⁴⁶ veselību, bija interesanti novērot, ar kādu uzmanību un ārēju laipnību tam sniedzās pretī viņa kausi. Uz ministra kunga tostū maršalam Vorošilovam un sarkanarmijai Vorošilovs atbildēja, paceļot glāzi uz mūsu armijas zelšanu, kara ministra Baloža⁴⁷ un ģenerāļa Hartmaņa⁴⁸ veselību.

Kā mazu disonansi brokastu laikā jāatzīmē Molotova piezīme par mūsu konsula Ļeņingradā – Bisenieka⁴⁹ darbību. Saprotais, ministra kungam nācās noraidīt šo piezīmi un nepiekrīst viņa teiktajam.⁵⁰

Brokastīm ejot uz beigām, Molotovs turēja runu, kurā atkal skāra Latvijas nesaprotamo “neitralitāti”; runāja par Vācijas cenšanos iebaidīt citas valstis ar savu šķietamo varenību. Zem Vācijas varenības psihozes esot nokļuvis arī maršals Tuhačevskis,⁵¹ kurš līdz ar saviem domubiedriem saņēmis pelnīto sodu.⁵²

Viņam atbildēja ārlietu ministrs, pateicās par sirsnīgo uzņemšanu, aizrādīja uz Latvijas cenšanos sadzīvot mierā un satiecībā ar visām tautām; vārdu “neitralitāte”, kuru viņam šeit nāksoties ne vienu vien reizi dzirdēt, lietojot karā; turpretī miera laikā esot nepieciešama tautu un valstu sadarbība. Attiecībā uz iebaidīšanas paņēmieniem, kurus pielietojot dažas valstis, viņš varot tikai teikt, ka “latvieti neviens neiebaidīs”. Tas bija vārds istā vietā un laikā.

Runām noslēdzoties, Molotovs paziņoja, ka drīz ieradīšoties pieņemšanā Staļins.⁵³ Šī ziņa daudziem bija pārsteigums.

Pēc atgriešanās no Rīgas šī gada 7. jūnijā ierados pie 1. Rietumdepartamenta direktora Fehnera pārrunāt jautājumus, saistītus ar ministra braucienu, kā arī izteicu ministra kunga vēlēšanos

tikties ar Staļinu kādā no valdības rīkotām pieņemšanām. Kā jau par to savā vēstulē ministra kungam minēju, Fehners izvairījās no atbildes un izteicās, ka vislabāki būtu pārrunāt šo jautājumu ar Ļitvinovu personīgi, ministriem ierodoties Maskavā. Ierosinājums bija nācis, bet cerības tikties ar Staļinu bija mazas, jo līdz šim no ārvalstu valdību locekļiem tikai Īdenam,⁵⁴ Benešam⁵⁵ un Lavālam,⁵⁶ bet no diplomātiskā korpusa vienīgi bij. Amerikas [Savienoto Valstu] vēstniekam Bullitam⁵⁷ bija dota iespēja ar viņu tikties. Īsi pirms ministra kunga atbraukšanas man pa tālruni paziņoja protokolšefs Barkovs, ka ministra kunga vēlēšanās, resp., tikties ar Staļinu, esot paziņota ārlietu komisāram Ļitvinovam. Acīmredzot šai momentā Staļina piedalīšanās brokastīs bija jau izlemta.

Dažas minūtes pirms pl. 16.00 ieradās kopīgajā ēdamzālē Staļins. Apgājis visus klātesošos, viņš ar katru apsveicinājās un ieņēma vietu blakus Molotovam. Sarunas turpinājās joprojām, kurās pa vārdam iemeta arī Staļins. Pēc brokastīm visi piecēlās, lai dzertu kafiju blakus telpās. Staļins ieņēma vietu pie galdiņa, pie kura nosēdās ārlietu ministris Munters, Ļitvinovs, maršals Vorošilovs, sūtnis Kociņš, Mikojans un Molotovs. Pārējie valdības locekļi – puslokā ap viņiem. Starp ārlietu ministri un Staļinu notika dzīva saruna. Pārrunāja Japānas iekšējo stāvokli, kuru Staļins neuzskata par tik stipru, kā to parasti mēdz pieņemt. Tālāk Staļins interesējās par Latvijas apstākļiem, sevišķi par mūsu agrār-reformu un saimnieciskiem apstākļiem. Tad skāra Pad. Krievijas sasniegumus valsts iekšējā izbūvē. Vēl tosts uz Latvijas zelšanu un vairāk kā stundu gara kopējā saruna ar Staļinu, un līdz ar to pieņemšana beidzās.

Tagadējais Pad. Savienības valdnieks, kurš jo dienas, jo ciešāki saņem diktatūras grožus savās rokās, atstāj vienkārša, noslēgta, vecāka par saviem gadiem cilvēka iespaidu.

Staļina ierašanos pieņemšanā uzskatīja par lielu sensāciju un sevišķas uzmanības parādīšanu Latvijas ārlietu ministriem. Bija interesanti lasīt otrā dienā "Pravdu"⁵⁸ un "Izvestija",⁵⁹ kuras ar lieliem burtiem, kas līdz šim bija neparasts, pasvītvoja ārlietu ministra pieņemšanu no Staļina un Molotova.

Pēc lielās pieņemšanas Kremlī pl. 18.00 ārlietu ministrs ar pavadoniem devās apskatīt Maskavas “Metro”. Galvenais direktors Petrišņins⁶⁰ speciālā vagonā noveda viesus līdz Kijevas [metro] stacijai, lielākam sasniegumam “Metro” staciju izbūvē.

Pl. 22.00 notika pieņemšana sūtniecībā; no 260 lūgtiem viesiem bija ieradusies ap 170. Starp tiem Ļitvinovs ar kundzi, Molotovs ar kundzi,⁶¹ maršals Jegorovs,⁶² maršals Budjonijs⁶³ ar kundzi,⁶⁴ štāba priekšnieks Šapošņikovs, Mikojans, Kaminskis,⁶⁵ sūtnis Brodovskis, Potjomkins un daudz citu Pad. Savienības atbildīgo darbinieku; visi Maskavā atrodošies vēstnieki un sūtņi. Ilgi mūsu sūtniecībā nebija skanējušas latvju dziesmas; arī mūsu ražojumi: Jāņu siers un miestņš dārza lapenē atrada daudz piekritēju. Nācās dzirdēt vienu otru atzinīgu vārdu par labo vakaru; netrūka sirsnības un omulības, kas visiem uzkrīta pēc samērā nopiestā garastāvokļa pie Ļitvinova.

Kā nevēlamu parādību jāatzīmē Polijas preses pārstāvja Hačiņska⁶⁶ netaktiskā rīcība. Pēdējais atļāvās izmantot sūtniecības tālruni, lai nodotu uz Varšavu viesību laikā savus negatīvos novērojumus Pad. Savienībā, labi zinādams, ka līdzīgu ziņojumu viņam nebūtu izdevies nodot no cita tālruņa. Par nožēlošanu, daudzi šī ziņojuma saturu poļu valodā noklausījās, starp tiem arī sūtnis Brodovskis. Par minēto izteicu protestu Polijas vēstnieka vietniekam Jankovskim.⁶⁷

Gribētos atzīmēt vēl kādu mazu, bet patīkamu novērojumu. Pēc oficiālās pieņemšanas ministrs kopā ar sūtniecības personālu un Maskavas operas simfoniskā orķestra mūziķiem, kaut arī bija agra rīta stunda, pakavējās vēl pie kopējā galda. Kāds no operas darbiniekiem teica: “Mēs esam redzējuši ne vienu vien ārlietu ministri, bet tik demokrātisku ministri – pirmo reizi! Šodien to sakām mēs, rīt to zinās daudz, bet dienu vēlāk – simti!” Ar latvju tautas dziesmām, kad saule jau laistījās sūtniecības dārza koku galotnēs, viesi izklīda, lai no rīta turpinātu dienas gaitas.

17. jūnijs. Pl. 10.00 sūtniecībā ieradās protokolšefs Barkovs, lai novestu viesus uz jaunā Maskavas–Volgas kanāla. Pie slūžām Nr. 8 ārlietu ministri sagaida Ļitvinovs ar kundzi. Tiek demonstrēta slūžu darbība, kas 40 minūtēs piepilda plašo ūdens baseinu.

Nākamais brauciens bija apskatīt Maskavas upes ostu Himki, apm. 14 klm. no Maskavas. Viegļā un skaistā celtne, krāšņā apkārtnē, labierīcības lieliem un maziem, man šķiet, ilgi paliks atmiņā skatītājiem. Tālāk divi stundas ilgais brauciens ar kuģi pa kanālu. Skaistais laiks un viesmīlīgā uzņemšana labsajūtu vēl pavairoja.

Pl. 15.00 ministrs Munters, sūtnis Kociņš, sūtniecības atbildīgie darbinieki, ģenerālkonsuls Pavasars, Kampes un Freimaņa kungi bija lūgti intīmās brokastīs pie Igaunijas sūtņa. No diplomātiskā korpusa piedalījās Lietuvas un Somijas sūtņi⁶⁸ un Polijas vēstnieks T. Jankovskis.

Pl. 19.30 viesi ieradās operā un noskatījās “Karmen” izrādi.⁶⁹ Bija ieradies arī Ļitvinovs, Potjomkins un Brodovskis.

Izpildot oficiālo viesošanos, jāatzīmē lielā uzmanība, kādu parādīja ministra kungs Molotova un Ļitvinova kundzēm, nosūtot krāšņus ziedus. Šī uzmanība, kā man nācās dzirdēt no krievu puses, bija tikusi novērtēta ļoti augstu.

Vakarā, pavadīts no sūtņa Kociņa, militārā pārstāvja plkv.-lt. Zāliša, Kampes un Freimaņa, ministra kungs izbrauca uz Ukrainu. Oficiālā izvadīšana bija nolikta pēc atgriešanās no dienvidiem, kādēļ stacijā bija ieradušies vienīgi Fehners, Barkovs un sūtnis Brodovskis.

Noslēdzot oficiālās viesošanās iespaidus, jāatzīmē Pad. Savienības preses samērā plašie raksti par ārlietu ministra viesošanās gaitu, kas pārsniedza parasto parādību. Arī mūsu prese, atskaitot vienu otru pārāk salkanu vietu, kas varēja izpalikt, aprakstot viesības un pieņemšanas, sniedza izsmeļošas ziņas par viesošanās gaitu. Ļoti atturīgi līdz šim bijuši Vācijas oficiālie preses orgāni, acīmredzot ar nolūku viesošanās nozīmi mazināt. “Völkisher Beobachter”⁷⁰ š.g. 18. jūnija numurā piezīmē, ka “sarkanais cars” Staļins esot pārmainījis arī dažus vārdus ar ministru Munteru. Lietuvas oficiozs “Lietuvos aidas”⁷¹ katru dienu ievietoja, kaut arī nelielus, ziņojumus no Maskavas. Preses sakopojumu sk. pielikumā.⁷²

18. jūnijs. Vilciens devās caur plašām stepēm un laukiem, gar raksturīgām tīrām un baltām mazkrievu⁷³ mājiņām, skaisziem dārziem un Ukrainas sirdi – Zaporožje. Jau pirmie skati

liecina, ka šeit dzīvo tīra tauta, kura kulturāli stāv augstāk par lielkrieviem.⁷⁴ To liecina arī pilsoņu labāki tērpi.

Lielās braukšanas kārtības salonvagonā, rūpes par labu uzturu un labā apkalpošana vēlreiz liecina, ka Pad. Savienības iestādes pielikušas pūles, lai sagādātu mūsu ministriem patīkamu braucienu. Tai pašā laikā pavadoņi izvairās rādīt dzīves ēnas puses, kaut arī⁷⁵ slikti ierīkoto atejas vietu.

19. jūnijs. Diena sākās ar braucienu uz Dņeprogēs,⁷⁶ plašu rūpniecības centru, kura smaguma punkts ir plašā un modernā spēkstacija. Paskaidrojumus viesiem dod inženieris Mihejenko, labs vietējo apstākļu pazinējs un viens no spēkstacijas izbūves vadītājiem. [...]

Pēc Dņeprogēs apskates viesi dodas uz netālu atrodošos “sovhozu”⁷⁷ – valsts saimniecību. Fermu vada agronoms, žīds Abramovičs. Fermas platība 3000 ha. [...] Sovhoza apskate nekā pozitīva nedod. Ja novērojumi rūpniecībā atstāja paliekošu iespaidu, tad lauksaimniecībā neredzējām nekā tāda, kas liecinātu, ka valsts saimniecība būtu sasniegusi kaut arī ārēji kādus panākumus.

Atgriežoties pilsētā, ceļš vijas caur vēsturisko “Zaporožskaja sič”.⁷⁸ Rādīja mums vietu, kur pēc vēsturnieku atzinuma kādreiz kazaki rakstīja slaveno grāmatu turku sultānam,⁷⁹ kas tik iespaidīgi un gleznaini aprakstīts krievu rakstnieka Gogoļa⁸⁰ darbā “Taras Buļba”.⁸¹

Nākamais apskates objekts – alumīnija kombināts.⁸² Pēc uzņēmuma direktora paskaidrojumiem, viņš ir viens no lielākiem alumīnija ražotājiem pasaulē. [...] Vēl alumīnija kombināta tehnisko darbinieku kluba apskate, kas tiešām nostādīts priekšzīmīgi, un viesi dodas uz 40 klm attālo “kolhozu” – kolektīvo saimniecību.

Ceļš samērā slikts, bet labais laiks un skaistā apkārtnē liek aizmirst šo parasto parādību Pad. Savienībā.

Pāri plašām Ukrainas stepēm, gar vienīgo pusnoplēsto baznīcu, kuras vietā pacelšoties zinības templis, mūsu auto kolonna sasniedza galamērķi – Kirovas kolektīvās saimniecības⁸³ valdības ēku, pie kuras pulciņš vietējo atbildīgo darbinieku mūs sagaida. Kolhoza pr-ks sniedz tuvākus paskaidrojumus par saimniecību.

Cik patiesības viņa pievestos skaitļos – grūti noteikt. Kolektīvā saimniecība izveidota 1929. gadā, apvienojot 780 saimniecības ar 8000 hektāru zemes platības [...] Apskatot kolektīvās saimniecības mazās, brūnās govīs, tikko nobeigto lopu kūti, uz kuru kolektīvās saimniecības atbildīgie darbinieki bez gala lepni, bet kādu var atrast kaut kurā mūsu vidējā saimniecībā, augļu dārzu, sakņu dārza mākslīgo apūdeņošanu un citas kolektīva labierīcības, man šķiet, visiem palika iespaids, ka šai virzienā Pad. Savienībai vēl daudz jāstrādā, lai sasniegtu kaut vidējus rezultātus. Labs latvju saimnieks no šī bagātā zemes stūrīša, lētā darba spēka, tehniskām labierīcēm, ar savu enerģiju, darba spējām un zināšanām varētu radīt brīnumus.

Labu iespaidu atstāja ukraiņiešu dzīvojamā ēka: tīra, istabu klons izkaisīts ar zālēm, gultas ar tīrām segām un daudziem spilveniem, viens otrs samērā labs istabas iekārtas priekšmets.

Kad šai kolektīvā iestājās siltā ukraiņu nakts, laipnie saimnieki lūdza ieturēt kopējas vakariņas. Uz galda maize, gaļa, sviests, gurķi, tomāti un tēja ar garšīgu medu. Kā mazi bērni kolektīvās saimniecības vadītāji priecājās par saviem panākumiem. Ir pilnīgi saprotams šis lepnums, kad bez tehniski sagatavota lauksaimnieku kadra, vienīgi ar veselu prātu, ļaudis apsaimnieko plašas un bagātās zemes platības un gūst kaut kādus sasniegumus.

Atgriežoties no kolhoza, nācās braukt ar kādu vietējā laikraksta līdzstrādnieci, kas strādāja pie zinātniska darba par kolektīvo saimniecību. Man šķiet, ka pēdējai pēc sarunas ar ministra kungu palika cits iespaids par Latviju, viņas iekārtu un dzīvi. Bija interesanti novērot, cik maz šie ļaudis zina par ārzemēm.

Arī otrā automobilī, kurā brauca ministra kunga pavadoņi, bijusi ne mazāk interesanta saruna, kuru ievadījis auto šoferis – krievs par Pad. Savienības pašreizējiem notikumiem. “Mēs izrēķināsimies ar visiem, līdzīgi kā ar bij. maršalu Tuhačevski, kas gribēs pārdot mūsu dzimteni. Arī ar Staļinu, ja tas būs vajadzīgs...”

Pateicoties ātram darba tempam, visa paredzētā Ukrainas programma bija izsmelta vienā dienā, kādēļ vienojās braukt uz Harkovu, lai apskatītu šo jauno rūpniecības centru.

20. jūnijs. Agri no rīta Harkovas stacijā viesus sagaida Inturista⁸⁴ sekcijas vadītājs un ārlietu komisariāta vietējais pārstāvis – latvietis Nekunde.⁸⁵ Tiek izstrādāta uz vietas dienas programma. Kā pirmā seko pilsētas apskate. No “valsts rūpniecības nama” 12 stāvu jumta atveras plašs skats uz zaļumiem bagātu pilsētu un daudzām modernām celtnēm; ir radīti jauni pilsētas rūpniecības rajoni, jauni laukumi, jaunas ielas. Pirms kara pilsētā skaitījās 200 000 iedzīvotāju, tagad viņu skaits ir pieaudzis līdz 1 miljoniem. Var redzēt, ka ukraiņi ir pielikuši daudz darba roku pie bij. viņu galvaspilsētas⁸⁶ izbūves.

Apskatām arī fiz[iskās] kult[ūras] institūtu “Dinamo”,⁸⁷ uz kura laukuma I un II kursa audzēkņi gatavojās lieliem sporta svētkiem Kijevā un Maskavā. Labi ierīkots ir modernais stadions 15 000 skatītājiem.

Latvietis Nekunde, no Ulbrokas pagasta, zina pastāstīt, ka Harkovā dzīvo ap 1500 latviešu, no kuriem kādā rūpniecības uzņēmumā tiek nodarbināti 320. Latviešiem esot savs klubs,⁸⁸ kuru, par nožēlošanu, vēlā laika dēļ neizdevās apskatīt.

Nākamais brauciena mērķis ir traktoru fabrika,⁸⁹ kurā tiek nodarbināti ap 9000 strādnieku [...] Kā zināms, “Turība”⁹⁰ arī pasūtījusi šai fabrikā dažus desmitus traktorus mūsu vajadzībām. Pa ceļam apskatām jauno strādnieku teātri,⁹¹ arī šeit ukraiņi rādījuši sevi no labākās puses.

Kā pēdējais ceļa etaps bija “Trudovaja komuna F. Dzeržinskogo”,⁹² kur mazgadīgie klaidoņi un noziedznieki, skaitā ap 900 un vecumā no 12–18 gadiem, bija nodarbināti pie fotoaparāta “Leica” ražošanas. Komūnas mērķis izaudzināt defektīvos bērņus par derīgiem sabiedrības locekļiem [...] Agrāk [komūnā] pastāvēja pašvaldība un konfliktu komisija, tagad tā likvidēta. Uz manu jautājumu, kādu iemeslu dēļ vēlēšanu iekārta likvidēta, direktors⁹³ atbildēja: “Vispārīgi, tagad Pad[omju] Savienība pāriet uz vienas personas vadību.”

Apskatot komūnu, bija izdevība runāt ar vienu no algotiem kvalificēta darba strādniekiem – latvieti Kalniņu. Pēc viņa izteicieniem, Latvijā dzīvojot viņa brālis un māsa.

21. jūnijs. Vēl agrs rīts, bet Maskavas stacijā sagaidīt ministra kungu ieradušies Barkovs un Fehners. Līdz braucienam uz Ļeņingradu viesu ricībā visa diena, kura tiek pilnībā izsmelta.

Pl. 15.00 ministra kungs un juridiskās nodaļas vadītājs Kampe ierodas ārlietu komisariātā, kur ārlietu ministrs un Potjomkins paraksta protokolu par 1933. g. saimnieciskā nolīguma p.p. 2 un 4 izmaiņu.⁹⁴ Sevišķi pēdējais izsauca lielu interesi diplomātiskā korpusā. Aizdomas vēl pavairoja juridiskās nodaļas vadītāja Kampes piedalīšanās.

Pēc pusdienām ārlietu komisārs Ļitvinovs ielūdz ministra kungu un kundzi savā vasarnīcā uz glāzi tējas. Novest viesus uz vasarnīcu ierodas sūtniecībā protokolšefs Barkovs, atvezdams ministra kundzei, Kampes un Freimaņa kungiem un viņu kundzēm vērtīgas piemiņas. Nav piemirsts arī ministra kungs, kuram ciema kukulis nosūtīts tieši uz salonvāģi.⁹⁵

Intīmā pēcpusdienas tēja vēl lieku reizi pierādīja to lielo uzmanību, kādu izrādīja Ļitvinovs ar kundzi mūsu ārlietu ministrim. Vakarā pirms aizbraukšanas ministrs Munters ar pavadoņiem bija lūgti noskatīties “Bahčisarajskij fontan”⁹⁶ dabas izrādi Kultūras parkā.⁹⁷ Tikai tie, kas pazīna šo atkritumu krātuves vietu vēl cara laikā, var bez aizspriedumiem novērtēt lielisko Kultūras parku, kas radīts desmit gadu laikā. Tas ir darbs, kuru nevar pozitīvi nenovērtēt.

No Kultūras parka viesi dodas tieši uz Ļeņingradas [dzelzceļa] staciju, kura greznota Latvijas un Pad. Savienības karogiem. Viens pēc otra ierodas pavadītāji: Ļitvinovs ar kundzi, Potjomkins, Igaunijas un Lietuvas sūtņi, visi mūsu sūtniecības darbinieki, ārlietu komisariāta pārstāvji un citi.

Vēl pēdējās ardievas, paldies par laipno uzņemšanu, ziedi ministra kundzei no Ļitvinova, Kociņa un Traksmā kundzēm, un “Sarkanā bulta”⁹⁸ aiznes viesus uz Ļeņingradu.

Pavelkot svītru ministra kunga uzņemšanai un neskarot politiskās apspriedēs gūtos rezultātus, par kuriem vislabāki informēts pats ministra kungs, varētu taisīt sekojošus slēdzienus:

– Uzņemšana, salīdzinot ar citu ārvalstu ārlietu ministru uzņemšanu, bija nesamērīgi svinīga;

– Ļitvinova kundzes ierašanās Maskavā bija pārsteigums un līdz ar to uzmanības pierādījums ministra kundzei. Tā bija arī laba mācība mūsu preseī atturēties no nepārbaudītu ziņu ievietošanas, sevišķi mūsu ministra kunga viesošanās laikā;

– Pieņemšana pie Staļina bija sensācija ne tik vien diplomātiskam korpusam, bet arī pašiem krieviem, jo pēc šī notikuma atzīmēšanas laikrakstos viņu sejas bija mīlīgākas, kā parasti. Nav daudz to ārzemnieku, kam bijusi izdevība tikt ar Staļinu;

– Parasto citās valstīs goda zīmju piešķiršanu šai gadījumā atvietoja vērtīgas dāvanas, kas pārsniedza pat pieņemto krievu viesmīlību. Bet kādā veidā tie varēja revanšēties par skaistiem ziediem, kurus nosūtīja ministra kungs Molotova un Ļitvinova kundzēm? Kas atkal parasti no citiem ārlietu ministriem netiek darīts?

– Ministra kunga viesošanās vēl lieku reizi pasvītvoja mūsu valsts labās attiecības ar lielo austrumu kaimiņu, uz kuru Pad. Savienības valdība atbildēja ar uzmanību un viesmīlību.

Hoover Institute Archives, Latvian Embassy in Stockholm, box 1.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk.: Edgars Andersons (1967). *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stockholm: Daugava, 484.–493. lpp.
- ² Sk.: Bonifācijs Daukšts (1991; 1992). Muntera oficiālā un neoficiālā vizīte Padomju Savienībā (1937. gada jūnijs). *Latvijas Vēsture*, 2 (1991), 27.–30. lpp.; 2 (1992), 30.–33. lpp.
- ³ Vilhelms Munters (1898–1967), Latvijas valstsvīrs. No 1933. g. Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretārs, 1936.–1940. g. ārlietu ministrs. No 1940. g. jūlija izsūtījumā PSRS, 1941.–1954. g. apcietinājumā, 1958. g. atgriezās Latvijā.
- ⁴ Domātas diplomātiskās pārstāvniecības.
- ⁵ V. Munters 1936. g. kā Latvijas pārstāvis tika ievēlēts Tautu Savienības padomē kā nepastāvīgais loceklis, 1937. g. viņš bija Tautu Savienības mandātu komisijas referents un komisijas priekšsēdētājs Tālo Austrumu konfliktu lietā.
- ⁶ Natālija Muntere (1897–1973), ministra V. Muntera kundze, 1940.–1954. g. izsūtījumā un apcietinājumā, mirusi Latvijā.

- ⁷ Maksims Ļitvinovs (īstajā uzvārdā Vallahs; 1876–1951), PSRS valstsvīrs. 1930.–1939. g. ārlietu tautas komisārs.
- ⁸ Andrejs Kampe (1905–1942), Latvijas diplomāts. 1936.–1938. g. Ārlietu ministrijas Juridiskās nodaļas vadītājs. 1940. g. oktobrī apcietināts, 1942. g. 16. martā nošauts Astraļaņas cietumā.
- ⁹ Kārlis Freimanis (1890–1973), Latvijas diplomāts. 1933.–1937. g. Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs. Miris Šveicē.
- ¹⁰ Stepans (Stefans) Brodovskis (īstajā uzvārdā Bratmans-Brodovskis; 1880–1937), PSRS diplomāts. 1933. g. – 1937. g. oktobrī pilnvarotais pārstāvis Latvijā. Apcietināts Maskavā 1937. g. 2. jūlijā, 27. oktobrī nošauts.
- ¹¹ “Jaunākās Ziņas” – lielākais Latvijas dienas laikraksts, izdots Rīgā.
- ¹² Arveds Ārenštams (1902–1946), Latvijas žurnālists, laikraksta “Jaunākās Ziņas” ārzemju korespondents.
- ¹³ “Brīvā Zeme” – 1919.–1940. g. dienas laikraksts Rīgā (līdz 1934. g. 15. maijam Latviešu zemnieku savienības avīze).
- ¹⁴ Voldemārs Strautmanis (1906–1946), Latvijas žurnālists, laikraksta “Brīvā Zeme” ārlietu redaktors. Miris Vācijā.
- ¹⁵ Vitauts Vileišis (1887–1937), Lietuvas valstsvīrs, diplomāts. No 1934. g. sūtnis Latvijā. Miris 1937. g. 5. jūlijā Kauņā.
- ¹⁶ Voldemārs Salnais (1886–1948), Latvijas diplomāts. No 1937. g. maija sūtnis Zviedrijā, Dānijā (līdz 1939. g.) un Norvēģijā. Miris Zviedrijā.
- ¹⁷ Milda Salnā (1886–1970), Latvijas sabiedriska darbiniece, sūtņa V. Salnā kundze. Mirusi Zviedrijā.
- ¹⁸ Fricis Kociņš (1895–1941), Latvijas armijas pulkvedis-leitnants, diplomāts. No 1932. g. kara aģents (militārais atašejs) Lietuvā, 1936.–1940. g. sūtnis PSRS. 1940. g. septembrī apcietināts, 1941. g. 28. jūlijā nošauts cietumā Maskavā.
- ¹⁹ Emilija Kociņa (dz. 1901, mirusi ASV), sūtņa F. Kociņa kundze.
- ²⁰ Kārlis Lejiņš (1891–1941), Latvijas armijas pulkvedis-leitnants. 1934.–1937. g. kara aģents (militārais atašejs) PSRS. 1941. g. jūnijā apcietināts, 16. oktobrī nošauts.
- ²¹ Jānis Zālītis (1897–1941), Latvijas armijas pulkvedis-leitnants, 1937.–1940. g. kara aģents (militārais atašejs) PSRS. 1940. g. augustā apcietināts, nošauts 1941. g. 27. jūlijā cietumā Maskavā.
- ²² Ļeņingrada – Sanktpēterburgas nosaukums 1924.–1991. gadā.
- ²³ Bruno Pavasars (1896–1978), Latvijas ģenerālkonsuls Ļeņingradā 1937. g. martā – 1938. g. aprīlī, pēc tam – Roterdamā. Miris Nīderlandē.
- ²⁴ Jurgis Baltrušaitis (1873–1944), Lietuvas dzejnieks un diplomāts. 1920.–1939. g. sūtnis Padomju Krievijā (no 1922. g. – PSRS). Miris Francijā.
- ²⁵ Augusts Traksmā (*Traksmā*; 1892–1942), Igaunijas diplomāts. 1936. g. – 1937. g. augustā sūtnis PSRS. Miris padomju ieslodzījumā.

- ²⁶ Helju Traksmā (*Traksmaa*; 1907–1994), Igaunijas sūtņa A. Traksmā kundze.
- ²⁷ Vladimirs Potjomkins (1874–1946), PSRS diplomāts, valstsvīrs. No 1937. g. ārlietu tautas komisāra 1. vietnieks, no 1940. g. izglītības tautas komisārs.
- ²⁸ Andrejs Fehners, Ārlietu tautas komisariāta ierēdnis, piekomandēts 20. gados no drošības iestādēm.
- ²⁹ Vladimirs Barkovs (1890–1981), PSRS diplomāts. 1935.–1941. g. Ārlietu tautas komisariāta Protokolu nodaļas priekšnieks (pārzinis). 1941.–1955. g. ieslodzījumā.
- ³⁰ Mihails Lukins (1892–1970), PSRS armijas divīzijas komandieris (dienesta pakāpe), vēlāk ģenerālleitnants. 1935.–1937. g. Maskavas kara komandants, 1941.–1945. g. Vācijas gūstā.
- ³¹ Aivi Ļitvinova (*Ivy Litvinov*; 1889–1977), Anglijas un PSRS angļu tautības rakstniece, tulkotāja, valstsvīra M. Ļitvinova kundze. 1972. g. atgriezās Lielbritānijā.
- ³² Marija Potjomkina, PSRS valstsvīra V. Potjomkina kundze.
- ³³ Sverdlovskā – Jekaterinburgas pilsētas nosaukums 1924.–1991. gadā.
- ³⁴ A. Ļitvinova Sverdlovskā pasniedza angļu valodu arī vēl 1939. gadā. Ar “reabilitāciju” F. Kociņš acimredzot domā kādu no periodiem, kad augstākās varas iestādes ar aizdomām izturējās pret viņas darbību, popularizējot angļu valodu.
- ³⁵ Boriss Stomoņakovs (1882–1940), PSRS diplomāts. 1934.–1938. g. ārlietu tautas komisāra vietnieks. 1938. g. arestēts, nošauts.
- ³⁶ Domāts Rjabušinsku dzimtas nams, kurš pēc 1917. g. atradās varas iestāžu, t.sk. Ārlietu tautas komisariāta rīcībā. 1931.–1936. g. tajā dzīvoja rakstnieks Maksims Gorkijs (tagad – M. Gorkija muzejs).
- ³⁷ Kliments Vorošilovs (1881–1969), PSRS armijas maršals, valstsvīrs, 1934.–1940. g. aizsardzības tautas komisārs.
- ³⁸ Boriss Šapošņikovs (1882–1945), PSRS armijas maršals (1940). No 1937. g. Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks.
- ³⁹ Mihails Kaļiņins (1875–1946), PSRS valstsvīrs. No 1922. g. PSRS Centrālās Izpildkomitejas priekšsēdētājs.
- ⁴⁰ Stepans Brodovskis – sk. 10. piezīmi.
- ⁴¹ Rēvele – Tallinas oficiālais nosaukums līdz 1918. gadam.
- ⁴² Vjačeslavs Molotovs (īstajā uzvārdā Skrjabins; 1890–1986), PSRS valstsvīrs, 1930.–1941. g. Tautas Komisāru Padomes (valdības) priekšsēdētājs, 1939.–1949. g. ārlietu tautas komisārs, ministrs.
- ⁴³ Pauls Ramans (1903–1972), Latvijas diplomāts, 1936. g. janvārī – 1937. g. septembrī II šķiras sekretārs sūtniecībā Maskavā. Miris ASV.
- ⁴⁴ Līvija Ramana (1906–1982), Latvijas diplomāta P. Ramana kundze. Mirusi ASV.

- ⁴⁵ Anastass Mikojans (1895–1978), PSRS valstsvīrs. 1935.–1966. g. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas Politbiroja loceklis, 1934.–1938. g. pārtikas rūpniecības tautas komisārs.
- ⁴⁶ Nikolajs Ježovs (1895–1940), PSRS represīvo struktūru vadošs darbinieks, valstsvīrs. 1936.–1938. g. iekšlietu tautas komisārs. 1939. g. arestēts, nošauts.
- ⁴⁷ Jānis Balodis (1881–1965), Latvijas armijas ģenerālis, valstsvīrs. 1931.–1940. g. kara ministrs. 1940.–1956. g. izsūtījumā un ieslodzījumā. Miris Latvijā.
- ⁴⁸ Mārtiņš Hartmanis (1882–1941), Latvijas armijas ģenerālis. 1934.–1939. g. Armijas štāba priekšnieks. 1940. g. decembrī arestēts, 1941. g. 27. jūlijā nošauts cietumā Maskavā.
- ⁴⁹ Georgs Bisenieks (1885–1941), Latvijas diplomāts un konsuls. 1933. g. – 1935. g. aprīlī konsuls Ļeņingradā. 1940. g. oktobrī apcietināts, nošauts 1941. g. 27. jūlijā cietumā Maskavā.
- ⁵⁰ Runa ir par G. Bisenieka atsaukšanu no konsula amata, ko 1935. g. pavasarī pieprasīja PSRS iestādes, apvainojot viņu sakaros ar augsta partijas funkcionāra Sergeja Kirova slepkavu. Latvijas iestādes, kaut arī bija spiestas izpildīt prasību un atsaukt G. Bisenieku, kategoriski noliedza minēto apvainojumu.
- ⁵¹ Mihails Tuhačevskis (1893–1937), PSRS maršals. No 1934. g. aizsardzības tautas komisāra 1. vietnieks. Arestēts un nošauts Maskavā pēc paraugprāvas.
- ⁵² M. Tuhačevska un vēl vairāku augstāko armijas virsnieku, t.sk. latvieša Roberta Eidemaņa prāva notika Maskavā divas dienas pirms Latvijas ārlietu ministra V. Muntera ierašanās vizītē – 12. jūnijā, un tajā visiem apsūdzētajiem tika piespriests nāvessods (izpildīts tajā pašā naktī).
- ⁵³ Josifs Staļins (1878–1953), PSRS valstsvīrs. 1922.–1952. g. partijas ģenerālsekretārs, no 1941. g. Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs.
- ⁵⁴ Antonijs Īdens (*Eden*; 1897–1977), Lielbritānijas valstsvīrs. 1935.–1938., 1940.–1945., 1951.–1955. g. ārlietu sekretārs, 1955.–1957. g. premjerministrs. Pirmo reizi viesojās Maskavā 1935. g. martā.
- ⁵⁵ Eduards Benešs (*Beneš*; 1884–1948), Čehoslovākijas valstsvīrs. 1935.–1938., 1945.–1948. g. prezidents. Pirmo reizi viesojās Maskavā 1935. gadā.
- ⁵⁶ Pjērs Lavāls (*Laval*; 1883–1945), Francijas valstsvīrs. 1931.–1932., 1935.–1936., 1942.–1944. g. (Viši valdībā) premjerministrs. Viesojās Maskavā 1935. g. maijā. Sodīts ar nāvi par valsts nodevību.
- ⁵⁷ Viljams Bullits (*Bullit*; 1891–1967), ASV diplomāts. 1933.–1936. g. vēstnieks PSRS, 1936.–1940. g. Francijā.
- ⁵⁸ “Pravda” (Taisnība) – Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas dienas avīze Maskavā, dibināta 1912. gadā.

- ⁵⁹ “Izvestija” (Ziņas) – PSRS Centrālās Izpildkomitejas dienas laikraksts Maskavā, dibināts 1917. g. PSRS valdības laikraksts.
- ⁶⁰ Maskavas Metropolitēna galvenais direktors 1934. g. – 1937. g. septembrī bija Adolfs Petrikovskis (1887–1938). Atcelts no amata 1937. g. septembrī, nošauts.
- ⁶¹ Poļina Žemčužina (īstajā uzvārdā Perla; 1897–1970), PSRS valsts ierēdne, valstsvīra V. Molotova kundze. 1936. g. – 1937. g. novembrī Pārtikas rūpniecības tautas komisariāta Parfīmērijas un kosmētikas, sintētiskās un ziepju rūpniecības galvenās pārvaldes priekšniece. 1949.–1953. g. arestā un izsūtījumā.
- ⁶² Aleksandrs Jegorovs (1883–1939), PSRS armijas maršals (1935). 1931.–1937. g. Sarkanās armijas Ģenerālštāba priekšnieks. Arestēts 1938. g., miris ieslodzījumā.
- ⁶³ Semjons Budjonijs (1883–1973), PSRS armijas maršals. No 1924. g. Sarkanās armijas kavalērijas inspektors, no 1937. g. Maskavas kara apgabala pavēlnieks.
- ⁶⁴ Olga Mihailova-Budjonija (dz. ap 1901), PSRS operdziedātāja, maršala S. Budjonija kundze. 1937. g. jūlijā arestēta, līdz 1956. g. cietumā un izsūtījumā.
- ⁶⁵ Grigorijš Kaminskis (1895–1938), PSRS valstsvīrs. 1936. g. – 1937. g. 25. jūnijā veselības aizsardzības tautas komisārs. Atcelts no amata, kad Centrālās Komitejas plēnumā runā kritizēja represīvo iestāžu teroru pret partijas biedriem, tajā pašā dienā arestēts. Nošauts.
- ⁶⁶ Felikss Hačiņskis (*Haczyński*; 1890–1946), Polijas žurnālists. 1931.–1932. g. preses atašejs Polijas konsulatā Minskā, 1936.–1939. g. Polijas Telegrāfa aģentūras korespondents Maskavā. Miris Brazīlijā.
- ⁶⁷ Runa ir par Polijas vēstniecības padomnieku Tadeušu Jankovski (*Jankowski*; 1892–1964), iespējams, ka V. Muntera vizītes laikā izpildīja pilnvarotā pārstāvja pienākumus vēstnieka prombūtnē. Polijas vēstnieks PSRS 1936.–1939. g. bija Vaclavs Gžibovskis (*Grzybowski*; 1887–1959).
- ⁶⁸ Somijas sūtnis Maskavā 1931.–1940. g. bija Ārno Irje-Koskinens (*Yrjö-Koskinen*; 1885–1951).
- ⁶⁹ “Karmena” – franču komponista Žorža Bizē opera, pirmizrāde 1875. g. Parīzē.
- ⁷⁰ “*Völkischer Beobachter*” (Tautas novērotājs) – Vācijas dienas laikraksts 1918.–1945. g. Berlīnē, no 1920. g. Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas preses orgāns.
- ⁷¹ “*Lietuvos aidas*” (Lietuvas atbalss) – ietekmīgākais Lietuvas dienas laikraksts Kauņā 1919.–1940. gadā.
- ⁷² Pielikums netiek publicēts.
- ⁷³ Mazkrievi – domāti ukraiņi.
- ⁷⁴ Lielkrievi – domāti krievi.
- ⁷⁵ Domāts: kaut vai.

- ⁷⁶ Domāta Dņepras hidroelektrostacija.
- ⁷⁷ Sovhoz – *sovetskoe hoziaistvo* (krievu val.) – padomju saimniecība.
- ⁷⁸ *Zaporozhskaia sech* (krievu val.) – vēsturisks Ukrainas apgabals ap Zaporožji.
- ⁷⁹ Saskaņā ar leģendu 17. gadsimtā Zaporožjes karaspēka nometnē rakstīta atbilde Osmāņu sultānam Mehmedam IV, kurš piedāvāja kazakiem padoties. Atbildē ļoti rupjā formā tas tika atteikts.
- ⁸⁰ Nikolajs Gogolis (1809–1852), ukraiņu izcelsmes krievu rakstnieks.
- ⁸¹ Tarass Buļba, rakstnieka N. Gogoļa tāda paša nosaukuma stāsta (publicēts 1835. g.) varonis, darbojās 17. gadsimtā, atspoguļo ukraiņu tautas cīņu pret Žečpospolitu (Poliju).
- ⁸² Zaporožjes alumīnija kombināts Harkovā, dibināts 1933. g. kā Dņepras alumīnija rūpnīca.
- ⁸³ Acīmredzot ir runa par vienu no vairākiem S. Kirova vārdā nosauktajiem kolhoziem Harkovas apgabalā.
- ⁸⁴ “Inturist” (*Inostrannyi turist*; krievu val.) – PSRS organizācija, kas pārzināja ārzemju tūristu kustību un uzraudzību.
- ⁸⁵ Pauls Nekunde (1894–1938), PSRS diplomāts, strādāja Ārlietu tautas komisariāta pārstāvniecībā Ukrainas PSR. Arestēts Maskavā 1937. g. 10. decembrī, 1938. g. 7. februārī piespriests nāvessods, kas izpildīts 8. februārī.
- ⁸⁶ Harkova 1917.–1934. g. bija Ukrainas PSR galvaspilsēta.
- ⁸⁷ “Dinamo” – 1923. g. Iekšlietu tautas komisariāta Galvenās politikās pārvaldes izveidota sporta biedrība, sākotnējais mērķis – represīvo iestāžu darbinieku “fiziskās un kaujas gatavības paaugstināšana”. Izveidojās par masveidīgu valsts mēroga organizāciju.
- ⁸⁸ Harkovas latviešu strādnieku klubs “Darbs”, slēgts vienlaikus ar visām pārējām latviešu organizācijām PSRS – 1937. g. beigās. 1938. g. 12. janvāra atskaitē par 1937. g. otro pusgadu Iekšlietu tautas komisariāta vadība ziņoja, ka Harkovā sagrauta Latvijas “izlūkdienesta” struktūra un saistībā ar to arestēti 337 cilvēki.
- ⁸⁹ Harkovas traktoru fabrika, izveidota 1930. g. ar ASV inženieru atbalstu, ražoja traktorus un bruņutehniku.
- ⁹⁰ “Turība” – 1937. g. sākumā izveidota Latvijas kooperatīvu centrālā savienība, tai pārņemot centrālās savienības “Konzums” un Latvijas patērētāju biedrībā ietilpstošās organizācijas.
- ⁹¹ Domājams, šeit ir runa par Harkovas Valsts revolūcijas teātri (1937. g. to apvienoja ar Harkovas Darba jaunatnes teātri, izveidojot Harkovas Ļeņina komjaunatnes teātri).
- ⁹² Feliksa Dzeržinska darba komūna Harkovā; Felikss Dzeržinskis (1877–1926), padomju represīvo iestāžu tīkla izveidotājs un pirmais vadītājs; 1927. g. Ukrainas PSR represīvās iestādes par godu F. Dzeržinskim izveidoja un turpmāk pārzināja viņa vārdā nosauktu bērnu darba komūnu, ko

līdz 1935. g. vadīja padomju izglītības sistēmas pamatlicējs Antons Makarenko. Sākotnēji ražoja mēbeles, no 1932. g. – Vācijas fotoaparāta “Leica” kopijas variantus, ko nosauca par “FED” (F. Dzeržinska iniciāļi, ieskaitot tēva vārda “Edmunds” pirmo burtu). 30. gadu otrajā pusē kolonija faktiski bija fabrika, liels rūpniecības parauguzņēmums.

- ⁹³ Uzņēmuma vadītājs no 1936. g. bija Venjamins Bermans no represīvajām iestādēm.
- ⁹⁴ 1933. g. 4. decembrī Maskavā noslēgtā Latvijas un PSRS Tirdzniecības līguma 2. un 4. punkts noteica attiecīgi to, ka puses piešķir otrai pusei visas tiesības un priekšrocības, kas atzītas kādai trešajai valstij, un to, ka PSRS sūtniecībā Rīgā tiek izveidota Tirdzniecības pārstāvniecība. 1937. g. 21. jūnijā tika parakstīta vienošanās par grozījumiem, kas regulēja specifiskus tirdzniecisko attiecību jautājumus. Sk.: *Valdības Vēstnesis*, 18.10. 1937., 3. lpp.
- ⁹⁵ Salonvāģis – domāts vilciena salonvagona.
- ⁹⁶ “*Bakhchisaraiskii fontan*” (krievu val.) – “Bahčisarajas strūklaka”, komponista Borisa Astafjeva un baletmeistara Rostislava Zaharova 1934. g. radīta baleta izrāde pēc Aleksandra Puškina poēmas motīviem.
- ⁹⁷ Maksima Gorkija vārdā nosauktais (no 1932. g.) Centrālais kultūras un atpūtas parks Maskavā, izveidots 1928. g. 119 hektāru platībā.
- ⁹⁸ “*Krasnaia strela*” (krievu val.) – “Sarkanā bulta”, 1931. g. izveidota firmas vilciena līnijā Maskava–Ļeņingrada–Maskava nosaukums.

ZINĀTNES DZĪVE

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA VĒSTURNIEKI LETONIKAS VI KONGRESĀ

2015. gada 10.–11. septembrī Rīgā un Jūrmalā norisinājās kārtējais, nu jau VI Letonikas kongress, kas šoreiz bija veltīts Aspazijas un Raiņa 150 gadu jubilejai.

Kongresa plenārsēde notika 10. septembrī Latvijas Zinātņu akadēmijas Portretu zālē un atbilstoši kongresa galvenajai tēmai bija veltīta Aspazijai un Rainim. 11. septembrī kongress turpināja darbu sekcijās, kurās zinātnieki prezentēja jaunākos pētījumus, kas tapuši, īstenojot Valsts pētījumu programmu “Letonika”. LU Latvijas vēstures institūta pētnieki, kuri iesaistīti šīs programmas 2. projektā “Latvijas vēsture: kultūrvēsturiskā vide un sociālpolitiskās norises Baltijas jūras reģiona kontekstā”, bija organizējuši divas tematiskas sekcijas.

Viena no tām – “Sociālpolitiskās norises Latvijā 19.–20. gadsimtā” norisinājās Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. Sekcijas darbu vadīja Edvīns Evarts. Sekcijā bija paredzēti desmit referāti par dažādām Latvijas vēsturē svarīgām tēmām. Diemžēl dažādu objektīvu iemeslu dēļ sekcijas darbā nevarēja piedalīties divi referenti (Jānis Bērziņš un Inna Gīle).

Pirmais referēja Juris Pavlovičs ar interesantu pieteikto tēmu – “19. gadsimta Latvijas ikdienas dzīve angļu ceļotāju skatījumā”. Viņā stāstījums skāra laika posmu no 1815. līdz 1835. gadam un bija saistošs, jo parādīja situāciju Latvijā no angļu ceļotāju skatu punkta, kuri nebija ieinteresēti neko noklusēt. Viņi pamatā bija darījumu cilvēki un atradās šeit, tikai caurbraucot uz Krieviju. Ceļotāji atzīmējuši, ka Eiropā nav bijusi otra tāda tauta, pret kuru būtu sliktāka attieksme kā pret latviešiem.

Dinamisks un saistošs bija arī nākamās runātājas Anitas Čerpinskas stāstījums par Raņķu dzimtu Rīgā 19. gs. vēstures kontekstā. Vēl gadsimta sākumā latviešu izcelsmes zvejnieki – pārcēlāji nevarēja iegūt pilsētas birģera tiesības, kas ļāva nodarboties arī ar plašākiem tirdznieciskiem darījumiem. Kā pamatojumu vācu muižniecība izcēla to, ka nav iegūta tirdznieciska izglītība. Lai mainītu situāciju, dzimtas divi dēli tika nosūtīti vācu skolā un Raņķu ģimene iestājās vācu

draudzē. Rezultātā Raņķu dzimta gan ieguva birģeru tiesības, taču gadsimta beigās bija pārvācojusies.

Par politikajām prāvām Latvijā pēc 1905. gada revolūcijas referēja Līga Lapa. Viņa uzsvēra, ka pašlaik nav pilnīga priekšstata par prāvu skaitu un veidiem, kā arī par notiesāto skaitu. Arī sodu veidi bijuši dažādi, jo līdz 1905. gada decembrim tie bijuši salīdzinoši viegli, bet pēc karatiesu ieviešanas – ārkārtīgi bargi. Spriedumiem galvenokārt bijis iebiedēšanas raksturs, un sodīt varējuši vairākas reizes par vienu nodarījumu. Notiesāto starpā procentuāli visvairāk bijuši latvieši un ebreji.

Uldis Krēsliņš referēja par politisko lēmumu virzīšanas mehānismiem 20. gs. sākumā “sabiedrības gribas” izteikšanā. Referents skaidri iezīmēja 1917. gada strēlnieku otrā kongresa 2. maija rezolūcijas pieņemšanas gaitu, kur sapulcēs lēmumus virzīja pieņemšanai ar visai “interesantām” metodēm, kad lēmuma pieņemšanā piedalījās t.s. viesi – sveicēji, kuriem nebija tiesību piedalīties vēlēšanās, tomēr viņi aktīvi iespaidoja klausītājus gan ar starpsaucieniem, gan piekritoši aplaudējot, gan noraidot runātāju ar svilpieniem. U. Krēsliņš norādīja, ka līdzīga pieredze LSDSP bijusi jau no 1905. gada skolotāju kongresa un pagastu delegātu kongresā.

Edivins Evarts aplūkoja dažus kultūras dzīves aspektus vācu okupācijas periodā 1941.–1945. gadā, vairāk iedziļinoties sporta dzīves izmaiņās.

Par Latvijas Komunistiskās partijas statistiku par laika posmu no 1953. līdz 1959. gadam kā vēstures avotu referātu bija sagatavojuši Arturs Žvinklis un Dzintars Ērglis. A. Žvinklis norādīja, ka statistisko materiālu izmantot pētniecībā ir sarežģīti, jo dažādos laika posmos nav apkopotas viendabīgas ziņas par partijas biedriem. Tāpēc ir salīdzinoši grūti izpētīt to skaita izmaiņas, piemēram, vai skaitliskais palielinājums saistāms ar iebraukušo biedru skaitu vai vietējo iedzīvotāju iestāšanos partijā. Neskatoties uz to, statistika joprojām ir nozīmīgs avots partijas biedri skaita, nacionālās un sociālās piederības noskaidrošanā. Secinot referents uzsvēra, ka komunistisko partiju var uztvert arī kā dažāda ranga priekšnieku (kolhozu priekšsēdētāji, uzņēmumu un rūpniecību direktori utt.) partiju.

Ziņojumā “Laulība padomju Latvijā: dzimtes aspekti (20. gs. 40.–80. gadi)” Ineta Lipša referēja par to, kā Latvijas PSR realitāte iekļāvās padomju dzimtes attiecību periodizācijā. Norādījusi, ka 1966.

bija gads, kad periodā no 1945. līdz 1989. gadam tika reģistrēts vismazākais laulību un šķiršanos skaits, viņa izvirzīja hipotēzi, ka pagaidām to nav iespējams atvasināt no politiskiem lēmumiem, un piedāvāja historiogrāfijā pieņemtajā padomju dzimtes attiecību trešajā posmā no 50. gadu vidus līdz 80. gadu beigām izdalīt posmu pirms un pēc 1966. gada, lai turpmākā izpētē saprastu, kāpēc ir notikušas pārmaiņas.

Ilze Boldāne-Zeļenkova stāstīja par ieviestām tradīcijām, svētku kalendāru un ģimenes godiem Padomju Latvijā, kuru uzdevums bija piederības jūtu veidošana Padomju Savienībai un “padomju tautai”, kā arī materiālistiskā pasaules uzskata vērtību popularizēšana un vēršanās pret reliģiju. Tēma skatīta kā komunistiskā režīma realizēts pasākumu komplekss, kas nodrošināts ar plašu institucionālo atbalstu – sākot ar partijas organizācijām un ministrijām un beidzot ar lokālajiem kultūras darba veicējiem un dažādu sociālo grupu iesaisti.

Noslēdzot sekcijas darbu, raisījās aktīva diskusija par jautājumiem, kas skāra 1905. gada revolūcijas problemātiku.

Otra sekcija “Latvijas kultūrpolitiskais mantojums – vide, etniskie un sociālpolitiskie procesi starpdisciplinārā diskursā” norisa Kalpaka bulvārī 4 nesen aprīkotajā konferencē zālē, un tajā ar referātiem uzstājās zinātnieki, kuru pētījumi galvenokārt saistīti ar arheoloģiju, bioarheoloģiju un tradicionālo kultūru. Sekciju vadīja Anonija Vilcāne.

Pirmie ziņojumi bija veltīti Latvijas zinātņu vēsturei.

Muntis Auns aplūkoja Kurzemes literatūras un mākslas biedrības darbību Johana Frīdriha fon Rekes vadības laikā (1827–1846), sniedzot pārskatu par biedrības sanāksmju norisi un tās aktīvākajiem biedriem, kā arī raksturojot tā laika sēžu priekšlasījumu (ap 550) tematiku. Referents secināja, ka priekšlasījumos izpaudās biedrības biedru piederība Kurzemei, lojalitāte pret Krievijas valsti, taču visnoiteicošāk – piederība vācu kultūras lokam.

Kurzemes literatūras un mākslas biedrības devums Latvijas aizvēstures pētniecībā tika aplūkots arī Gunta Zemīša referātā. Tika atzīmēts, ka aizvēstures pētniecība 19. gs. visā Eiropā vēl tikai attīstījās un caur šādu prizmu jāvērtē arī Kurzemes aizvēstures pētnieki. Īpaši tika uzsvērts Frīdriha Jūliusa Dēringa (1818–1898) devums arheoloģisko pieminekļu apzināšanā un pētniecībā. Lai gan vairums tā laika aizvēstures pētnieku bija vācbaltieši, referents ieteica šī pētniecības perioda nosaukšanai nelietot apzīmējumu “vācbaltiešu

pētniecības periods”, kas sevī ietver noteiktu pretnostatījumu nākamajām arheologu paaudzēm – pārsvarā latviešiem. Pirmkārt, ne visi 19. gs. aizvēstures pētnieki bija vācbaltieši (J. Dēriņš bija dzimis Vācijā, Drēzdenē), otrkārt, šo pētnieku “kultūrtrēģeriskais” senvēstures skaidrojums daudzos gadījumos ir pārspilēts.

Par Kurzemes literatūras un mākslas biedrības dibinātā Kurzemes provinces muzeja pēcteča – Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja krājumā esošajiem vēstures avotiem referātā “Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzeja pārles – 19. gs. beigu – 20. gs. sākuma Zemgales vēveru grāmatas” stāstīja Aija Jansone. Viņas referātā analizētas šajā muzejā saglabātās tēva un dēla (abi vārdā Jānis Saulīte) ar 1877. un 1909. gadu datētās *vēveru grāmatas* no Zaļenieku pagasta, kas ir unikāls avots audēju amata, audumu kvalitātes un kultūras strāvojumu izpētē Zemgalē 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā.

Vineta Vilcāne referātā “Mājturības kultūra Latvijā: Kaucmindes mājturības semināra piemērs” analizēja starpkaru perioda Latvijas prestižākās mājturības izglītības iestādes – Kaucmindes mājturības semināra (kopš 1938. gada Latvijas Mājturības institūts) darbu, sniedzot ieskatu mājturības kultūras attīstībā Latvijā 20. gs. 20. un 30. gados. Jāatzīmē, ka referātā aplūkotajā laika posmā “mājturības” jēdziens tika saprasts daudz plašākā nozīmē nekā mūsdienās. Tas bija viens no oficiāli noteiktajiem lauksaimniecības virzieniem un aptvēra ne tikai rokdarbus un ēdiena gatavošanu, bet arī tādas tēmas kā cilveka higiēnu, rūpes par bērnu, dārzkopību un daudzas citas.

Anete Karlsonē referēja par nemateriālā kultūras mantojuma daļu – tradicionālajām prasmēm, šajā gadījumā – krāsaugu izmantošanu. Pētītie avoti sniedz ziņas par dažādos laika periodos lietotajiem krāsaugiem un krāsošanas metodēm; kopumā rakstītajos avotos minēti 124 krāsaugi. Rakstītie avoti liecina, ka krāsaugu lietošanas tradīcija, lai arī ar izzūdošu tendenci, turpināja pastāvēt arī pēc sintētisko krāsvielu atklāšanas. Tāpat referente secināja, ka publiskās aktivitātes krāsaugu lietojuma apmācībā un popularizēšanā veicināja tradicionālo prasmju saglabāšanu un tālāk nodošanu, turklāt ekonomiskajai dzīvei pasliktinoties, tradicionālo prasmju aktualitāte palielinās un tās tiek izmantotas dzīves kvalitātes uzlabošanai.

Divos referātos, balstoties uz atšķirīgiem vēstures avotiem, tika aplūkota vides un dzīves kvalitātes savstarpējā saistība dažādos vēstures periodos.

Guntis Gerhards referēja par tēmu “Vides ietekme uz iedzīvotāju dzīves kvalitāti tagadējā Latvijas teritorijā 17. un 18. gadsimtā”. Balstoties uz rakstītajiem vēstures avotiem, arheoloģiskajiem datiem un antropoloģisko materiālu, konstatēts, ka iedzīvotāju dzīves kvalitāti būtiski ietekmēja klimata izmaiņas, to izraisītās neražas, bads, kā arī slimības un epidēmijas.

Margarita Barzdeviča savā referātā iztirzāja Rīgas pilsētas mērnika Eberharda Tolksa (?–1725) dienasgrāmatu kā avotu laikapstākļu un klimata izmaiņu vēstures izpētē. E. Tolksa Lielā Ziemeļu kara pirmajā desmitgadē (1700–1710) rakstītajā dienasgrāmatā atzīmētas ziņas par klimata vēsturē visai interesantu desmitgadi, kas noslēdza pagājušajā tūkstošgadē aukstāko periodu (1630–1709). Turklāt 1708./1709. gada ziema tiek uzskatīta pat par aukstāko pēdējo 500 gadu laikā.

Vairāki referāti bija veltīti Latvijas arheoloģijas problēmām un to saistībai ar kultūrvidi.

Māris Zunde ziņojumā “Par Āraišu ezerpils precizēto datējumu” pārskatīja Latvijas nozīmīgā kultūrvēsturiskā objekta – Āraišu ezerpils datējumu. Referents atzīmēja, ka 50 gados, kas pagājuši kopš Āraišu ezerpils kompleksas arheoloģiskās izpētes, ir valdījis uzskats, ka tā tikusi būvēta 9. gs. 30. gados. Ar jaunu datēšanas metodi, kas apvieno dendrohronoloģisko un radioaktīvā oglekļa datēšanas metodi, noskaidrots, ka ezerpils būvēta senāk – ap 780. gadu. Referents arī norādīja, ka ir pamats cerēt, ka drīzā nākotnē ezerpils būvēšanas laiku varēs uzzināt pat ar 1–2 gadu precizitāti.

Dagnija Svarāne nolasīja referātu par Daugavas ielejā atrastajām viduslaiku akmens lejamveidnēm, norādot, ka Latvijā tās sastopamas no 8. līdz 17. gadsimtam. No referāta secinājumiem izrietēja, ka norisinājās tirdzniecība gan ar veidnēm piemērotiem akmeņiem, gan atsevišķos gadījumos – ar gatavām lejamveidnēm. Tika atzīmēts, ka Rietumeiropas tehnoloģijām atbilstoša alvas kausējumu iegūšana 13.–15. gs. sarežģītās vairākdaļu un īpašas formas lejamveidnēs konstatējama Rīgā un nelielos apjomos arī Dinaburgā.

Normunds Jērums referātā “Tērvetes pilskalna apbūve 11.–13. gs.” norādīja, ka arheoloģiskās izpētes laikā fiksēts, ka pilskalna apdzīvotības posmā 11.–13. gs. tas ir bijis blīvi apbūvēts, plakumā un uz terases konstatētas aizsardzības, saimniecības un dzīvojamās ēkas. Celtnes veidotas kā guļbūves ar pakšos salaistiem un cirstiem galiem, guļbūves, kuru sienas ar vertikāliem baļķiem, un māla kleķa būves.

Tērvetes pilskalna aizsardzības, saimniecības un dzīvojamo ēku būvniecībai 12.–13. gs. plaši lietotas dzelzs naglas, cemmes un eņģes. Dzīvojamās ēkas apkurinātas ar māla kleķa, kā arī akmeņu un ķieģeļu krāsnīm. Tērvetes pilskalnā atklātas arī amatniecības vajadzībām būvētas krāsnis. Pilskalam bijusi divu vai trīs pakāpju aizsardzības sistēma.

Rūdolfis Brūzis aplūkoja līdz šim sistemātiski nepētītu artefaktu grupu – tuvciņas ieroču butaforijas Latvijā 14.–16. gadsimtā. Tuvciņas ieroču butaforijas Livonijas perioda arheoloģiskajā materiālā parādījās, sākot ar 14. gs. beigām. Tās ir skaidri nošķiramas no reāliem, kaujā izmantotiem ieročiem, galvenā atšķirība ir butaforiju ne-letalitāte. Tuvciņas ieroču butaforijas noteikti šķiramas no bērnu rotaļlietām. Ieroču butaforijas dominējušas pilsētvidē, kur tās izmantotas reliģisku rituālu laikā baznīcās un viduslaiku teatrālos uzvedumos jeb mistērijās, kā arī izklaides pasākumos – veiklības un spēka sacensībās. Ārpus pilsētām butaforijas bija sastopamas bērnu rituālos kā kapa inventāra sastāvdaļu.

Roberts Spirģis referātā “Lībiešu apaļie piekariņi un to simbolika” aplūkoja apaļos piekariņus, kādi 11.–15. gs. sastopami lībiešu apdzīvotajā teritorijā un arheoloģiskajā literatūrā tiek dēvēti par vairogveida piekariņiem. Viens no raksturīgākajiem to rotājuma elementiem ir pieci dobi pacēlumi piekariņu virsmā – viens vidū, četri gar malām. 1994. gadā Guntis Zemītis rakstā, kas veltīts apaļajiem vairogveida piekariņiem, bija secinājis, ka šo piekariņu izcelsme saistāma ar skandināvu kultūras impulsiem lībiešu kultūrā, bet to rotājumā saskatāma baltiem un Baltijas somiem raksturīgā solārā simboliku. R. Spirģis simbolikas izcelsmi saistīja ar kristietības ietekmi – pieci pacēlumi simbolizē piecas Jēzus brūces.

Kopumā sekcija bija labi apmeklēta. Īpaši atzīmējama Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, Turaidas muzejrezervāta kolēģu klātesamība un ieinteresētība.

Diemžēl, kā jau tas raksturīgi šāda mēroga pasākumiem, paralēli notika vairāku sekciju darbs, kas interesentus nostādīja grūtas izvēles priekšā – kuru no sekcijām apmeklēt.

LETONIKA Sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

Edvīns Evarts, Guntis Zemītis

STARPTAUTISKĀ ZINĀTNISKĀ KONFERENCE
“SALASPILS NOMETNE 1941–1944. VĒSTURE UN PIEMIŅA”

2015. gada 25. septembrī Salaspils novada dome, Okupācijas muzejs un Daugavas muzejs organizēja starptautisku konferenci par vienu no Latvijā aktuālākajām zinātniskajām problēmām un vēstures literatūrā ļoti pretrunīgi skatīto jautājumu – Salaspils noņemni nacistiskās Vācijas okupācijas laikā. Salaspils memoriāls jau no tā atklāšanas 1967. gadā ir saistījis iedzīvotāju uzmanību. Konferencē tika nolasīti deviņi referāti gan par Salaspils noņemni, gan par līdzīga rakstura noņemņiem ārpus Latvijas. Publikas atsaucība bija liela, un kultūras nama zāle, kurā konference norisinājās, bija klausītāju piepildīta.

Konferenci atklāja ar Latvijas Republikas Ministru prezidentes L. Straujumas uzrunu, ko nolasīja vēsturnieks M. Mintaurs. Uzrunā bija teikts, ka vēsturniekiem ir jāinformē sabiedrība par vēstures faktiem, kļiedējot mītus un melus. Salaspils novada domes priekšsēdētājs R. Čudars norādīja, ka tā ir pirmā starptautiskā konference par Salaspils noņemnes vēsturi, kuras uzdevums ir izpratnes palielināšana un upuru piemiņa. Okupācijas muzeja vārdā runāja U. Neiburgs, uzsvērot, ka konference ir zinātniska un tajā svarīgākā vieta ir faktiem. Viņš pasniedza arī Salaspils memoriāla ekspozīcijas papildināšanai dāvanu – 1943. gada kalendāru ar zīmītēm par notikumiem. Savukārt Daugavas muzeja direktore D. Lasmane izteica cerību, ka konference būs produktīva.

Pirmais ar referātu uzstājās K. Kangeris, kurš vispirms sniedza ieskatu nacistiskās Vācijas dažādu noņemņu oficiālos nosaukumos un iezīmēja Salaspils noņemnes vietu šajā uzskaitījumā. K. Kangeris norādīja, ka noņemnes attīstībā ir bijuši trīs posmi un katrs no tiem savādāks. Uz zinātnē pieejamo datu pamata tika parādīts noņemnē ieslodzīto skaits dažādos laika periodos. Īpaši tika atzīmētas noņemnes tranzīta funkcijas, kad daudzi cilvēki nonāca Salaspils noņemnē tikai uz neilgu laiku. Uzsvērts tika arī tas, ka lielais mirstības procents ieslodzīto vidū skaidrojams ar to, ka kara beigās viņi tika pārvesti uz Vāciju – Štuthofas u.c. noņemņiem, kur ieslodzītie gāja bojā. Salaspils noņemnes laikā bojāgājušo procents bijis 8,5%, bet Štuthofā – 50%. Salaspils noņemnes pastāvēšanas laika griezumā vislielākais mirstības procents bijis 1941.–1942. gada ziemā karagūstekņu vidū (25%), kas cēla noņemni.

Baltkrievijas vēsturnieks J. Grebeņš pievērsās nacistu represiju upuru piemiņas saglabāšanai Baltkrievijā, norādot, ka Baltkrievijas teritorijā bijušas 260 koncentrācijas nometnes. Viņš gan uzsvēra, ka daudzi jautājumi Baltkrievijā joprojām nav izpētīti. J. Grebeņa viedoklim pievienojās S. Novikovs, kurš referēja par Trosteņeckas nometni Baltkrievijā, 11 km no Minskas. Baltkrievijas vēsturnieks S. Novikovs norādīja, ka pēc Otrā pasaules kara netālu no bijušās nometnes tika izveidota izgāztuve un dažādu iemeslu dēļ tās vēsturi tikpat kā nepētīja. Nometnē bojā gājuši 206 tūkstoši cilvēku, un pēc apjoma tā ir ceturtā lielākā Eiropā upuru skaita ziņā. Referāts atklāja daudzas Trosteņeckas nometnes īpatnības. Pirms pārtraukuma referēja Ukrainas vēsturnieks A. Meļakovs par traģiskām piemiņas vietām Harkovā mūsdienās. Harkova bija lielākais centrs Padomju Savienībā, ko vāciešiem bija izdevies pakļaut bez lielākām kaujām, kā rezultātā Harkovai pēc kara nav piešķirts “varoņu pilsētas” nosaukums. Tieši Harkovā tikuši nogalināti arī pirmie poļu virsnieki, kas ir iemesls tam, ka Polijas vēstniecība aktīvi piedalās memoriāla izveidē, kas sākās 2000. gadā.

Ar referātu par nacistu propagandu okupētajā Latvijā uzstājās K. Zellis, norādot, ka Otrā pasaules kara laikā bijusi humānisma krīze cilvēku apziņā. Tika radīts ienaidnieka tēls, kam bija jākonsolidē sabiedrība un jālegitimizē gan nacistu režīms, gan kara mērķi. Tomēr referents izcēla faktu, ka propaganda nevar mainīt sabiedrības uzskatus dažu nedēļu laikā. K. Zellis atzīmēja, ka atmiņu literatūrā Salaspils nometne nav īpaši uzsvērtā, jo kara laikā tā propagandēta kā vieta, “kur māca slaustus strādāt”.

Lietuvas vēsturnieks A. Bubnis referēja par ģenerāļa P. Plehaviča (*Plechavičius*) arestu un ieslodzījumu Salaspils nometnē 1944. gadā. Viņš norādīja, ka lietuvieši sākotnēji labprātīgi iestājušies dažādos militāros formējumos, tomēr P. Plehavičs devis neoficiālu norādījumu neiestāties policijas palīgos un nepakļauties. Rezultātā arestēja 25 lietuviešu virsniekus un no 10 tūkstošiem karavīru tika arestēti 3,5 tūkstoši. Daļa lietuviešu militārpersonu nonāca Salaspils nometnē un tika ievietota speciālā barakā, kur sadzīve bija ciešamāka nekā pārējā nometnē. Frontei tuvojoties, 1944. gada augustā P. Plehaviču atbrīvoja, lai iesaistītu militārajā dienestā. Atbrīvoti tika arī pārējie lietuvieši, lai veiktu dažādus lauksaimniecības u.c. darbus.



Konferencē uzstājas Uldis Neiburgs un Rudīte Viksne

L. Vanaga referātā par Salaspils nometnes kinodokumentiem atzīmēja, ka jau cariskās Krievijas laikā te pastāvējis šaujamlauks, bet vēlāk tikuši ierīkoti arī garnizona kapi. Pēc Pirmā pasaules kara te bijusi Stopiņu nometne, kuru izmantoja armija. Referāta laikā tika demonstrēti daži kinodokumentu fragmenti, kas palīdzēja labāk izprast arī iepriekšējo runātāju teikto. Ar šo fragmentu palīdzību varēja arī skaidrāk saprast padomju nostājas evolūciju Salaspils nometnes gadījumā pēckara periodā. Pētniece arī norādīja, ka ir apzināti 28 sižeti par Salaspils nometni. Salaspils nometnes kā nāves nometnes tēls ir veidojies tikai 60. gados. Par Salaspils nometnes tēlu domu turpināja arī nākamā referente – Berlīnes vēsturniece P. A. Opermane, kas runāja par Salaspils memoriālu kā vienotības simbolu Latvijā padomju laikā un mūsdienās. Salaspils memoriālam galvenais uzdevums ir bijis pieminēt padomju cilvēka uzvaru Otrā pasaules karā.

Pēdējais bija U. Neiburga un R. Viksnes referāts “Salaspils nometnes vēstures mūsdienu problemātika”. R. Viksne minēja, ka kopumā te bijuši ieslodzīti 22–23 tūkstoši personu, no kuriem aptuveni puse – īslaicīgi. Vismaz divi tūkstoši personu Salaspilī gājuši bojā.

R. Viksne norādīja, ka pēc Otrā pasaules kara speciāli izveidotās padomju Ārkārtējās komisijas mērķi bija politiski un padomju laikā uz bijušajiem ieslodzītajiem raudzījās ar aizdomām, neuzņemot viņus piemiņas biedrībās. Nometnes vietā līdz 1958. gadam bijusi padomju armijas šautuve, kas atradās blakus atraktajām dedzināšanas vietām. Referente stāstīja par bērnu skaita problēmām un asins ņemšanas gadījumiem vispārējā notikumu kontekstā, kas pavēra citu skatu punktu uz šī problēmām.

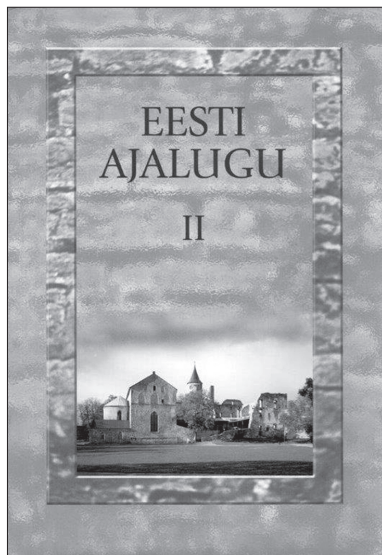
Pēc pēdējās uzstāšanās publikā bija vērojama dzīva apspriešanās par referāta tematiku, un klausītāju zālē cēlās vairākas rokas, lai izteiktu savu viedokli un nostāju vairākos jautājumos. Visvairāk publikas emocijas izraisīja referentu norāde, ka asins ņemšana no bērniem ir bijusi daudz mazākā apjomā, nekā tas padomju literatūrā ir uzskatīts. Vairākas Salaspils nometni pārdzīvojušās sievietes uzsvēra, ka asinis bērniem ir ņemtas. Lai mazināto emocionālo spriedzi, vārdu ņēma otrs referāta autors U. Neiburgs, kurš vēlreiz uzsvēra, ka netiek apstrīdēts pats fakts, bet apjomi, ko uzrādījuši padomju vēsturnieki, kas nekādā veidā nevar atbilst patiesībai. Aktīvas diskusijas par šo un citiem jautājumiem turpinājās arī pēc konferences.

Konferences noslēgumā dalībniekiem bija iespēja doties uz Salaspils memoriālu, kur varēja nolikt ziedus ieslodzīto atcerei un uzklausīt memoriālā ansambļa direktora J. Vrubļovska stāstījumu par pieredzi darbā ar memoriāla apmeklētājiem. Novēlēsim konferences organizatoriem arī turpmākas sekmes sarežģītu vēstures jautājumu pēc iespējas objektīvākā izpētē. Tādas konferences vēstures zinātnē ir ārkārtīgi nepieciešamas.

Edvīns Evarts

RECENZIJAS

Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg [Igaunijas vēsture II. Viduslaiku Igaunija]. Koostaja ja toimetāja [Sastādītājs un redaktors] Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut [Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts], 2012. 456 lk. ISBN 9789985407233



Grāmatu sērija “Igaunijas vēsture” ir visaptverošs Igaunijas vēstures apraksts sešos sējumos. Tās izdošana tika atsākta 1999. gadā pēc prezidenta Lenarta Meri iniciatīvas, lai turpinātu un papildinātu pirms Otrā pasaules kara iesākto Igaunijas vēstures grāmatu sēriju. Līdz 1940. gadam paspēja iznākt pirmās trīs grāmatas, kuras atspoguļoja Igaunijas vēsturi no aizvēstures līdz Ziemeļu karam. Tagad ir publicēti ne tikai trīs jaunie Igaunijas vēstures sējumi (par laikposmu 1700–2000), bet arī ievērojami papildināti un no jauna izdoti divi sējumi: 2012. gadā “Igaunijas vēsture II” (turpmāk: EAI) un 2013. gadā “Igaunijas vēsture III”. Sagatavošanā ir vēl jaunais aizvēstures sējums. Tā, kopumā ar vecajiem un jaunajiem izdevumiem, varam runāt par deviņiem Igaunijas vēstures sējumiem.

Grāmata ir Tallinas Universitātes Vēstures institūta, Tallinas pilsētas arhīva un Tartu Universitātes vēstures pētnieku un pasniedzēju kopdarbs.

Labākais veids, kā iepazīstināt ar grāmatu, ir autoru pašu vārdi (no Ievada):

“Šī vēstures sējuma struktūra balstās uz vēlmi iepazīstināt lasītājus ar pārskatu par viduslaiku Livonijas vēsturi, kas balstīts uz visjaunākajiem zinātniskajiem pētījumiem un teritoriāli akcentēts uz mūsdienu Igauniju. Tāpēc šajā grāmatā neizbēgami trūkst detalizētākas Seto

apriņķa¹ vēstures. Apzināti ir mēģināts pievērsties Igaunijas vēsturei plašākā, viduslaiku Livonijas un Rietumeiropas kontekstā, un nav dota skaidra priekšroka vienai vai otrai tautībai vai sociālajai kārtai. Lai gan grāmata ir vērsta uz Igaunijas vēsturi, tomēr, ņemot vērā ciešo saikni starp Igauniju un Latviju viduslaikos, protams, nav ignorētas norises un notikumi Latvijā – viduslaiku Livonijas politiskais un ekonomiskais smaguma centrs taču atradās Daugavas un Gaujas lejtecē. Viduslaiku Livonija grāmatā ir analizēta no vairākiem izejas punktiem: kā no politiskā, ekonomiskā, sociālā, tā kultūras viedokļa.

Grāmatas kopējā struktūrā priekšroka ir dota tematikai, nevis hronoloģijai, bet atsevišķu tematisko nodaļu dinamikā ir ņemta vērā laika ass. Lai gan zinātniski grāmata ir balstīta galvenokārt uz rakstiskajiem avotiem, mērķis bija ievērojami iesaistīt arheoloģisko, arhitektūras un mākslas vēstures informāciju, par ko jau pašas par sevi runā grāmatas autoru pārstāvētās dažādās disciplīnas.”

Grāmatas struktūra, kā raksta paši autori, ir pakļauta tematikai, un tajā ir šādas nodaļas, iekavās attiecīgās daļas autori:

- Ievads (*Anti Selart, Marek Tamm*)
- Krusta un iekarojumu kari 13. gs. Livonijā (*Anti Selart, Ivar Leimus, Linda Kaljundi, Heiki Valk*)
- Izmaiņas un nepārtrauktība 13. gs. Livonijā (*Heiki Valk, Anti Selart*)
- Bīskapijas un domkapituli (*Tiina Kala*)
- Teitoņu ordenis Livonijā (*Juhan Kreem*)
- Augstmaņi un vasaļi (*Juhan Kreem*)
- Pilsētas (*Juhan Kreem, Anu Mänd, Tiina Kala*)
- Cīņa par augstāko varu laikposmā 1300–1400 (*Anti Selart*)
- Trauslais līdzsvars varas attiecībās laikposmā 1400–1550 (*Juhan Kreem*)
- Iedzīvotāji (*Anti Selart, Heiki Valk, Inna Põltsam-Jürjo, Ivar Leimus*)
- Lauksaimniecība un lauku iedzīvotāji (*Inna Põltsam-Jürjo, Anti Selart, Ivar Leimus*)
- Tirdzniecības un finanses (*Ivar Leimus*)
- Amatniecība (*Anu Mänd, Erki Russow*)

¹ Seto – teritorija Igaunijas dienvidaustrumos ar izteiktu savdabīgu kultūru, valodu un vēsturi.

- Baznīca un reliģiskā dzīve (*Tiina Kala, Marek Tamm, Anu Mänd, Heiki Valk, Inna Põltsam-Jürjo*)
- Rakstītais vārds (*Tiina Kala, Marek Tamm*)
- Vide (*Kersti Markus, Heiki Valk, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo*)
- Pilsētas ikdiena (*Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow*)
- Zemniecības kultūra (*Heiki Valk*)
- Atskats (*Anti Selart, Marek Tamm, Heiki Valk*)
- Pielikumi: bīskapu un ordeņa mestru saraksti, vēsturiskie svāri un mēri SI sistēmā, karšu un ilustrāciju anotācijas, izlase no izmantotās bibliogrāfijas (pa nodaļām) un personvārdu un vietvārdu saraksti.

EAI, raksturojot ar vienu vārdu, ir Livonijas viduslaiku vēstures almanahs. Grāmata nav viegli lasāma – teksts ir ļoti piesātināts, faktiem un secinājumiem bagāts, un arī katram autoram ir savs personiskais stils. Tematiskā struktūra un tai pakārtotie pielikumi padara orientēšanos tekstā ievērojami vieglāku. Zināšanas, kas gūstamas, lasot EAI, ir enciklopēdiskas. Katrs no grāmatas autoriem ir mēģinājis ielikt kopdarbā savu zināšanu esenci.

Grāmatas nosaukumā nav ietverti noteikti gadskaitļi, kad pašreizējā Igaunijas Republikas teritorijā sākās un kad beidzās viduslaiki. Agrākajās grāmatās, piemēram, EAI pirmskara izdevumā, par aizvēstures un viduslaiku robežu tika uzskatīta šķirtne starp tikai arheoloģiski pētāmo un rakstītā vārda vēsturi, savukārt šajā grāmatā uzsvērts šīs robežas nosacītais raksturs un, pamatojoties uz arheoloģisko un numismātikas informāciju, par viduslaiku sākumu uzskatīts aptuveni 1200. gads. Kā viduslaiku beigas tiek pieņemts 16. gs. vidus, kad Livonijā vēl eksistēja trausls politiskais līdzsvars un bija panākts sākotnējs kompromiss starp katoļiem un reformatiem.

Manuprāt, gandrīz pusi no grāmatas var klasificēt kā kultūras vēsturi. Tas tā kā būtu sagaidāmi un loģiski – tas bija laiks, kas no reliģijas un ideoloģijas, kā arī kultūras aspekta lielā mērā lika pamatus mūsu pašreizējai kultūrai un pasaules uztverei. Domājams, arī lasītājiem visinteresantākās šķītis kultūrvēsturei veltītās nodaļas. Arhīvu materiāli, sevišķi Tallinas pilsētas viduslaiku arhīva plašie krājumi, devuši iespēju šajā grāmatā atrast ne tikai sausas datu uzskaites, bet arī “apaudzējuši” viduslaiku cilvēkus ar “miesu un asinīm”. Vecāka gada-gājuma lasītāji ir pieraduši mūsu vēstures grāmatās lasīt gandrīz tikai

un vienīgi par zemniekiem un viņu ikdienu; toties EAII atrodamī visu kārtu pārstāvju: gan muižnieku, gan pilsētnieku, gan garīdznieku, gan ordeņa brāļu ikdienas apraksti.

Viena kritiska piezīme: svaru un mēru tabula varēja būt izsmelošāka.

Uz latviešu lasītājiem attiecas praktiski visas grāmatas nodaļas. Piemēram, tajā ir tikpat, ja ne vēl vairāk, atsauču uz Rīgu kā uz Tallinu. Te rodas jautājums: kāpēc grāmatas nosaukums ir “Igaunijas vēsture”!? Tikpat labi varēja būt “Livonijas vēsture”. Atbilde ir: izdevumā plaši atspoguļota arī Rietumigaunijas, salu, Tērbatas bīskapijas un viduslaiku dāņu teritorijas – Ziemeļigaunijas vēsture.

EAII tika piešķirta 2013. gada literatūras gada balva. Vēsturnieku komisija, kas izvērtēja iesniegtos darbus, pasvītēja, ka šī grāmata pārstāv veselā paaudzes vēstures zinātnieku pētniecības rezultātu kvintesenci, tā arī sniedz pārskatu par mūsdienu tendencēm viduslaiku vēstures pētniecībā. Ļoti nozīmīgs ir fakts, ka Igaunijas viduslaiki ir apskatīti ievērojami plašākā Eiropas vēstures kontekstā, kā arī starpdisciplināri. Darbs izceļas starp citiem arī ar tā radītām milzīgām atskaņām. Grāmata ir izraisījusi intensīvas debātes par Igaunijas vēstures historiogrāfijas būtību gan profesionālajā aprindā, gan plašā sabiedrības lokā un tādējādi radījusi lielāku interesi par vēsturi. Ar smaidu uz lūpām var apgalvot, ka rakstīto atsauksmju apjoms teju, teju vienāds ar pašas grāmatas apjomu.

Kādi tad ir šie mūsdienu uzskati, kas iniciējuši tik intensīvas debātes? Autori ir apzināti atteikušies no termina “izsenās brīvības cīņas”, tā vietā apskatot šo laika posmu kā daļu no Ziemeļaustrumeiropas krusta kariem. Vairāk tiek runāts par kārtām, nevis tautībām, un īpaša priekšroka netiek dota nevienam. Ir atmesta Jurgu sacelšanās apoteoze un igauņu kā tautības eksistence 13. gadsimtā, bet par to nedaudz vēlāk. Tā kā ar šiem uzskatiem grāmata krasi atšķiras no vēl pirmajai atmodai raksturīgās un līdz šim pieņemtās tautiskā romantisma paradigmas, tad tās radītās, citādi mierīgajai igauņu zinātniskajai ainavai neraksturīgi kaislīgās reakcijas no vairāku oponentu puses bija pilnīgi paredzamas. Kā nekā grāmatas autori ir pašreizējā Igaunijas vēsturnieku elite, EAII ir vissvarīgākais savas jomas izdevums, pēc kura tiks mācīts universitātēs un izveidotas nākotnes mācību grāmatas vispārīglītojošām skolām. Un laika gaitā šī grāmata noteikti ievērojami izmainīs cilvēku ikdienišķo izpratni par simtiem gadu senām

norisēm. Daudziem politiķiem un sabiedriskajiem darbiniekiem pakāpeniska atteikšanās no pirmajai nacionālajai atmodai raksturīgās domu pasaules var šķist nevēlama un pat biedējoša. Vai mums ir darīšana ar revolūciju Igaunijas historiogrāfijā, kā apgalvo viens no grāmatas kritiķiem, žurnālists un vēsturnieks *Erkki Bahovski*,² neņemos spriest. Recenzenti, rādās, neredz aiz kokiem mežu. Vēsturniekiem te nedrīkstētu būt nekā jauna – mūsdienu pasaule ir atvērtāka, iecietīgāka un paškritiskāka, vai vismaz tādai tai vajadzētu būt. Attiecībā uz sabiedriskajiem forumiem jāsaka, ka, piemēram, tēma “Vai vācbaltiešu vēsture ir mūsu vēsture” bija dienaskārtībā jau pirms dažiem gadiem, kad “Mahtas kara” (Kauguru nemieru vēsturiskais analogs Igaunijā) muzejs vēlējās pārcelties uz *Juuru* muižas stalli un bija vēlme pašā muižā atvērt vācbaltiešu muzeju.

Kritiķi ir vienprātīgi pozitīvi novērtējuši grāmatas starpdisciplināro raksturu. Savstarpējā sasaistē ar rakstītājiem avotiem ir plaši un prasmīgi izmantoti arheoloģisko atradumu zinātniskie atspoguļojumi un kultūrvēsturiskais vizuālais mantojums.

No autoriem gribētu atsevišķi uzsvērt vēstures doktora profesora Mareka Tamma lielo ieguldījumu vēstures teorijā un historiogrāfijas vēsturē. Otra persona, kura neapšaubāmi devusi grāmatai savu seju, ir sastādītājs, redaktors un vairāku nodaļu līdzautors vēstures doktors Anti Selarts, Tartu Universitātes viduslaiku vēstures profesors, Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūta vadītājs.

Plašie rakstiskie avoti un starpdisciplinārā pieeja ir padarījusi arī tīri politiskās, visiem labi zināmās vēstures nodaļas atkal interesantas. Parasti, lasot tik nopietnu politiskās vēstures grāmatu, roka sniedzas pēc citiem izdevumiem – salīdzināt, ko raksta citi, paskatīties, kas tajā pašā laikā notika citur. Lasot EAI, personiski tāda vajadzība nerādās – bija pilnīga pārliecība, ka autori ir ņēmuši vērā līdz šim rakstīto, pētīto un ar to arī tekstā rēķinājušies. Nebija arī vajadzības meklēt citu valstu vēstures grāmatas, jo tā daļa, kas attiecas uz Ziemeļigauņiju, salām vai Livoniju, ir arī EAI atrodama. Turklāt nevis mācību grāmatām raksturīgajā laika tabulas stilā: kas notika pie mums un kas tanī pašā laikā pasaulē, bet gan tekošā Livonijas kā Eiropas daļas vēstures aprakstā Eiropas vēstures kontekstā.

² Avīzei *Postimees* 2013. gada 5. janvārī. <http://www.postimees.ee/1094068/erkki-bahovski-estli-ajalugu-ii-tahendab-revolutsiooni-meie-ajalookirjutuses>

Apjomīgajā izdevumā nav faktu kļūdu. Tās “kļūdas”, uz kurām norāda vairāki kritiķi, ir veco kļūdu vai, pareizāk būtu teikt, uzskatu labojumi.

Es domāju, grāmata noteikti ir tā vērtā, lai to pārtulkotu latviski. Pirmkārt un galvenokārt: tā ir lielā mērā arī Latvijas vēsture. Mums būtu jātulko un jāpublicē grāmatas par mūsu valsts vēsturi, un Līvonijas vēsture ir daļa no Latvijas vēstures. Otrkārt, grāmatai, vismaz šobrīd, nav analoga latviešu valodā ne no hronoloģiskā, ne no konceptuālā aspekta. Jā, latviešiem ir Dunsdorfs, Spekke un Šterns.³ Dunsdorfa un Spekkes skatījums gan vairāk līdzinās pirmskara “Igaunijas vēstures” izdevumiem. Indriķa Šterna koncepcija ir tuvāka mūsdienu igauņu autoriem, bet EAI plus ir jau minētā Ziemeļrietumu Eiropas orientācija.

Latvieši varbūt pat varētu lasīt grāmatu daudz objektīvāk nekā igauņi – latvieši ļoti maz zina par Jurģu sacelšanos, un fakts, ka latviešu tautība nebija vēl 13. gs. noformējusies, parasti neprasa nekādus pierādījumus. Toties Igaunijas tautiski romantiskajā vēsturē ārkārtīgi lielu vietu līdz šim bija ieņēmusi Jurģu sacelšanās (tā sākās 1343. gada Jura dienā). Šis notikums ir bijis viens no Igaunijas viduslaiku vēstures aprakstu pamatakmeņiem, un tas arī neskaitāmas reizes atspoguļots daiļliteratūrā. Jaunajā EAI grāmatā tam atvēlētas pusotras lapaspuses, kas no Baltijas jūras reģiona viedokļa ir samērīgi, bet attiecībā uz vecāko igauņu vēsturnieku paaudzi var šķist aizvainojoši maz. Kas attiecas uz igauņiem kā tautību, tad līdz šim, atsaucoties uz Latviešu Indriķi vai 13. gs. kopumā, tika runāts par igauņiem, bet jaunajā grāmatā atrodam atsevišķu cilšu un to novadu nosaukumus. Varam arī pieminēt tā saukto Tartu vai Tallinas orientāciju. Igaņu recenzenti bieži atsaucas uz grāmatas autoru piederību pie Tallinas skolas. Igaņu historiogrāfijas, vēsturnieku klasiskais centrs un kodols ir bijis Tartu un Tartu Universitāte. Vairākums no šīs grāmatas autoriem ir saistīti ar Tallinas Universitāti, un grāmata pati par sevi ir tāda moderna lasī-

³ Edgars Dunsdorfs (1962). *Latvijas vēsture 1600–1710*. [Stokholma]: Daugava, 588 lpp.; Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. [Stokholma]: Daugava, 812 lpp.; Edgars Dunsdorfs (1973). *Latvijas vēsture 1710–1800*. [Stokholma]: Daugava, 667 lpp.; Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 740 lpp.; Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 734 lpp.

tāju apzināšana, ka vēsturi var aplūkot un rakstīt arī ārpus *alma mater Tartuensis*. Latvijas lasītāji, nesaistīti ar šīm ļoti specifiskajām detaļām, spētu bez aizspriedumiem izvērtēt šo izdevumu.

Protams, būtu ļoti jauki, ja Latvijā latviešu valodā taptu tāds pats izdevums no latviešu autoru puses. Tajā pašā laikā mēs arvien vairāk attālināmies no uzskata, ka MŪSU vēsturi var un drīkst rakstīt tikai MŪSU pašu tautas pārstāvji.

Daina Jūristo

Revolution in Nordosteuropa.
Hrsg. von Detlef Henning.
Wiesbaden: Harrassowitz
Verlag, 2011. 215 S. (*Revolū-
cija Ziemeļaustrumeiropā*)
ISBN 978-3-447-05835-3

2004. gadā laikā no 7. līdz 9. oktobrim Hamburgas Universitātes Vācu kultūras un vēstures Ziemeļaustrumeiropā pētniecības institūts projekta “Ziemeļaustrumeiropa kā Vācijas un Krievijas ietekmes lauks laikā no 18. līdz 20. gadsimtam: jēdziens, procesi, vērtējums” ietvaros rīkoja starptautisku konferenci, kas bija veltīta tēmai – revolūcija Ziemeļaustrumeiropā. Konferencē nolasītajos referātos pamatā aplūkoti procesi – revolūcijas, sacelšanās, apvērsumi, kas 19. un 20. gadsimtā notika Eiropas ziemeļaustrumu reģionā un noslēdzās ar vairāku neatkarīgu valstu – Somijas, Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Polijas izveidošanos pēc Pirmā pasaules kara, kā arī neatkarības atjaunošanas process. Vairākos referātos padziļināta uzmanība tika pievērsta Krievijai un Vācijai, kurām šajā reģionā bija dominējoša ietekme. Nolasītie referāti ir pārstrādāti rakstos un apkopoti šajā grāmatā, kas iznākusi 2011. gadā. Izdevumu papildina personu un vietvārdu rādītājs. Atsevišķi raksti ir bagātīgi ilustrēti, un kā neapšaubāmi pozitīva vērtība jāizceļ atsaucēs minētā ārkārtīgi plašā vēstures literatūra par jautājumu loku, kas skar revolūciju pētniecību.



Grāmatas priekšvārdā tās izdevējs Detlefs Hennings raksta, ka pēc 1989. gada civilizētā ceļā veiktās pārmaiņas Eiropas ziemeļaustrumos un pilsoņu karš Balkānos lielā mērā atgriezta revolūcijas izpēti pētnieku zinātnisko interešu lokā, to veicināja arī pirmās Krievijas revolūcijas 100 gadu jubileja. Viņš uzsver, ka nepieciešama dziļāka izpratne par vēstures periodu un tā īpatnībām laika posmā starp Lielo franču revolūciju 1789. gadā un samērā mierīgajām pārmaiņām Ziemeļaustrumeiropā 1989. gadā.

Grāmatu ievada Detlefa Henninga plašais raksts “Revolūcija – Ziemeļaustrumeiropā un Baltijā”. Autors atzīst, ka pārveidojumi Ziemeļaustrumeiropā, jēdzienu “revolūcija” vai “pseudorevolūcija” izpratne uz šo pārveidojumu bāzes veido vēstures jaunākā posma sapratni par jauno Eiropas Savienības dalībvalstu grūtībām, veidojot jaunās demokrātiskās struktūras. Eiropas ziemeļaustrumu reģiona revolūciju un pārveidojumu vēstures pētniecībai, balstoties uz iepriekš šai jomā sasniegto, jādod būtisks impulss cēloņu un seku izvērtējumam, salīdzinot reģiona atšķirības, parādot tā īpašo ceļu un noraidot atgriešanos pagātnē. Pamatojoties uz iespaidīgas rakstā minētas revolūcijas pētniecības historiogrāfijas bāzes, Hennings atzīst, ka literatūra par revolūciju ir ļoti daudzveidīga, ar dažādu teoriju līdzās pastāvēšanu. Autors akcentē daudzu pētnieku un teorētiķu pausto atziņu, ka revolūcija ir norises procesu īpaša forma, kas noved pie vēsturiskām pārmaiņām, kuru formas ir dažādas: lēnas un neparedzamas kā evolūcija, lēnas un paredzamas kā reformas, paātrinātas kā revolūcija. Revolūcijas procesam modernu nozīmi kā visaptverošām pārmaiņām politikā, sociālajā un garīgajā dzīvē ieviesusi Lielā franču revolūcija. Analizējot atsevišķu pētnieku, kā Gerharda Boca (*Gerhard Botz*), Semjuela Hantingtona (*Samuel P. Huntington*), Vernera Zombarta (*Werner Sombart*), Klausa fon Beimes (*Klaus v. Beyme*) u.c. pieņemumu revolūcijas jēdziena definīcijā un izpratnē, Hennings piemin Roberta Koena (*R. S. Cohen*) atziņas par to, ka revolūcija nozīmē pārmaiņas sabiedrības vērtību izpratnē, tās sociālajā struktūrā, politisko institūciju izmaiņas, sabiedrības elites nomaiņu, varas nodošanas nelegitimitāti, pārmaiņu vardarbīgo raksturu.

Kā savdabīgu piemēru revolūcijas definīcijas rašanās un izpratnes paplašināšanā Hennings min latviešu komunistes un ievērojamās režisores Annas Lāces likteni Staļina represiju dzirnās. Jāpiebilst gan, ka

režisorei bija daudz skarbāks liktenis nekā grāmatā minētā deportācija, viņa tika arestēta un ieslodzīta milzīgās Karлага nometnes Burminas nodaļā netālu no Karagandas, kur nedaudzajās no smagā darba lauksaimniecībā brīvajās stundās viņai izdevās izveidot ieslodzīto teātra studiju un viena no viņas palīdzēm bijusi admirāļa Kolčaka sieva Anna Knipere-Timirjova. Annas Lāces liktenis licis autoram atcerēties Kārļa Marksa formulējumu, ka revolūcija ir vēstures lokomotīve, saistot to ar vācu filozofa un kulturologa Valtera Benjamina (*Walter Benjamin*), kuru savulaik bija pratusi aizraut A. Lāce, skeptisko izteikumu: “Varbūt revolūcijas ir kā avārijas bremzes šajā cilvēku cilts attīstības ceļā.” Hennings uzsver, ka Kārļa Marksa un Valtera Benjamina diferencētā lokomotīves metaforika vairākus gadus vēlāk Baltijas valstu iedzīvotājiem ieguvusi tiešāku nozīmi, par ko liecina necils piemineklis Rīgā Torņakalna stacijā, no kurienes daudziem tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju lopu vagonos sākās ceļš uz Sibīriju.

Pētnieks atzīmē, ka kopumā jēdziens revolūcija vēstures zinātnē un empīriskajās sociālajās zinātnēs ietver pārmaiņas vēsturiski politiskajā pasaulē. Tai pašā laikā šis jēdziens tiek daudzveidīgi izmantots retorikā – tiek runāts par industriālu revolūciju, kultūras revolūciju, digitālo revolūciju u.c. Pēc jūlija revolūcijas Francijā 1830. gadā kļuvis pazīstams arī jēdziens “permanētā revolūcija”, kas visas nākošās revolūcijas identificēja kā ilgstošas, kuru mērķis ir pārmainīt pasauli. Savukārt V. Ļeņins, lai īstenotu revolucionārās un utopiskās idejas, izveidoja profesionāla revolucionāra tipu, kam zināmā mērā vajadzēja revolūciju provocēt.

Hennings uzsver: lai cik dažādas un daudzveidīgas arī būtu revolūcijas izpausmes Ziemeļaustrumeiropā pēdējo divsimt gadu laikā, tās visas tomēr ir novedušas pie sabiedrības modernizācijas. Neskatoties uz atšķirībām atsevišķu valstu vēstures dimensijās, 2004. gada 29. oktobrī pirmo reizi Eiropas vēsturē 25 valstis pieņēmušas kopīgu konstitūciju, kuras pamatvērtības ir saistītas ar demokrātiju, tirgus ekonomiku, cilvēktiesībām un tiesisku sabiedrību.

Raksta pēdējā sadaļā Hennings analizē revolūcijas vēstures pētniecības stāvokli Baltijas valstīs, konkrēti – Latvijā, to pamatoti novērtējot kā neapmierinošu. Līdzīgi daudziem citiem pētniekiem, viņš uzskata, ka Latvijas revolucionārā vēsture ir īpaši nozīmīga, par ko liecina notikumi 1905. un 1917. gadā, kā arī daudzu latviešu

revolucionāru piedalīšanās Krievijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē 20 gadu garumā. Revolūcijas priekšnoteikumus viņš saista nevis ar atpalcību, bet ar Baltijas provinču visumā pozitīvu atšķirību, kas izpaudās jau ar zemnieku atbrīvošanu no dzimtbūšanas, kas notika gan nevis 50 gadus agrāk, kā raksta Hennings, bet 40 gadus agrāk nekā visā pārējā Krievijas impērijā: Kurzemē 1817. gadā, Vidzemē 1819. gadā, savukārt Latgalē, kas ietilpa Vitebskas guberņā, tikai 1861. gadā. Pētnieks kopumā atzinīgi novērtē bibliogrāfu devumu, atsevišķā izdevumā apkopojot 1905. gada revolūcijas problemātikai veltītos darbus, kas kopumā aptver 3832 publikācijas latviešu, krievu, vācu un angļu valodā, kā arī Aleksandra Ivanova veikumu, uzrakstot historiogrāfisku apskatu par šo tēmu. 20. gadsimts ir iezīmīgs ar daudzveidīgām ideoloģisko varu maiņām līdz pat 80. gadu beigām, kas katra atstājusi savas pēdas revolūciju vēstures pētniecībā, ko īsi ieskicē Hennings, minot gan vācbaltiešu konservatīvo uzskatu paudēju Astafu fon Tranzē-Rozeneku (*Astaf von Transehe-Roseneck*), gan marksisma teorētiķi, Latvijas pirmās padomju valdības priekšsēdētāju Pēteri Stučku, gan neatkarīgās Latvijas valsts darbinieku sociāldemokrātu Feliksu Cielēnu, kuriem katram bija atšķirīgi uzskati par revolūciju vēsturi un piensums tās pētniecībā.

Hennings ir piedalījies Rīgā 2005. gada 11.–12. janvārī notikušajā 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas konferencē, ko organizēja Rīgas dome, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte un Latvijas Kara muzejs. Konferences devuma vērtējums ir visai skarbs, Henninga skatījumā lielākā daļa referentu ar nelieliem izņēmumiem ir atkārtējuši pazīstamos stereotipus par to, ka 1905. gada revolūcija bijusi latviešu tautas sacelšanās pret vācu baroniem un krievu autokrātiju Latvijas sociāldemokrātijas vadībā. Viņa vēlējums pētniekiem ir izvirzīt par mērķi ne tikai atsevišķas nācijas vēstures pētīšanu, bet arī mēģināt iekļauties Eiropas vēsturē un to bagātināt.

Barbara Fogeļe (*Barbara Vogel*) raksta par revolūciju Vācijā, turklāt vārds “revolūcija” ir likts pēdiņās. Autore atgādina, ka Ziemeļaustrumeiropā pirmais kaimiņš no vācu puses bija Prūsija. Trīs lielvaras Krievijā, Austrijā un Prūsijā ar savām visnotaļ konservatīvo uzskatu dinastijām un konstitucionālo sistēmu ne tikai izvītroja Poliju no pasaules kartes, bet arī aizkavēja revolucionāro strāvojumu iekļūšanu šajās valstīs. Pētniece atzīst, ka gan historiogrāfijā, gan po-

litiskajās institūcijās atbalstu ir guvusi tēze par Vācijas īpašo ceļu un Vāciju kā zemi, kur revolūcijas nav guvušas panākumus. Vācu valstis 19. gadsimtā piedzīvoja fundamentālu saimnieciskās, sabiedriskās un politiskās sistēmas modernizāciju, tā saukto industriālo revolūciju bez kādiem sabiedrības satricinājumiem un asinsizliešanas salīdzinājumā ar Lielo franču revolūciju. Tomēr jēdzienu “revolūcija” neapšaubāmi var attiecināt uz diviem periodiem Vācijas vēsturē – 1848., 1849. gada revolūciju un Novembra revolūciju 1918. gadā pēc Pirmā pasaules kara. Revolūcijas pētniecību un izvērtējumu iespaido arī cilvēku apziņā izveidojušies mīti par šiem notikumiem, tas attiecas arī uz Ziemeļaustrumeiropas 20. gs. 90. gadu revolūciju formulējumiem “mierīgā” un “dziesmotā” revolūcija. Fogeļe vērš uzmanību uz kādu tradīciju Vācijas vēsturē, kad visai revolucionārus pārkārtojumus no augšas interpretēja kā revolūciju no apakšas, un šajā sakarā atgādina Prūsijas valstsvīra brīvkunga fon Hardenberga (*Freiherr von Hardenberg*) tā saukto Rīgas memorandu 1807. gada septembrī, kas daudzās jomās ievadīja Prūsijas valsts un sabiedrības modernizāciju. Savukārt Vācijas liberālās pilsonības Bismarka vācu reiha izveidošanas politikas dēvēšanu par revolūciju no augšas pētniece atzīst par apšaubāmu. Novembra revolūcijas panākumi Pirmā pasaules kara beigās, iespējams, tieši tāpēc nebija tik ilgstoši, ka tā tiešām nebija revolūcija no augšas, un tāpēc tik drīz sākās kontrevolūcija. Liela sadaļa ir veltīta skaidrojumam par revolūciju kā atbildi uz sabiedrības vispārējo krīzi, un pētniece uzsver trīs neatrisinātas problēmas, kas saistītas ar konstitūcijas, nacionālajiem un sociālajiem jautājumiem un bija Vācijas sabiedrības uzmanības centrā līdz pat Veimāras republikai. Fogeļe atzīst, ka kolektīvajā atmiņā 1848. gada un Novembra revolūcijas pēdas nav veidojušas mītus ar viennozīmīgi pozitīvu vērtējumu, drīzāk pretēji. Pēc Veimāras republikas sekojušais politiskais režīms arī ir daudz darījis revolūcijas diskreditācijas jomā. Tomēr 1848. gada demokrātijas iezīmes tikušas izvērtētas sakarā ar šī notikuma 150. gadadienu, rodot zināmas paralēles ar mūsdienu Vāciju.

Hansa Jirgena Bemelburga (*Hans Jürgen Bömelburg*) raksts ir veltīts revolūciju un sacelšanās diskursiem Polijā laika posmā no 1789. līdz 1870. gadam. Autors uzsver, ka revolucionārās idejas Polijā ieguva daudz lielāku rezonansi nekā pārējā Austrumeiropas sabiedrībā, kas saistīts ar politiskajiem notikumiem 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā, Polijai zaudējot valstisko patstāvību un lielai daļai tās teritorijas

nokļūstot Krievijas impērijā. Tāpēc Polijas sabiedrībā priekšstats par revolucionāru un revolūciju veidojās citādāks nekā citur Ziemeļaustrumeiropā, un šajā laika posmā pat bija paguvus izveidoties zināms stereotips par poļiem kā dzimušiem revolucionāriem. Pētnieks šeit uzsver agros kontaktus sociāldemokrātisko ideju izplatībā starp poļiem, krieviem, vāciešiem un arī Baltijas reģiona pārstāvjiem jau 19. gadsimtā. Tāpēc revolūcijas diskursu analizē šīs problēmas pētniecība Polijas kontekstā ir ļoti svarīga. Mēģinot noskaidrot jēdziena “revolūcija” nozīmi poļu izpratnē, Bemelburgs atzīmē tā nepārprotamo saistību ar citu jēdzienu – “sacelšanās” vai, precīzāk, “sacelšanās kustību” pret svešzemju kundzību, kas īpaši izpaudās attiecībā uz 1794. gada Tadeuša Kostjuško vadīto sacelšanās notikumu interpretāciju. Viņš atgādina, ka šādai izpratnei ir vēsturiskas saknes un faktiski daudzveidīgā pretošanās svešajai varai visa 19. gadsimta gaitā laikabiedru vērtējumā guvusi apzīmējumus, kas saistīti ar jēdzienu revolūcija. Pēc apspiešanas revolucionārisma retoriku ir piesavinājušies arī apspiedēji no prūšu un krievu puses. Par revolūciju gan laikabiedru interpretācijā, gan historiogrāfijā tika dēvēti notikumi 1830. gada novembrī, kas būtībā bija radikālās virsniecības uzstāšanās pret konservatīvo ģeneralitāti un cara vietvaldi Polijā Nikolaja I brāli lielkņazu Konstantīnu. Raksta pēdējā sadaļā autors vēsta par turpmāko sacelšanās kustību Polijā zināmu kanonizāciju, kas, neskatoties uz to daudzveidīgo saturu, gan vēsturiskajā atmiņā, gan revolūciju pētniecības historiogrāfijā uzsvērtāk tiek dēvētas par revolūcijām un veido Austrumeiropas vēsturē šo īpatnību, bez kuras izpratnes reģiona revolūciju vēsture nav domājama.

Vēsturnieks Jans Kusbers (*Jan Kusber*) ir viens no Rīgā 2005. gadā notikušās 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas konferences dalībniekiem, kurš toreiz uzstājās ar ļoti interesantu referātu “1905. gada revolūcija cariskajā Krievijā un tās nozīme Baltijā”. Visticamāk, viņš ir to nedaudzo vēsturnieku vidū, kas nav izpelnījušies Henninga skarbo, bet objektīvo kritiku konferences izvērtējumā. Grāmatā lasāms Kusbera raksts par 1905. gada un 1917. gada revolūcijām Krievijā, to cēloņiem, gaitu un interpretācijām. Viņš uzsver 1917. gada revolūcijas nozīmi, kas izveidoja padomju sistēmu un ļoti lielā mērā ietekmēja visu 20. gadsimta vēsturi, kļūstot par tādu kā revolūciju arhetipu vai modeli, līdzīgi Lielajai franču revolūcijai. Bez tam šī revolūcija radīja apvērsumu sabiedrības un sociālajā kārtībā, izveidojot tādas tās for-

mas, ko revolūcijas nesēji iepriekš nespēja paredzēt. Gan 1905., gan 1917. gada gada revolūcijas sākumu viņš saista ar vienu ģeogrāfisko vietu – Krievijas “ziemeļu galvaspilsētu” Pēterburgu, no kurienes tā izplatījās uz milzīgās cara impērijas dažādām malām, izveidojot daudzveidīgas protesta formas un variantus. Gandrīz katrā šīs multietniskās impērijas nācija kā cariskajā Krievijā, tā vēlāk Padomju Savienībā šo notikumu laikā centās izlemt savu likteni. Kusbars, runājot par revolūciju cēloņiem, min vēsturnieku vidū dominējošo uzskatu par pret-runām starp autokrātisko valsts formu un tās sociālo un sabiedrisko situāciju, kas 20. gadsimta sākumā kļuva aizvien dziļākas. Divu pēdējo Krievijas caru izvērstā rusifikācijas politika, kuras dominante bija lielkrievu nacionālisms un pareizticība, panāca to, ka pārējās milzīgā reģiona nācijas sajutas atstumtas un daudzos gadījumos arī vajātas. Pētnieks izceļ arī citus cara iekārtas anahronismus, kā pretstatu starp strauji augošajiem urbānajiem centriem un patriarhālo dzīvesveidu uz laukiem, kā arī lielākajai sabiedrības daļai faktiski liegto iespēju piedalīties politiskajos procesos un to ietekmēšanā. Vēsturnieki ir zināmā mērā vienprātīgi jautājumā par revolūcijas iemesliem, atzīmējot neveiksmīgo krievu-japāņu karu Tālajos Austrumos, opozicionāri noskaņotās sabiedrības daļas prasības pēc konstitūcijas un parlamenta, kā arī strādnieku vēl stihiskos sociālos protestus. Revolūcijas gaitā sabiedrībā izteikti pieauga spēja organizēties, kas izpaudās kā arod-biedrību, dažāda spektra politisko partiju veidošanās, straujais masu saziņas līdzekļu – laikrakstu ietekmes pieaugums. Kusbars atzīst V. Ļeņina viedokļa par 1905. gada revolūciju kā 1917. gada ģenerālmēģinājumu ilgo dzīvotspēju un tā atbilstību patiesībai tādā ziņā, ka dažādie sabiedrības slāņi ātri atskārta savu specifisko protesta potenciālu un iemācījās to lietot; neskatoties uz pārmērīgo vardarbību, varai izrēķinoties ar tās dalībniekiem, revolūcijas ieguvumi bija neapšaubāmi. 1917. gads iezīmē radikālu lūzumu vēsturiskajā apziņā, un revolūcijas sākuma posmā ir vairāki saskarsmes punkti ar 1905. gadu, to skaitā neveiksmīgs karš. Savukārt boļševiku popularitātes pastiprināšanos īpaši 1917. gada vasarā viņš saista ar veiksmīgi izvēlēto lozungu “Visu varu padomēm!”, kurā tautas masas redzēja instrumentu stagnācijas pārvarēšanai. Tomēr uz nākotni orientēta utopija par jauna tipa valsti itin drīz pārvērtās par diktatūru. Krievijas oficiālajā vēstures politikā, kā arī publiskajā apziņā līdzāspastāvošos dažādos viedokļus par revolūciju pētnieks ilustrē ar piemēru no Sibīrijas pilsētas Irkutskas,

kur mūsdienās vienlaicīgi ir pieminekļi gan Ļeņinam, gan Aleksandram III un admirālim Kolčakam.

Vēsturnieka Dītlinda Hihtkera (*Dietlind Hüchtker*) pētījuma “The Politics und Poetics of Transgression”: 1905. gada revolūcija Polijas ķeizarvalstī” virsrakstā izmantots Pītera Stalibrasa (*Peter Stallybrass*) un Alona Vaita (*Allon White*) 1986. gadā iznākušās grāmatas nosaukums. Hihtkers ir izmantojis vēl citu autoru darbu virsrakstus, lai, pēc viņa domām, precīzāk attēlotu 1905. gada revolūcijas notikumus Polijā, kas puda vēlmi pēc pārmaiņām, fascinēja ar iespēju iegūt varu un graut pastāvošo kārtību, aktualizēja mītu par sacelšanos kā revolūcijas vissvētāko laiku, raisīja bailes no represijām, cietuma, nāves, izsalkuma, haosa un nekārtībām. Dažādo protesta formu vidū viena no plašāk lietotajām bija streiku kustība, autors to dēvē par īpašu streiku valodu, kas, no vienas puses, bija visai vardarbīga, bet, no otras puses, izvirzīja visdažādākās demokrātiskās prasības un vienlaicīgi ar tām iepazīstināja plašas ļaužu masas. Paplašinoties revolucionāriem notikumiem Polijā, aktīvi darbojās un par ietekmīgu politisku spēku kļuva trīs sociālistiskas ievirzes partijas – Polijas lielķeizistes un Lietuvas sociāldemokrātiskā partija, Polijas Sociālistiskā partija un ebreju Bunds. Streiku kustībai izvirzot arī politiskās un vispārdemokrātiskās prasības, tā izgāja no šaurajiem kapitālistiskās sabiedrības noteiktajiem rāmjiem. Hihtkers atzīmē arī zināmu streiku formu līdzību pilsētā un laukos. Plašajai protestu kustībai Polijā pievienojās arī skolnieki un studenti – tātad visdažādākie sabiedrības slāņi, kurus vienoja viens mērķis – Polijas neatkarības atgūšana. Pētnieks stāsta par cīņu uz barikādēm Lodzā 1905. gada vasarā un pēc tam sekojošajiem antisemitiskajiem grautiņiem, kas tika prasmīgi militāristu izraisīti, līdzīgi kā citur Krievijas impērijā. Hihtkers piekrīt vēsturniekiem, kas atzīst, ka revolūcija Polijā politizēja sabiedrības zemākos slāņus un vidusslāni. Savukārt attiecības starp strādniekiem un fabriku vadību revolūcijas laikā kļuva par revolucionāro notikumu kvintesenci un tika risinātas ar politiskām metodēm. Revolūcijas rezultātā attīstījās modernākas fabriku un rūpnīcu pārvaldes sistēmas.

Lietuviešu vēsturnieka Toma Balkeļa (*Tomas Balkelis*) raksts vēltīts Lietuvas inteliģences iesaistīšanās procesam 1905. gada revolūcijā. Ievadā vēsturnieks mēģina rast atbildi uz jautājumu, vai šī revolūcija bija nacionāla vai sociāla, un atzīst, ka kopumā historiogrāfijā dominē pētījumi par notikumiem Krievijas impērijas centrā un tās nacionālās

nomales atceras tikai pēc 1917. gada notikumiem. Tomēr sociālu, etnisku, koloniālu konfliktu līmenis bija ievērojami daudzveidīgs tādās impērijas daļās kā Somija, Lietuva, Baltkrievija, Baltijas provinces, Polija un Kaukāzs. Autors mēģina atrast balansu starp revolūcijas sociālajiem un nacionālajiem aspektiem, kas pēc 1918. gada kalpoja kā priekšnoteikumi nacionālu valstu veidošanā, un uzsver abu aspektu klātbūtni Lietuvā 1905. gada notikumos. Balkelis atgādina Austrumeiropas nelielo nāciju vēstures pētnieka Miloslava Hroha (*Miroslav Hroch*) nostāju, ka nacionālisms 1905. gada revolūcijas laikā Lietuvā no elites kustības pārgāja masu kustībā un to zināmā veidā mobilizēja. Intelīgences politiku, nostāju un improvizācijas atspoguļoja Vislietuvas seims, kaut arī tajā bija gan vētrainas debātes, gan šķelšanās un domstarpības starp atsevišķiem politiskiem grupējumiem, tomēr tas mēģināja definēt lietuviešu nācijas etniskās robežas. Lai arī dažādās inteliģences grupās valdīja atšķirīgi uzskati un bija samērā vāja saikne starp revolucionārām idejām pārņemtajiem iedzīvotājiem un patriotisko noskaņu paudēju eliti, tomēr 1905. gada revolūcijas gaitā tika formulēta turpmākā politiskā programma ar ideju izveidot Lietuvu politiski neatkarīgu un šī ideja padarīta pievilcīga plašās tautas masās.

Pētniece Ģertrūde Pihana (*Gertrud Pichan*) raksta par plašās ebreju diasporas piedalīšanos 1905. gada revolūcijā Austrumeiropā. Raksta sākumā viņa atgādina starptautiskajā konferencē Izraēlā Jeruzalemes Ebreju universitātē 2004. gada maijā pausto atziņu par 1905. gada revolūciju kā pagrieziena punktu ebreju vēsturē. Pēc revolūcijas ebreju pasaule Austrumeiropā sastapās ar divām tendencēm: no vienas puses, revolūcijas sagrāve veicināja otrā ebreju grautiņu viņa rašanos un sakarā ar intensīvo antisemitisko tendenču attīstību Austrumeiropā sākās pastiprināta ebreju emigrācija; no otras puses, revolūcija attīstīja līdz tam nepieredzētu ebreju iedzīvotāju politisko aktivitāti. Tās rezultātā plaši attīstījās publicistika jidišā, un tas veicināja jidiša atzīšanu par modernu ebreju nācijas valodu, kas notika konferencē Černovicos 1908. gada vasarā.

Pētniece ieskicē arī reģionālos faktorus ebreju politiskajās aktivitātēs un kā vienu no tiem Austrumeiropā izceļ Viļņas guberņu, kur 1897. gadā radās nozīmīga politiska partija – Vispārējā ebreju strādnieku savienība Krievijā, Lietuvā un Polijā, saīsinājumā Bunds, kas nākamajā gadā organizatoriski uz autonomijas principiem saistījās ar

Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Pihana citē Bunda centrālās komitejas izdoto skrejlapu Pēterburgā pēc strādnieku manifestācijas apšaušanas 1905. gada 9. janvārī, kas ir visai līdzīga skrejlapām, ko rakstīja KSDSP un LSDSP centrālās komitejas pēc šiem pašiem notikumiem, kas ievadīja 1905. gada revolūciju. Šī revolūcija sekmēja arī citu ebreju sabiedrības slāņu politisko partiju rašanos, piemēram, 1905. gadā Viļņā tika nodibināta buržuāziski liberālā Ebreju tautas tiesību ievērošanas Krievijā līga (*Liga zur Erreichung voller Rechte für das jüdische Volk in Russland*). Ceļā uz šodienas modernu multikulturālu sabiedrību autore uzsver Bunda nozīmi gan mazākumtautību kulturāli nacionālās autonomijas teorijas izstrādāšanā, gan prasības pēc dzimtās valodas lietošanas pamatskolās izvirzīšanā pretstatā plašajai pārkrievošanas politikai Krievijas impērijā. 1905. gada revolūcija bija šīs partijas darbības augstākais punkts, un tā gan parādīja, ka ir iespējama cīņa pret sociālo un politisko diskrimināciju, gan iedvesmoja vairākas ebreju paaudzes dažādām politiskām aktivitātēm.

Pihanas raksts vismaz pēc nosaukuma mēģina aptvert visu Austrumeiropas reģionu, tomēr saturiski tas galvenokārt vērsts uz cariskās Krievijas Polijas guberņām un Viļņas guberņu. Neapšaubāmi nozīmīgs raksta papildinājums būtu materiāli par Bunda darbību Baltijas guberņās 1905. gada revolūcijas laikā, tai skaitā tā darbību Rīgas Federatīvajā komitejā un kopīgo cīņu ar latviešu sociāldemokrātiem pret mēģinājumu Rīgā izraisīt ebreju grautiņu.

1918. gada revolūcijai Somijā, mēģinot atsegt tās cēloņus un procesus, ir veltīts pētnieka Risto Alapuro (*Risto Alapuro*) raksts. Autors atzīmē, ka Somijas pilsoņu karu 1918. gadā var kvalificēt kā revolūciju, kuras rezultātā valstī nomainījās politiskā iekārta un pie varas nāca sociāldemokrātiskā partija. Revolucionāru armija pēc būtības bija proletariāts, to neatbalstīja ne elite, ne vidusslānis, tai skaitā arī intelektuāļi. Somijas neatkarības idejas veidojušās divu lielvaru – Zviedrijas un Krievijas savstarpējo sadursmju mijiedarbībā, Somija tieši vai netieši vienmēr ir bijusi atsevišķa politiska vienība ar nelielu iedzīvotāju daudzumu, relatīvu autonomu fermeru saimniecību struktūru, kas vienlaikus bijusi pakļauta Krievijas impērijas administratīvo struktūru svārstībām. Pēc Februāra revolūcijas Krievijā Somijā izveidojās koalīcijas valdība, kur sociāldemokrāti ieguva premjerministra posteni. Tomēr 1917. gada jūlijā, kad Krievijas Pagaidu valdība attei-

cās apstiprināt tā saukto likumu par Somijas pilnīgu autonomiju, šī valdība krita. 1917. gada decembrī drīz pēc boļševiku uzvaras Krievijā Somijā tika pasludināta neatkarība, ko boļševiki uzreiz atzina. 1918. gada janvārī buržuāzisko pilsonisko gvardi pasludināja par armiju, savukārt strādnieku Sarkanā gvarde mierīgā ceļā tika izformēta. Autors atzīst, ka šī Somijas revolūcija notikusi divu apstākļu iespaidā: pirmais ir divas Krievijas revolūcijas un to destabilizējošais efekts uz Somijas politiskajiem procesiem, otrs ir lielas, bet būtībā nerevolucionāras Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas eksistence. Tāpēc Somijas pilsoņu karš jāuztver kā revolūcija, ko veidojuši notikumi, kas saistīti ar Austrumu tipa politiskās neatkarības iegūšanu no Krievijas, labi izveidotas Rietumu tipa strādnieku kustības klātbūtnē. Somijā jau no 19. gadsimta beigām priekšstati par civilizētu sabiedrību bija saistīti ar augstu leģitimitātes līmeni, tauta savu gribu varēja paust vēlēšanās, un tas bija tikpat labi saprotams kā strādnieku izvēle savu pārstāvību deleģēt sociāldemokrātijai.

Raksta pēdējā sadaļa ir veltīta Somijas un Baltijas provinču salīdzinājumam. Autors piekrīt atzinumam, ka lielie revolucionārie panākumi 20. gadsimta sākumā bija cieši saistīti ar notikumiem, kam bija plašāka nozīme, kā pasaules karš un dekolonizācijas process. Savukārt Baltijas provincēs 1917. gads bija atšķirīgāks, to intelektuālās aprindas bija daudz radikālākas nekā Somijā un daudzi no viņiem aktīvi darbojās kreisā novirziena partijās. Tā Igaunijā 1917. gadā oktobrī boļševistiskas ievirzes sociāldemokrāti kļuva par lielāko Igaunijas partiju. Latvijā sociāldemokrātija bija nozīmīgs politisks spēks kopš 1905. gada revolūcijas, un šeit boļševiki ieguva varu daudz vieglāk un pārlicinošāk nekā Igaunijā. Pētnieks norāda, ka revolucionārie procesi Igaunijā un Latvijā norisa ciešā vienotībā ar notikumiem Krievijā, savukārt Somijā jau no 19. gadsimta pastāvējušās atsevišķās politiskās struktūras ļāva izraudzīties citu attīstības ceļu.

Pētnieka Dāvida Fēsta (*David Feast*) raksts ir veltīts 1940. gada notikumiem Igaunijā. Ievadā autors atzīmē, ka vēsturisko notikumu sapratnes process nav vienkāršs, akceptējot uzskatu plurālismu, emocijas, notikumu dalībnieku un pētnieku subjektīvos uzskatus. Tomēr padomju vēsturnieku interpretācija, ka šie notikumi ir plašu masu izraisīta tautas revolūcija, neiztur kritiku un to patlaban vairs nelieto pat tās agrākie aizstāvji. Šobrīd ir uzvarējis viedoklis, kas 1940. gada notikumus interpretē kā militārās intervences pavadprogrammu. Fēsts

atzīmē, ka šo notikumu sākotnējā interpretācija gulst veselas uzskatu sistēmas pamatā, vēl vairāk – tā kļuva par ticības sistēmu vairākām kompartijas biedru paaudzēm. Autora tālāk izklāstītie notikumi apliecina mums jau zināmo, ka “revolūcija” visās trijās Baltijas valstīs norisa pēc daudz maz vienota scenārija ar skaitliski lielu padomju karavīru klātbūtni, kas piedalījās vairāku notikumu inscenēšanā, un skaitliski mazu kompartiju. Vairāki Igaunijas PSR vēstures grāmatu izdevumi pēc Otrā pasaules kara un tur attēlotās 1940. gada notikumu interpretācijas liecināja par oficiozā darba iekļaušanos sistēmā, kas rādīja tos kā pasaules revolūcijas sastāvdaļu. Tas viss notika bez zinātniskām diskusijām par revolūcijas gaitu, periodizāciju un raksturu. Līdztekus vēstures izdevumiem tika plaši izmantota tā laika revolucionārā simbolika, notikumi laika gaitā tika mitoloģizēti, saistīti ar citu mītu par lielo oktobra sociālistisko revolūciju. Ar šo revolūcijas mītu tika saprasti vairs nevis konkrēti notikumi, bet gan visa procesa abstraktas formas. Revolūcijas mīts tika plaši izmantots Igaunijas sabiedriski politiskajā dzīvē līdz pat 90. gadu dziesmotajai revolūcijai, un autors atgādina, ka cīņa par pozitīvi vērstā simbola izmantošanu ir daudzu sabrukuma situāciju iezīme.

Rūdolf A. Marks (*Rudolf A. Mark*), rakstot par notikumiem Padomju Savienībā laika periodā starp 1985. un 1991. gadu, jēdziena “perestroika” skaidrojumiem – pārbūve, pagrieziens, sabrukums – galā liek jautājuma zīmi, kas vēsta, ka jautājums joprojām ir atklāts. Lai gan dominē uzskati par šīs valsts visai negaidītu un strauju sabrukumu, tomēr priekšnoteikumi šim procesam vērojami jau 20. gadsimta 80. gadu sākumā, kas saistīti ar zināmu varas krīzi, kuras rezultātā par PSKP ģenerālsekretāru kļuva Politbiroja jaunākais loceklis Mihails Gorbačovs. Perestroiku autors raksturo kā Gorbačova reformu, restrukturizācijas un rekonstrukcijas projektu ar divām fāzēm. Pirmo (1985–1986) iezīmē 1985. gada plēnums, kurš mēģināja veikt pasākumus valsts ekonomikas modernizācijā, un jēdziena “glasnostj” kļūšana par perestroikas procesa būtisku momentu. Otro fāzi (1987–1991) raksturo valsts radikālo, pēc reformām alkstošo spēku konsolidēšanās un nacionālo atbrīvošanās kustību aktivizēšanās, aukstā kara beigas un vesela rinda tā saukto samta revolūciju Austrumeiropā. Vienlaicīgi valdošās kompartijas iekšienē tika akceptēta viedokļu daudzveidība un politiskais plurālisms. Kā perestroikas perioda saimniecisko pasākumu neveiksmes Marks min daudzskaitlīgās partijas nomenklatūras

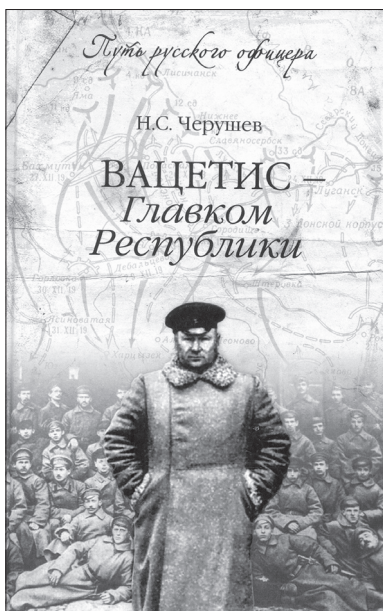
aktīvo iesaistīšanos valsts uzņēmumu privatizācijas procesā un relatīvi pārargu valsts dažādo ekonomisko reģionu decentralizācijas procesu. Līdztekus Gorbačova ekonomiskajām reformām attīstījās arī kriminālo un mafiozo struktūru ēnu ekonomika, kas sekmēja lielas daļas valsts ekonomiskās un politiskās elites korumpēšanos un diskreditāciju. Raksturojot disidentu un intelektuāļu iekļaušanos perestroikas procesos, veidojot publikācijas un pētījumus, tai skaitā cenšoties izgaismot vēstures tā sauktos baltos plankumus, par kuriem līdz tam nedrīkstēja runāt, autors atzīmē, ka īstenībā Gorbačovs, visticamāk, bija plānojis dozētu demokratizāciju un decentralizāciju, tātad revolūciju no augšas, bet praktiski iznāca revolūcija no apakšas. Savukārt padomju sabiedrības valdošās elites stabilitāti un kontinuitāti viņš raksturo kā visai augstu, kas smagi pārvarēja Gorbačova reformu radītās grūtības. Tādēļ pretī smagnējam un stagnātiskam partijas aparātam Gorbačovs attīstīja Augstāko padomi, ko faktiski izveidoja no jauna un tādējādi sekmēja tik ietekmīgās PSKP sagrāves procesu, kas jau bija sācies, organizācijai iekšēji sadaloties reformu piekritējos un pretiniekos. PSRS sastāvēja no 53 nacionālajiem apgabaliem un 15 savienotajām republikām, kas Gorbačova izveidotajā Augstākajā padomē beidzot bija pārstāvētas ar relatīvām iespējām veikt izmaiņas. Vienlaikus auga neatkarības tendences, īpaši Baltijas republikās, kas izpaudās kā plašu tautas fronšu, politisku partiju un neatkarīgu parlamentu veidošanās process. Parādot iespaidīgu uzskatu daudzveidību jēdziena “perestroika” izvērtējumā historiogrāfijā, raksta nobeigumā Marks atzīst, ka Gorbačova reformas un modernizācijas projekti atbilst revolūcijas kritērijiem, kas minēti daudzās definīcijās un nozīmē būtiskas ekonomisko, sabiedrisko un politisko struktūru izmaiņas Padomju Savienībā, faktiski iezīmējot tās beigas.

Profesores Dainas Stukuls Eglitis publikācija veltīta politiskajiem procesiem Latvijā 20. gadsimta 80. un 90. gados, kad izdevās evolūcijas procesus pārvarēt un vērst tos revolucionārā gultnē. Pētniece to vērtē kā jaunu vēstījumu un pieredzi un kā unikālu revolūcijas simbolu un mītisku varoni cīņā pret apspiedējiem min Lāčplēsi, kurš šads brīvības simbols Latvijas vēsturē bijis jau simts gadus, atzīmējot tā iemiesojumus literārajos tēlos Andreja Pumpura eposā un Raiņa lugā, kā arī Zigmāra Liepiņa rokoperā ar Māras Zālītes libretu. Savukārt Baltijas dziesmotā revolūcija īstenoja civilizētas sabiedrības varas maiņas procesu uz jaunu un pavisam atšķirīgu valsts struktūru. Līdzīgi

citām revolūcijām Austrumeiropas valstīs, to realizēja esošā opozīcija, un tai nebija saistība ar jebkādām utopiskām idejām. Pētniece atzīst, ka revolūcija Latvijā, kas sākās līdzīgi kā kaimiņu valstīs 80. gadu beigās un noslēdzās ar Padomju Savienības sabrukumu un neatkarīgu valstu izveidošanos, teorētisko konceptu ziņā joprojām rada daudz jautājumu.

Jāatzīst, ka konferences gatavošana (2004), tās nolasīto referātu sagatavošana publicēšanai atsevišķā grāmatā (2008), tās izdošana (2011) un arī šīs recenzijas tapšana (2015) ir norisusi samērā ilgā laika posmā, un pa šo laiku neapšaubāmi ir radušies jauni pētījumi, kas ārkārtīgi plašo uzskatu spektru par revolūciju vēsturi un definīciju ir krietni papildinājuši. Var pilnībā piekrist grāmatas izdevējam Detlefam Henningam, ka šī darba uzdevums ir ne tik daudz dot galīgas atbildes uz daudziem ar šo problemātiku saistītiem jautājumiem, bet gan dot impulsu pētniecībai.

Līga Lapa



Nikolai S. Cherushev.
*Vatsietis – Glavkom
Respubliki.* Moskva: Veche,
2015. 384 s., il. (Nikolajs
Čeruševs. *Vācietis –
republikas virspavēlnieks*)
ISBN 978-5-4444-1176-6

Jukuma Vācieša vārds Latvijā ir pazīstams ar latviešu strēlnieku cīņām Ziemassvētku kaujās (1916. g.), ar kaujām pie Mazās Juglas (1917. g. augustā), kā arī A. Čaka apdziedāto sprediķi Piņķu baznīcā pirms Ziemassvētku kaujām. Par Jukumu Vācieti rakstīja latviešu vēsturnieki V. Bērziņš, J. Ruberts, V. Stinkulis, V. Šteins.

1974. gadā Stokholmā vācu valodā iznāca publicista Ulda Ģērmaņa apcerējums par Jukumu Vācieti un latviešu strēlniekiem. 2012. gadā

režisore Virdžīnija Lejiņa uzņēma par viņu televīzijas dokumentālo filmu. Rīgā 1978. gadā iznāca dokumentu krājums krievu valodā, kurā bija sakopoti J. Vācieša parakstītie dokumenti 1918.–1919. gadā, kad viņš komandēja Austrumu fronti un bija Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieks. Tomēr speciāla darba par Jukumu Vācieti krievu valodā nebija, lai gan bija publicētas viņa autobiogrāfijas un arī atmiņas par 1918. gada kreiso eseru sacelšanās apspiešanu, atmiņas par sadarbību ar V. Ļeņinu u.c.

Tagad publicēta Nikolaja Čeruševa grāmata “Vācietis – republikas virspavēlnieks”. Tās autors ir pazīstams ar divām grāmatām par Sarkanās armijas vadošo kadru iznīcināšanu 1937. gadā, kas uzrakstītas, izmantojot plašu arhīvu materiālu. Tas, bez šaubām, autoram palīdzēja arī saprast Jukumam Vācietim inkriminēto piedalīšanos t.s. savvērestībā viņa vadītajā Lauka (Virspavēlnieka) štābā 1919. gadā, viņa represēšanu 1937. gada 28. novembrī un nošaušanu 1938. gada 28. jūlijā.

Grāmata uzrakstīta ar lielām simpātijām pret Jukumu Vācieti, kas no vienkārša kareivja cara armijā, pateicoties savai enerģijai, uzņēmībai un rūpīgam darbam, ieguva vairākas dienesta pakāpes un kļuva par pulkvedi, pulka komandieri. Viņš pabeidza augstāko Krievijas militāro mācību iestādi – Ģenerālštāba akadēmiju, kas kalpa dēlam ar pašmācības ceļā iegūtajām zināšanām nenācās viegli.

N. Čeruševs savā darbā, runājot par J. Vācieša bērnību, dienesta gaitām armijā un mācībām Ģenerālštāba akadēmijā, izmantojis J. Vācieša autobiogrāfiju, kas 1982. gadā bija publicēta krievu valodā Rīgā iznākušajā žurnālā “Daugava”. Arī par kreiso eseru sacelšanās apspiešanu Maskavā 1918. gada jūlijā, kur piedalījās latviešu strēlnieki, tāpat par dramatiskajām cīņām Kazanā izmantotas J. Vācieša atmiņas, kas parāda viņu kā nosvērtu un drosmīgu cilvēku pat vissarežģītākajās situācijās.

Grāmatā ir arī parādīta J. Vācieša loma latviešu strēlnieku pulku organizatoriskā saliedēšanā, jo 1918. gada aprīlī viņš tika iecelts par latviešu strēlnieku divīzijas komandieri.

Viņa militārais talants, drosmīgā rīcība pat kritiskos brīžos bija tas, kas lika V. Ļeņinam padomju varas kritiskajās dienās 1918. gada jūlijā izvirzīt J. Vācieti par Austrumu frontes virspavēlnieku.

Pateicoties J. Vācietim, izdevās uzlabot Sarkanās armijas kaujas spējas un gūt uzvaras pār čehiem un baltgvardiem. 1918. gada

6. septembrī J. Vācieti iecēla par Padomju Krievijas bruņoto spēku virspavēlnieku. Viņš darbojās apstākļos, kad jauno republiku apdraudēja neskaitāmie pretinieki gan Austrumos un Dienvidos, gan Rietumos un Ziemeļos. J. Vācietim nācās vadīt cīņas pret krievu baltgvardu armijām, kuras vadīja pieredzējuši cara armijas ģenerāļi, saņemot lielu palīdzību gan no Antantes valstīm, gan no Japānas, ASV un Vācijas. Krievijas pilsoņu kara laikā baltgvardu pusē uzstājās krievu kazaki.

Jukums Vācietis prasmīgi organizēja Lauka štāba darbību, rūpīgi analizēja militāro situāciju, un viņa vadībā Sarkanā armija guva arī pirmās uzvaras. J. Vācieša pakļautībā 1919. gada sākumā atradās apmēram trīs miljonu lieli bruņotie spēki (4 frontes, 16 armijas, 54 divīzijas). Viņš regulāri sniedza V. Ļeņinam pārskatus par militāro situāciju frontēs un izteica vairākus priekšlikumus aizsardzības spēku stiprināšanai.

J. Vācietim bija jāsaduras ar dažu bijušo cara armijas virsnieku, kas nokļuva Sarkanajā armijā, nenovīdību, skaudību un neuzticību, kā arī neuzticēšanos vecās armijas militārajiem speciālistiem, bez kuriem izveidot spēcīgu armiju nebija iespējams. Sarežģīts stāvoklis izveidojās Dienvidu frontē, kur t.s. Caricinas grupējums (J. Staļins, K. Vorosiļovs) faktiski atteicās pakļauties Dienvidu frontes pavēlniecībai.

Nopietns konflikts virspavēlniekam izveidojās ar Austrumu frontes vadību (S. Kameņevs, S. Gusevs), kas ar aizdomām skatījās uz J. Vācieša rīkojumu apturēt Sarkanās armijas sekmīgo uzbrukumu Kolčaka spēkiem Urālos, jo lielākās briesmas draudēja Krievijas dienvidos.

Šo konfliktu izmantoja arī tie spēki, kuriem bija savi savtīgie mērķi. Tā Viskrievijas Ārkārtējās komitejas (VĀK) priekšsēdētājam F. Dzeržinskim visur rēgojās “sazvērestības” un “nodevības”. Šādai nodevībai bija obligāti jābūt arī J. Vācieša vadītajā Lauka štābā. Apcietināja virkni štāba darbinieku, un tā radās t.s. sazvērestība Lauka štābā. Šajā “sazvērestībā” visiem spēkiem centās iesaistīt arī J. Vācieti, piespiežot arestētajiem sniegt liecības pret viņu.

Nopietns pretinieks J. Vācietim kļuva arī J. Staļins, kurš centās ar virspavēlnieka nomaīņu vājināt sava sāncenša un ienaidnieka Ļ. Trocka pozīcijas. Visi J. Vācietim nelabvēlīgie spēki ietekmēja arī V. Ļeņinu, kas līdz tam bija labvēlīgs viņam, un rezultātā 1919. gada 8. jūlijā J. Vācietis tika atstādināts no virspavēlnieka posteņa un apcietināts. 97 dienas viņš atradās apcietinājumā VĀK cietumā. Grāmatas

autors nav atradis vai nav vēlējies dot J. Vācieša 1919. gada nopratināšanas protokolus, kā arī 1937.–1938. gada nopratināšanas saglabājušos protokolus.

Bet nekādi “pierādījumi” 1919. gadā netika konstatēti, un 1919. gada 9. oktobrī J. Vācieti no apcietinājuma atbrīvoja ar Viskrievijas Centrālās izpildu komitejas prezidija lēmumu. Atbrīvoja tad, kad attaisnojās J. Vācieša paredzējumi un no dienvidiem Maskavai tuvojās Deņikina karaspēks.

Smagākais apvainojums J. Vācietim bija viņa “neizvēlīgie sakari” un “nesavaldība pratināšanas laikā”. Arī Lauka štāba “sazvērestības dalībnieki” tika amnestēti un atbrīvoti no apcietinājuma. Autors izsekojis divu “sazvērestības dalībnieku” – A. Mališeva un S. Kuzņecova gaitām, kuri pēc atbrīvošanas no apcietinājuma ieņēma augstus posteņus Sarkanajā armijā.

J. Vācietis aktīvā armijas darbībā vairs neiesaistījās, bet politisko uzticību nebija zaudējis. Par to liecina tas, ka 1923. gadā viņu kā organizatoru un vācu valodas pratēju nosūtīja uz Vāciju, lai palīdzētu vācu komunistiem rīkot sacelšanos un pēc uzvaras organizēt jaunu armiju. J. Vācieša slēdziens bija, ka tam nav labvēlīgu apstākļu.

Grāmatas autors izsaka pieņēmumu, ka “Lauka štāba sazvērestības lieta” bija Krievijas drošības orgānu ģenerālmēģinājums savas varas parādīšanai (325.–326. lpp.). Šī ģenerālmēģinājuma kulminācija bija 1937. gada armijas komandējošo kadru sagrāve. Apgalvojumam var piekrist tikai daļēji, jo drošības orgāni savu patstāvīgu politiku neveidoja un atradās partijas vadības (respektīvi, J. Staļina) pakļautībā un uzraudzībā.

Grāmatā ir nodaļa par tiem diviem mēnešiem (1919. gada janvāris–marts), kad J. Vācietis vienlaikus bija arī Padomju Latvijas armijas komandieris, un nodaļa par viņa darbu Frunzes kara akadēmijā (1922.–1937. g.). Autors raksta, ka J. Vācietis parādīja sevi kā nopietnu militāro teorētiķi un daudzu nozīmīgu kara psiholoģijas problēmu pētnieku, balstoties uz savu Pirmā pasaules kara pieredzi. J. Vācietis publicēja arī virkni darbu par militāro vēsturi, jo viņš taču vadīja akadēmijā kara vēstures katedru. Viņam izveidojās sirsnīgas attiecības ar akadēmijas klausītājiem, kuri guva no viņa ne tikai teorētiskas zināšanas, bet daudz ko tīri cilvēciskās saskarsmes ziņā. Autors atzīmē tos akadēmijas klausītājus, kas karā ar Vāciju (1941.–1945. g.) komandēja frontes un armijas, to skaitā desmit maršalu un deviņus

armijas komandieru dienesta pakāpē, kā arī 38 ģenerāļus, kas kara laikā komandēja armijas.

Grāmatā ievietoto daudzo fotogrāfiju vidū ir arī agrāk npublicēti J. Vācieša fotouzņēmumi, kā arī ar viņu saistītu personu foto. Starp publicētajiem ir 13 Sarkanās armijas komandieru – latviešu fotouzņēmumi, par ko jāizsaka pateicība autoram, lai Krievijas lasītājiem atgādinātu par viņu lomu armijas izveidē 20.–30. gados. Bet gribētos, lai grāmatā būtu arī trīs kartes – shēmas (Maskavas centrs 1918. gada vasarā, Valgas rajona karte 1918. gada vasarā–rudenī un Baltija 1919. gada sākumā), jo bez tām lasītājiem grūti orientēties militāro operāciju gaitā.

Autoram nevar pārmest kļūdas ģeogrāfisko nosaukumu un personu uzvārdu pareizrakstībā, taču uz dažām kļūdām tomēr jānorāda: 1919. gada martā notika LKP 6., nevis 4. kongress (297. lpp.), un Japāna okupēja Mandžūriju nevis 1932. gadā, bet 1931. gadā (362. lpp.).

Nevar pārmest, ka N. Čeruševs nav izmantojis latviešu autoru darbus par Jukumu Vācieti valodas barjeras dēļ, bet viņš būtu varējis apmeklēt Rīgu un Lutriņus Saldus novadā, kur dzimis J. Vācietis un kur ilgus gadus darbojās viņa memoriālais muzejs, kā arī Latvijas Valsts arhīvā iepazīties ar viņa npublicētiem manuskriptiem, piemēram, pētījumu par 5. latviešu strēlnieku pulka cīņām pie Petrogradas 1919. gada rudenī un citiem. Grāmatā autors neanalizē J. Vācieša aresta apstākļus 1937. gada novembrī un viņa “lietas” izmeklēšanas gaitu, bet publicē 1956.–1957. gadā Kara prokuratūras veiktās J. Vācieša lietas izmeklēšanas rezultātus un PSRS Augstākās tiesas kara kolēģijas slēdzienu 1956. gada 7. decembrī, kas beidzas ar J. Vācieša pilnīgu (pēcņāves) rehabilitāciju 1957. gada 28. martā. No šiem dokumentiem kļūst skaidrs, kādos “noziegumos” apvainoja J. Vācieti. Viņu apvainoja sadarbībā ar Vācijas izlūkdienestu (no 1918. gada) un Latvijas izlūkdienestu (no 1921. gada), nodevīgā darbībā pilsoņu kara laikā, dalībā un aktīvā darbībā latviešu nacionālistiskā organizācijā PSRS 20.–30. gados. Visa apsūdzība balstījās uz izmeklēšanā gūtiem “pierādījumiem”.

1956.–1957. gadā veiktā izmeklēšana pierādīja visu šo apvainojumu pilnīgu melīgumu un sadomājumu. Brīnums tikai, ka J. Vācieti neapvainoja sakaru uzturēšanā ar Ļ. Trockī, ar kuru 1918.–1919. gadā viņš bija saistīts, jo Trockis bija Kara revolucionārās padomes priekš-

sēdētājs un J. Vācietis – tās loceklis. Šie divi publicētie dokumenti apgāž uz 465 lapaspusēm safabricēto biezo “lietu” un 20 minūtes ilgo “tiesāšanu”, kas bija tikai sprieduma nolasišana.

Jukuma Vācieša dzīves un it sevišķi militārās darbības un atstātā publicētā un manuskriptos palikušā materiāla pētīšana ir jāturpina. Jāatzīmē, ka Jukuma Vācieša dzīve bija cieši saistīta ar latviešu strēlnieku vēsturi un viņš bija pirmais strēlnieku vēstures pētnieks. Izciļam latviešu tautas dēlam veltītā darba publicēšana krievu valodā ir tikai jāapsveic.

Ēriks Žagars

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

VĒSTURNIEKAM ĒRIKAM ŽAGARAM – 80



Šī gada 12. novembrī vienam no mūsu pieredzējušākajiem vēsturniekiem – Ērikam Žagaram aprit 80. gadskārta. Aizvadīts nozīmīgs dzīves un darba gājums, daudz pieredzēts un arī paveikts. Jubilārs dzimis Maskavā, kur tolaik, t.i., pagājušā gadsimta 30. gadu vidū dzīvoja viņa vecāki. Ģimenei, kā arī tuvākajiem radniekiem totalitārajā Padomju Savienībā garām nepagāja traģisma pilnais staļinistu represiju laiks. 1938. gada martā arestēja un uz kādu no t.s. gulagiem Magadanā novadā tika aizsūtīts uz desmit gadiem nepamatoti notiesātais tēvs Ādolfs Žagars. Beigušai K. Timirjazeva vārdā nosaukto Maskavas Lauksaimniecības akadēmiju, kopā ar mazo bērnu nācās atstāt Maskavu mātei Irmāi Aizupietei. 1944. gada decembrī viņa ar dēlu ieradās un apmetās uz dzīvi Rīgā. Pēc desmit gadiem atbrīvots no ieslodzījuma, Latvijā atgriezās tēvs, savulaik absolvējis Maskavas Universitāti,

un sāka strādāt par skolotāju. Līdz pat 50. gadu otrajai pusei viņam kā represētajam darbs skolās bija jāmeklē ārpus Rīgas un jāsamierinās ar dažādiem citiem ierobežojumiem.

Pabeidzis Rīgas 77. pamatskolu un pēc tam 22. vidusskolu, 1953. gadā Ēriks Žagars iestājās Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultātē. Tad mēs iepazīnāmies, jo togad arī es sāku studēt minētajā fakultātē. Jau pirmās nopietnās sarunās, bet vēl vairāk semināru nodarbībās atklājās Ē. Žagara plašās priekšzināšanas vēstures jomā un aizrautīgā interese par Latvijas vēstures dažādiem periodiem un to problēmām. Piecu studiju gadu laikā iepazīnām viņu arī kā atsaucīgu un izpalīdzīgu kursa biedru.

Pēc augstskolas absolvēšanas Ē. Žagars sāka strādāt par zinātnisko līdzstrādnieku toreizējā LPSR Valsts vēstures arhīvā, gūstot vistiešāko saskari ar dokumentālajiem materiāliem, vēstures avotu apguvi un izpēti. 1961. gada februārī jaunais vēsturnieks tika pieņemts darbā LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā. Vilis Samsons, LPSR Mazās enciklopēdijas galvenais redaktors, ievērojot jaunā censoņa nopietnās zināšanas Latvijas vēsturē, 1966. gada 27. jūlijā iecēla viņu par šīs enciklopēdijas sabiedriskās redakcijas redaktora otro vietnieku īpaši 20. gadsimta vēstures materiālu resp. iesniegto rakstu rediģēšanai. Tas bija nopietns uzdevums, kas prasīja daudz laika un uzmanības. No 1968. līdz 1970. gadam Ē. Žagars bija vecākais zinātniskais redaktors LPSR ZA Galvenajā enciklopēdiju redakcijā, turklāt pats minētā izdevuma trijos sējumos publicēja 179 rakstus. Pēc vēstures zinātņu kandidāta disertācijas aizstāvēšanas 1974. gadā viņš līdz 2005. gadam bija vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Vēstures institūtā, no 1978. līdz 1991. gadam darbojās institūta zinātniskajā padomē, vadīja metodoloģiskos seminārus, bija arheogrāfiskās komisijas loceklis, aktīvs oponents Latvijas un arī Lietuvas vēsturnieku disertāciju aizstāvēšanā.

Savā zinātniskajā darbībā Ē. Žagars pievērsās Latvijas vēsturē ļoti politizētajam un pēc mūsu valsts neatkarības atjaunošanas konfrontējoši vērtētajam 1940.–1941. gada periodam. Tēmas izvēli noteica kā padomju laika institūta ieinteresētība “sociālistiskās revolūcijas” problēmā, tā arī no tradicionāli kreisi orientētām paaudzēm (vismaz kopš 1905. gada revolūcijas) nākuša paša zinātnieka interese. Taču pēc disertācijas aizstāvēšanas tapusi grāmata “Sociālistiskie pārkārtojumi Latvijā 1940.–1941. gadā” vairāk raksturīga ar pievērsanos galvenokārt ekonomiskiem jautājumiem. Protams, tāpat kā citos gadījumos,

autoram vajadzēja ievērot kā marksisma-ļeņinisma dogmas, tā pārējos padomju totalitārisma stingros ierobežojumus.

Daudzus zinātniskus rakstus Ē. Žagars publicējis "LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis", apmēram 200 mazāka apjoma publikācijas atrodamas agrāk izplatītos žurnālos un laikrakstos. Viņš bija autors arī veselai rindai recenziju par citu vēsturnieku pētījumiem. Vēl jāpiemin dalība daudzās zinātniskās konferencēs ne tikai Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, bet arī Polijā, Bulgārijā u.c. Kā viens no autoriem Ē. Žagars piedalījies dažādu kolektīvu darbu sagatavošanā, uzrakstot tiem atsevišķas nodaļas un sadaļas. 1967. gadā kopā ar septiņiem kolēģiem viņš saņēma LPSR Valsts prēmiju par grāmatu "Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā", 1976. gadā sekoja pazīstamā latviešu vēsturnieka Jāņa Zuša prēmija, bet 1980. gadā – vēlreiz LPSR Valsts prēmija par piedalīšanos institūta lielā kopdarbā "Rīgas vēsture" veidošanā. Kā aktīvam un prasmīgam Latvijas vēstures un tās problēmu popularizētājam (pēc paša aptuvenām aplēsēm nolasīts ap 1600 lekciju), 1987. gadā viņam tika piešķirts Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukums.

Divdesmit divus gadus, tātad līdz 2004. gada pavasarim Ē. Žagars bija lektors un docētājs Vēstures un filozofijas fakultātē, kur turklāt vadīja vai oponentēja 129 diploma vai bakalaura darbiem. Kā mācībspēks viņš ilgstoši strādājis arī LU Starptautisko attiecību, tāpat LU Starptautiskās praktiskās psiholoģijas un Humanitārajā institūtā, kopumā piedaloties ap 5000 studentu apmācības procesā, pie tam iesaistoties arī Latvijas vēstures skolotāju kvalifikācijas paaugstināšanā, darbojoties Zinību biedrības komisijās un sekcijās, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrībā. Pēc 2002. gada Ē. Žagars paguvis strādāt arī par vēstures skolotāju dažādās Rīgas pilsētas ģimnāzijās.

No šīs nebūt ne pilnīgās viņa darbības uzskaites noprotams, ka pēc augstskolas aizvadīti daudzpusīgas darbības piesātināti gadu desmiti. Atjaunojoties Latvijas valstiskajai neatkarībai, Ē. Žagars, daļēji mainot agrākos uzskatus par 1940.–1941. gadu, soli pa solim atbrīvojās no ne tikai viņam, bet visai mūsu vēsturnieku vecākajai paaudzei vairāk vai mazāk palikušām negatīvām padomiskā mantojuma iezīmēm. Viņš joprojām labprāt konsultē un sniedz lietišķus padomus saviem bijušajiem studentiem, tāpat vēstures entuziastiem, izmanto publicēšanās iespējas. Tā 2009. gadā iznākušajā grāmatā "Latvijas ebreji un padomju vara, 1928–1953" ievietota Ē. Žagara atsevišķa sadaļa

par ebreju dalību padomju militarizētās un represīvās struktūrās Latvijā 1940.–1941. gadā, kas papildināta ar pielikumiem. Vēl jāatzīmē līdzdalība Virdžīnijas Lejīņas veidotajā televīzijas filmā par Jukumu Vācieti. Atklāšu, ka viņam ir vēl kāda iecere, kuru īstenojot uzzināsim, cik daudz ir tādu cilvēku ne tikai Latvijā, bet visā plašajā pasaulē, kuri vairāk vai mazāk rakstījuši par Latvijas un latviešu vēsturi.

Jubilāra zinātnisko rosību visnotaļ sekmējusi un joprojām veicina viņa dzīvesbiedre Daina. Kā vēsturniecei ar ilggadēju skolotājas darba pieredzi viņai tā ir labi saprotama.

Atceros kādreiz Ērika Žagara teikto, ka cilvēkus vienmēr interesēs vēstures sniegtās ziņas par pagātņi un astronomija kā nākotnes vēstnesis. Viņam pašam, bez šaubām, vistuvākā bija un paliek vēsture, vienlīdz darbības un vaļasprieka statusā. Man kā “20. gadsimta Latvijas vēstures” pirmo divu sējumu atbildīgajam redaktoram Ē. Žagars ar savām zināšanām un pieredzi bija neaizstājams palīgs šī lielā kopdarba sagatavošanā. Par to un, saprotams, draudzīgo attieksmi daudzu gadu gaitā izsaku viņam sirsnīgu pateicību.

Valdis Bērziņš

IN MEMORIAM

ETNOGRĀFE ANTOŅINA ZAVARINA
(15.03.1928.–07.10.2015.)



2015. gada 7. oktobrī Rīgā mūžībā aizgāja Latvijas etnogrāfe vēstures doktore Antoņina Zavarina, kura daudzus sava darba gadus veltījusi Latvijas krievu, īpaši vecticībnieku vēstures pētniecībai. Viņas grāmatas un raksti par vecticībnieku vēsturi, kultūru un mājsaimniecību ir augstu novērtēti zinātnieku vidū, kā arī ir nozīmīgi Latvijas vecticībnieku kopienai.

Antoniņa Zavarina dzimusi 1928. gada 15. martā Jaroslavas apgabalā Krievijā. 1951. gadā pēc Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultātes beigšanas viņa sāka strādāt toreizējā ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā. Pēc mācībām aspirantūrā Maskavā sekoja darba gadi Centrālajā Valsts vēstures arhīvā. 1956. gadā A. Zavarina aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par tēmu “Latgales vecticībnieku ģimene un sadzīve 19. gs. – 20. gs. sākumā”.

Arī turpmākais zinātniskais darbs Latvijas vēstures institūta Etnogrāfijas nodaļā no 1963. gada līdz aiziešanai pensijā 1993. gadā lielā mērā bija veltīts tieši Austrumlatvijas etniskās vēstures un tradicionālās kultūras jautājumu izziņāšanai. Viņas monogrāfijā “Austrumlatvijas krievu iedzīvotāji XIX gs. otrajā pusē – XX gs. sākumā. Vēsturiski etnogrāfisks apraksts” (1986) un daudzos rakstos atspoguļoti Latvijas

krievu iedzīvotāju uz plašu avotu materiālu balstītās padziļinātās izpētes rezultāti. Augsti vērtējot viņas mūža devumu, 1993. gadā A. Zavarina tika nostrificēta par Latvijas vēstures doktori. Arī esot pensijā, A. Zavarina turpināja pētniecisko darbu un strādāja pie jaunām publikācijām par Latgales vecticībniekiem, kuras nāks klajā jau bez to autores.

Izsakām dziļu līdzjūtību Antoņinas Zavarinas ģimenei.

Aija Jansone

AUTORI/AUTHORS

Valdis Bērziņš – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis,
Valsts emeritētais zinātnieks

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., asoc. prof., LU Latvijas vēstures
institūts, Rīgas Stradiņa universitāte

Raimonds Cerūzis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas
fakultāte

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Malgožata Gmurčika-Vronska (*Małgorzata Gmurczyk-Wróńska*) –
vēsturniece, Dr. habil. hist., prof., T. Manteifela Vēstures in-
stitūts, Polijas Zinātņu akadēmija

Aija Jansone – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., prof., LU Latvijas vēstures
institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Daina Jūristo (*Jūristo*) – Latvijas–Igaunijas institūta vadītāja

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Edgars Plētiens – vēsturnieks, Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas
fakultātes doktorants

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvi-
jas vēstures institūts

Ēriks Žagars – vēsturnieks